

Anton
Chopov

NIQOB

• JAHON ADABIYOTI TURKUMIDAN •

Anton CHEXOV

NIQOB

Hikoyalar

ZIYO NASHR

Toshkent
2022

UO'K: 821.161.1-32
KBK 84(2Ros=Rus)1
Ch 51

Tahrir hay'ati:

**Naim Karimov, Erkin A'zam, Xurshid Do'stmuhammad,
Suvon Meliyev, Shuhrat Sirojiddinov, Dilmurod Quronov,
Nurboiy Jabborov, Uzoq Jo'raqulov, Ulug'bek Hamdamov,
Abdurahmon Jo'rayev**

Tarjimonlar:

Nabi ALIMUHAMEDOV va b.

Chexov, Anton

Ch 51 **Niqob.** [Matn]: hikoyalar / Anton Chexov; tarjimon
Nabi Alimuhamedov va b. – T.: „Ziyo nashr“ nashriyoti,
2022. – 128 b.

ISBN 978-9943-8520-2-0

Anton Pavlovich Chexov dunyo adabiyotiga o'zining betkaror hikoyalari bilan hissa qo'shgan. Yozuvchining hikoyalari teran uslubi, mazmunan boy va hayotiyliigi bilan ajralib turadi. Shu bois bu adibning ijodi kitobxonlarni hanuz o'ziga jalb etadi.

Ushbu kitobda yozuvchining eng sara hikoyalari jamlangan.

**UO'K: 821.161.1-32
KBK 84(2Ros=Rus)1**

ISBN 978-9943-8520-2-0

© Nabi Alimuhamedov va b. (tarj.).
© „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2022.

JONGINAM

Iste'foga chiqqan jamoa asessori Plemyannikovning qizi Olenka hovli eshigi oldidagi supachada xayol surib o'tiradi. Kun issiq, pashshalar xiralik bilan jonga tegar, kech kirishiga yaqin qolganligi ko'ngliga xush kelar edi. Kunchiqar tarafdin yomg'irdan darak berguvchi qop-qora bulut bostirib kelmoqda, har zamon yomg'ir tomchilab qo'yar edi.

Shu hovlidan bir uyni ijaraga olgan, „Tivoli“ nomli rohat bog'chasining egasi va antreprenyori Kukin hovlining o'rtasida turib, osmondan ko'zini uzmasdi.

– Ana xolos! – dedi u jig'ibiyroni chiqib. – Tag'in yomg'ir yog'adigan bo'ldi-ku! Kunda yomg'ir! Kunda yomg'ir, menda qasdi bormi! Uyim kuydi-ku! Xonavayron bo'ldim! Zarar ko'rmagan kun qolmadi-ku!

U hayronlikdan qo'llarini kaftiga urib qo'yib, Olenkaga qarab davom etdi:

– Ko'rgan kunimiz shu, Olga Semyonovna, yig'laging keladi. Uzzukun ishlaysan, o'lib-tirilasan, kechalari uxlamay chiqasan, qandoq qilsam yaxshiroq bo'larkin, deb bosh qotirasan, oqibati nima? Bir tomondan xalq nodon, yovvoyi xalq. Men unga eng yaxshi operetkalarini, feyeriyalarni qo'yib bersam, borib turgan laparchilarni sahnaga chiqarsam-u, unga yoqmasa! Xalq bunga tushunmaydida! Xalqqa masxarabozlik yoqadi, u eng past, kishining ko'ngliga urgan tomoshalarni talab qiladi! Endi bu osmonni qarang! Xudoning bergan kuni

yomg'ir yog'adi! O'ninchi maydan beri yog'adi, butun may tinmay yog'di, iyun yog'di, jonga tegdi-ku, axir! Odamlar bog'ga kirmay qo'yishdi, kirim yo'q, ijara haqini qanday to'layman? Artistlar yollaganman, ularga qanday haq to'layman?

Ertasi kuni kechqurun osmonni yana bulut bosdi. Butun umidini yo'qotgan Kukin aqldan ozgan odamday qah-qah otib so'zlardi.

– Ha, mayli! Yog'sa yog'aversin! Menga qolsa butun bog'chani suv bosib ketsin, meni ham qo'shib olib ketsin! Bu dunyoda ham, u dunyoda ham baxtsiz o'ta qolay! Artistlar meni sudga berib, kesdirib yuborishsin! Sud ham gapmi, Sibirga surgun qilishsin! Dorga osib o'ldirishsin meni! Ha-ha-ha!..

Uchinchi kuni ham xuddi shunday bo'ldi.

Kukinning gaplarini Olenka jim turib, jiddiy tinglar, goho uning ko'zlariga yosh kelardi. Borabora Kukinning baxtsizligi Olenkaning yuragini ezdi, qiz uni yaxshi ko'rib qoldi. Kukin pakana, oriq, za'faron yuzli, sochlarini ho'l tarab yuradigan odam edi; ovozi ingichka bo'lib, gapirganda lablarini burib gapirardi, uning aftida hamma vaqt umidsizlik, norozilik aks etardi. Shularga qaramay, u Olenkada haqiqiy, chuqur sevgi uyg'otdi. Olenkaning o'zi biron kishini sevmasdan yurolmasdi. Eng oldin o'z otasini yaxshi ko'rar edi, otasi endi og'ir kasal bo'lib, qorong'i qilib qo'yilgan uyda nafasi bo'g'ilib yotardi; keyin yilda bir-ikki marta Bryanskdan kelib-ketib yuradigan xolasini yaxshi ko'rib qoldi. Undan oldin esa, progimnaziya o'qib yurgan vaqtlarida, fransuz tili o'qituvchisini sevib qolgan edi. Olenka muloyimgina, xushfe'l, ko'ngli ochiq, to'ladan kelgan, do'ndiqqina, yuvosh qiz edi. Uning anorday qip-qizil yuziga, qop-qora xol tushgan oppoq yumshoq bo'yniga, bironta yoqimli so'z eshitga-

nida chehrasida paydo bo'ladigan jilmayishiga ko'zi tushgan erkaklar bir jilmayib: „Chakki emas...“ deb qo'yardilar. Mehmonga kelgan xotinlar esa gapning o'rtasida birdan uning qo'lidan ushlab:

– Jonginam! – demasdan qo'yishmasdi.

U tug'ilib o'sgan va meros qog'ozida uning nomiga yozilgan uy shaharning chetida, Siganskaya Sloboda degan joyda, „Tivoli“ bog'chasining yonida edi. Har kuni kechqurun yarim kechagacha bog'dan musiqa ovozlari va mushaklarning paqillab otilishi eshitilardi, mushaklarning paqillashini eshitib u „Kukin o'z taqdiri bilan olishmoqda, eng yovuz dushmani bo'lmish – hamma narsaga beparvo qarrovchi tomoshabinlarning ko'nglini olmoqda“ deb o'ylardi, yuragi orziqib ketar, uyqusi kelmas, tongotar paytida Kukin uyga qaytib kelganda o'zining yotoq bo'lmasida turib derazani qoqar, parda orqasidan yuzi va bir yelkasini ko'rsatib, mehribonlik bilan jilmayib qarar edi...

Kukin taklif qildi, ular nikoh o'qitishib, er-xotin bo'lishdi. Kukin Olenkaning bo'ynini va yumshoqqina to'la yelkalarini ko'rib, o'zida yo'q sevindi va:

– Jonginam! – dedi.

Kukin o'zini baxtiyor sezardi, ammo to'yda kun-utun yog'gan yomg'ir uni ancha xafa qilgan edi.

To'ydan keyin ular uchun yaxshi kunlar boshlandi. Olenka kassada o'tirib chipta sotar, bog'cha tartiblariga qarab yurar, hisob-kitob ham shuning qo'lida edi; artistlarga oylikni ham shu to'lar, uning qip-qizil anordek chehrasini va yoqimli, mayin jilmayishini goh kassa darchasida, goh sahna orqasida, goh bufetda ko'rish mumkin edi. Olenka o'zining hamma tanishlariga – dunyoda eng yaxshi va eng kerakli narsa teatr, faqat teatrdagi kishi rohatlanadi, bilimdon bo'loladi, – derdi.

– Ammo bunga xalq tushunmaydi! – derdi u. – Xalqqa masxarabozlik ko‘rsatsangiz yoqadi! Kecha kechqurun biz „Faustning teskarisi“ degan spektaklni qo‘yuvdik, deyarlik hamma lojalar bo‘sh qoldi. Vanichka ikkimiz bironta bemaza narsani qo‘yib ko‘rsatsak, odam liq to‘lib ketadi. Ertaga Vanichka ikkimiz „Do‘zaxga tushgan Orfey“ni qo‘yamiz, kelinglar.

Teatr haqida, aktyorlar haqida Kukin nima desa, Olenka ham shuni qaytarardi. Kukin kabi u ham xalqni befarq va nodonligi uchun yomon ko‘radi, repetitsiyalarga aralashadi, aktyorlarning harakatlarini, so‘zlarini tuzatadi, musiqachilarni tergaydi, mahalliy gazetada teatrni yomonlab bironta maqola bosilib qolsa, yig‘laydi, keyin tahririyatga borib izoh beradi.

Artistlar uni yaxshi ko‘rishardi, unga „Vanichka ikkimiz“ va „Jonginam“ deb ot qo‘yishgan edi. Olenka ularga rahm qilib, oz-moz pul qarz berib turar, agar ularning ba‘zilari pulni qaytarmay, al-dab ketishsa, hech kimga bildirmay yig‘lar, ammo eriga aytmasdi.

Qishda ham ularning turmushi yaxshi edi. Ular shahar teatri binosini butun qishga ijaraga olib, goh malorosslar truppasiga, goh fokuschiga, goh shu yerning teatr havaskorlariga qisqa muddatga ijara-ga berishar edi. Olenka kun sayin semirardi, vaqti xushligidan kundan kunga ochilardi, qish bo‘yi ish o‘ngidan kelib, daromad yomon bo‘lmasa-da, Kukin „zarar ko‘payib ketdi“ deb noligani-noligan edi, yuzi tobora sarg‘ayar va o‘zi ozar edi. Kechalari yo‘talib chiqardi, Olenka unga malina guli va lipa daraxtining gulini qaynatib ichirar, ko‘kragiga atir surtar, o‘zining yumshoq jun ro‘moliga o‘rab qo‘yardi. Uning sochlarini silab:

– Tanimdagi jonimsan, – derdi u yurakdan.

Truppa to‘plash uchun Kukin, ro‘za kezida, Moskvaga ketdi. Olenka usiz butun huzur-halovatinini yo‘qotdi, kechalari mijja qoqmay, deraza oldida yulduzlarga qarab chiqardi. Shunday paytlarda o‘zini katakda xo‘rozsiz qolib, uyqusiz bezovtalanuvchi tovuqdek his etardi. Kukin Moskvada uzoq turib qoldi, yuborgan xatida hayitga yetib kelishini yozib, „Tivoli“ rohat bog‘chasini ijaraga olish to‘g‘risida harakat boshlashni buyurgan edi. Biroq chin arafa kuni kechqurun birov bochkani gumburlatib urgandek darvozani xunuk qoqa boshladi. Uyqudan zo‘rg‘a ko‘zini ochgan kuxarka yalangoyoq suv kechib, darvozani ochgani yugurdi.

– Derazani oching tezroq! – dedi yo‘g‘on ovoqli kishi darvoza orqasida turib.

– Sizga telegramma bor!

Olenka ilgarilar ham eridan telegramma olib turardi, biroq bu safar o‘tirgan yerida qotib qoldi. U titroq qo‘llari bilan telegrammani ochib o‘qidi:

„*Ivan Petrovich bugun to‘satdan o‘lib qoldi, amringizni kutamiz, xatuk shanba kuni dafn etiladi*“. Telegrammada shunday „xatuk“ degan tushunib bo‘lmaydigan so‘z va „dafn“ so‘ziga „dafu“ deb yozilgan: uni operetta truppasining rejissori yuborgan edi.

– Sening o‘rningga men o‘lsam bo‘lmasmidi-ya! – deb yig‘i soldi Olenka. – Jonim Vanichka! Nega uchrashdim sen bilan? Nega seni sevdim? Bechora baxtsiz Olenkangni kimga tashlab ketding!

Kukinni seshanba kuni Moskvada Vagankov qabristoniga ko‘misildi, chorshanba kuni Olenka uyiga qaytib keldi, ostonadan kirishi bilanoq o‘zini karavotga tashladi-da, ho‘ngrab yig‘lab yubordi.

Uning dod-faryodi, hatto ko'chaga va qo'shni hovlilarga ham eshitalardi.

– Jonginam! – derdi qo'shnilar cho'qinishib, – jonginam Olga Semyonovna yig'layverib ado bo'ldi-ya, bechora!

Oradan uch oy o'tdi. Qora kiyingan Olenka bir kun cherkovdan uyiga qaytib kelmoqda edi. Ittifoqo uning qo'shnilaridan biri Babakayev degan savdogarga qarashli yog'och-taxta omborining gumash-tasi Vasiliy Andreich Pustovalov ham cherkovdan chiqib, uyiga qaytib kelar edi. Boshiga poxol shlyapa, egniga oq jiletka kiyib, ko'kragiga tilla zanjir taqqan Pustovalov savdogardan ko'ra ko'proq pomeschikka o'xshab ketardi. U Olenkaga achinib ulug'vorlik bilan dedi:

– Har qanday ishning o'z tartibi bo'ladi, Olga Semyonovna. Biron yaqin kishimizning kuni bitgan ekan, demak, uni Tangrining o'zi olgan bo'ladi. Modomiki shunday ekan, taqdirga tan berishdan boshqa ilojimiz yo'q.

Olenkani eshik oldigacha uzatib, xayrlashdi-da, o'z yo'liga qarab ketdi. Shundan keyin uning tovushi kechgacha Olenkaning qulog'idan ketmadi, ko'zini yumsa, uning qora soqoli ko'ziga ko'rindi. Pustovalov uning ko'ngliga juda yoqib qolgan edi. Olenka ham unga yoqib qolgan bo'lsa kerak, shu voqeadan ko'p o'tmay, unikiga bir kekxa xotin kofe ichgani keldi. Mehmonga kelgan xotin stol yoniga o'tirishi bilanoq Pustovalovdan gap ochdi, uning yaxshi va savlatli erkakligini, har qanday qizning unga jon deb tegishini aytdi. Uch kundan keyin Pustovalovning o'zi mehmon bo'lib keldi; u ko'p emas, o'n daqiqacha o'tirdi, kam gapirdi, ammo Olenka uni yaxshi ko'rib qoldi, shu qadar yaxshi ko'rib qoldiki, hatto kechasi bilan o'rtanib, uxlamay chiqdi, erta-

sigaga erta bilan keksa xotinga odam yubordi, ko'p o'tmay, ular unashtirildi, keyin to'y bo'ldi.

To'ydan keyin Pustovalov bilan Olenka yaxshi turmush kechirishdi. Odatda, Pustovalov tushki ovqat mahaligacha omborda o'tirardi, keyin o'zining o'rniga Olenkani qo'yib, turli ishlar bilan ketardi. Olenka esa oqshomgacha omborda mol sotib, hisob-kitob ishlarini qilib o'tirardi.

– Yog'och, taxtalarning narxi yildan yilga yigirma foiz oshmoqda, – derdi Olenka xaridor va tanishlariga. – O'zingiz o'ylab ko'ring, ilgari biz shu yerdan chiqqan taxtani sotardik, endilikda Vasichka har yili Mogilev gubernasidan mol keltiradi. Narxning oshishini aytmay sizmi! – derdi u, kaftlari bilan ikki yuzini berkitib.

Unga, butun umri yog'och-taxta sotish bilan o'tganday, yog'och-taxtasiz hayot bema'ni hayotday tuyulardi, xoda, xari, sarrof, taxta, yog'och degan gaplar uning qulog'iga nozik va yoqimli musiqaday eshitilardi... Tog'-tog' yog'och, taxtalar, xoda-xarilar ortib, bir yoqlardan tashib ketayotgan arava-arava karvonlar, bir polk keladigan o'n ikki gazli, besh qarichli xodalarning omborga hujum qilib, bostirib kelishlari, xodachalar, sarroflar va taxtalarning bir-birlariga urilib, sado chiqarishlari, keyin yerga qulab, yana turishib, bir-birlarining ustiga chirmashib chiqishlari kechalari uning tushiga kirib chiqardi. Olenka tushida bularni ko'rib, bexosdan qichqirib yuborardi. Pustovalov esa uni:

– Olenka, nima bo'ldi senga, jonim? O'zingni bosib ol! – deb ovuntirardi.

Eri nimani o'ylasa, u ham shuni o'ylardi. Agar eri uy juda isib ketdi desa yoki ishning mazasi qochdi desa, u ham xuddi shuni deydi. Eri hech qanaqa o'yin-kulgi, ko'ngil ochishlarni yoqtirmas,

hayit kunlari ham uydan chiqmas edi. Olenka ham uyda o'tirardi.

– Uyda o'tirganlaring o'tirgan, – deyishardi tanish-bilishlari. – Teatrgami, ot o'yingami borib, yozilib kelsangiz-chi, jonginam!

– Vasichka ikkovimizning teatrga borishga vaqtimiz bormi? – deb javob berardi u ulug'vorlik bilan. – Biz mehnatkash odammiz, bunday behuda narsalarga sarflaydigan bo'sh vaqtimiz yo'q. Teatrga borib nima ham orttirardik?

Shanba kunlari kechqurun Pustovalov Olenka bilan birgalashib tonggi ibodatga, hayit kunlari esa peshin ibodatiga borishadi, cherkovdan ham birga qaytishadi, ikkovining chehrasi ochiq, atrofga xushbo'y hid sochib kelishadi. Olenkaning shohi ko'ylagining shitirlashi quloqqa yoqadi; uyga qaytib kelib, so'lqildoq non va har xil murabbolar bilan choy ichishadi, keyin pirog yeyishadi. Har kun tush paytida borsh va qo'y go'shtidan yoki o'rdakdan pishirilgan qovurma, ro'za kunlari esa qovurilgan baliqning hidi hovlidagilar yoki ko'chadan o'tuvchilarning dimog'ini qitiqlab, ishtahasini ochib yuborar edi. Kontorada doim samovar qaynab turadi, xaridorlar choy va teshik kulchalar bilan mehmon qilinadi. Haftada bir marta er-xotin birgalashib hammomga borib, ikkovlari qip-qizil bo'lib, uyga qaytishadi.

– Xudoga shukur, turmushimiz yomon emas, – derdi Olenka tanishlariga. – Vasichka ikkimizni yetkizgan kunga hammani yetkizsin.

Pustovalov mol keltirish uchun Mogilev gubernasiga ketgan vaqtlarida Olenka juda zerikadi, kechalari uxlamay, yig'lab chiqadi. Hovlidagi uylardan birida turuvchi, polkda ot doktori bo'lib xizmat qila-

digan Smirnin degan yosh yigit ba'zan kechqurunlari unikiga kelib turadi. Smirnin unga u yoq-bu yoqdan so'zlab beradi yoki ikkovi karta o'ynaydi, bundan Olenka ancha ovunadi. Smirninning o'z oilasi haqidagi hikoyalar uni, ayniqsa, qiziqtirardi. U uylangan bo'lib, bir o'g'li ham bor edi, ammo xotini unga xiyonat qilgani uchun ajrashib ketgandi, shuning uchun xotinini juda yomon ko'rardi, o'g'liga atab har oyda qirq so'm pul yuborib turadi. Olenka bu gaplarni eshitib, uh tortib, unga achindi. Smirnin bilan xayrlashayotib:

– Xudo o'z panohida saqlasin. Kelganingiz uchun rahmat, ilohim hamisha sog'-salomat bo'ling... – derdi va uni sham bilan zinagacha kuzatib qo'yardi.

Gapirganda ham eriga taqlid qilib, ulug'vorlik bilan gapirardi, ot doktori allaqachon uyiga kirib ketgan bo'lsa-da, ketidan chaqirib:

– Xotiningiz bilan yarashib qo'yaqolsangiz ham bo'lardi, Vladimir Platonich! O'g'lingiz tufayli gunohini keching... Bola boyaqish hamma gapga tushunsa kerak, – derdi.

Pustovalov safardan qaytib kelganda Olenka unga ot doktorining barbod etilgan turmushini hikoya qilib berar, keyin ikkovlari birgalashib achi-nishar, bosh chayqar, otasini sog'ingan o'g'il haqida gapirishar, shundan keyin ikkovlari baxtiyor holda o'rinlaridan turib, burchakdagi sanamga qarab, Xudodan bola tilab, sajda qilardi.

Olti yilgacha Pustovalovning turmushi tinch, sevinch va totuvlikda o'tdi. Qish kunlaridan birida omborda issiq choy ichib, terlab o'tirgan Vasi-liy Andreich xaridorga mol sotmoq uchun telpaksiz tashqariga chiqdi, shunda shamollab, betob bo'lib qoldi. Olenka uni eng o'tkir doktorlarga ko'rsatgan

bo'lsa ham, to'rt oy yotgandan keyin dard ustun kelib vafot etdi. Olenka yana beva qoldi.

– Kinga tashlab ketding meni, sevgilim! – deb ho'ngrab yig'ladi u erini ko'mgandan keyin. – Men bechora sensiz qanday turay bu dunyoda? Rahmingiz kelsin, yaxshilar, men yetimning dardiga davo topinglar-ey... – derdi.

U motam tutib, qora kiydi, shlyapa va qo'lqopni butunlay kiyмай qo'ydi, ko'chaga kamdan kam chiqadigan bo'ldi, chiqsa ham cherkovga yoki erining qabriga borish uchun chiqardi, bo'lak vaqtlarda tarkidunyo etgan odamday, uyda o'tirardi. Olti oy deganda motam kiyimlarini tashlab, deraza darchalarini ochadigan bo'ldi. Ba'zan ertalab u-bu keltirish uchun kuxarka bilan bozorga chiqqanini odamlar ko'rishdi, biroq endigi turmushi qanday, uy ichida nima gaplar bor, – bu haqda odamlar faqat gumon bilan gapirishar edi. Masalan, odamlar uning o'z bog'chasida ot doktori bilan birga choy ichib o'tirganidan, doktorning unga gazeta o'qib berishidan va yana pochta bir tanish xotin bilan uchrashib, unga:

– Shahrimizda to'g'ri yo'lga qo'yilgan veterinariya nazorati yo'q, kasalning ko'pligi ham shundan. Anovi sutdan, manovi otdan, sigirdan yuqib kasal bo'пти, degan hodisalar ko'payib ketdi. Inson sihatiga qanday g'amxo'rlik qilinsa, jonivorlarni ham shuncha boqish kerak, – deb aytgan gapidan uning nima haqida o'ylashini gumon qilardilar.

U ot doktorining aytganini aytar, u nimani o'ylasa, shuni o'ylar edi. Olenkaning sevgisiz yasholmasligi va yangi baxtni o'z hovlisidan topib olganligi hammaga ravshan edi. Boshqa xotin bo'lganda uni hamma qoralardi, ammo Olenka haqida hech kim yomon fikrda emas, uning hayotidagi voqea-

lar hammaga ma'lum va ravshan edi. U ham ot doktori, ham o'zaro munosabatlarida yuz bergan o'zgarishlar haqida hech kimga bir og'iz so'z aytmaslikka tirishar edi, biroq Olenka hech qanday sirni yuragida saqlab yurolmasdi. Agar doktorning hamkasblari mehmonga kelishsa, Olenka ularga choy quya turib yoki ovqat torta turib, qoramolga kelgan vabodan yoki shahar qushxonasidan gap boshlardi, doktor esa uyalganidan qip-qizarib ketardi. Mehmonlar tarqalishib ketgach, doktor uning qo'lidan ushlardi-da, g'azablangani holda:

– Tushunmagan narsang haqida og'iz ochma deb necha marta aytdim senga! Hamkasblarim yig'ilishganda va o'z ishimiz ustida so'zlashganimizda sen zinhor aralashma! Odamni zeriktirib yuborasan, axir! – derdi.

Olenka unga taajjublanib qarar va xavotirlanib:

– Volodichka, bo'lmasa nimani gapiray? – deb so'rardi.

Va ko'ziga yosh olib, ot doktori bag'riga otilar, jahli chiqmasligini so'rab yalinardi; ikkisi ham o'zini baxtiyor his etardi.

Biroq bu baxt ko'pga bormadi. Ot doktori o'z polki bilan birga jo'nab ketdi, uning polki boshqa yoqqa – Sibir tomonga ko'chirilgan edi. Olenka yana yolg'iz qoldi.

Endi u butunlay yolg'iz qolgan edi. Otasi allaqachon o'lib ketgan, uning kreslosi cherdakda bir oyoqsiz chang bosib yotardi. Olenka ham oriqlab ketgan, husni ham qochgan, ko'chada ko'rganlar ham unga ilgarigidek boqmas va jilmayib qaramas edi. Eng yaxshi yillar – yoshlik vaqtlari o'tib, endi uning uchun qandaydir yangi turmush, bundan bu yog'i nima bo'lishini bilish qiyin bo'lgan davr boshlangan bo'lsa kerakki, yaxshisi bu to'g'rida o'y-

lamlaslik lozim edi. Kechqurunlari Olenka eshik oldiga chiqib, „Tivoli“ rohat bog‘chasida chalinayotgan musiqani, mushaklarning paqillab otilishini eshitib o‘tirar, ammo bu tovushlar endi unda hech qanday tuyg‘u uyg‘otmasdi. U o‘z hovlisiga bee‘tibor tikilib o‘tirar, hech narsani o‘ylamas, ko‘ngli hech nima ni istamasdi, kechasi uyga kirib yotardi. Uyqusida yana o‘zining bo‘sh hovlisi tushiga kirardi. Ovqatni ham birov zo‘rlab yedirayotganday yer edi.

Eng yomoni shu ediki, unda ortiq hech qanday fikr qolmagan edi. U o‘z atrofida xilma-xil buyumlarni ko‘rar, nimalar bo‘layotganiga aqli yetar, ammo ular haqida nima deb o‘ylashni va nimalarni gapirishni bilmasdi! Hech qanday fikrga ega bo‘lmaslik naqadar og‘ir! Bir shishaning tikka turganini yoki yomg‘ir yog‘ishini yoxud aravaga tushib ketayotgan erkakni ko‘rib turasan-u, biroq shishaning nimaga kerakligini, yomg‘irning nimaga yog‘ishini, erkakning nega aravaga tushib borishini, ularda qanday ma‘no borligini o‘lsang ham ayta bilmasang! Kukin va Pustovalov bor vaqtida, ot doktori borida Olenka ularning ma‘nosiga yeta olardi, har narsa ustida fikr yurita olardi, endi uning o‘ylarini va yuragini xuddi hovlini bosgan zim-ziyo qorong‘i va bo‘shliq qoplagandi. Go‘yo chuqur soyga g‘arq bo‘lib ketayotganday uni dahshat bosardi.

Bu orada shahar har tarafga qarab kengayib ketdi. Siganskaya Sloboda endi ko‘cha tusini oldi. „Tivoli“ rohat bog‘chasi va yog‘och-taxta omborlari bo‘lgan joylarga yangi imoratlar tushib, ancha-muncha boshi berk ko‘chalar hosil bo‘lgan edi. Muncha ham vaqt tez o‘tib boradi! Olenkaning uyi eskirgan, tunika tomi zanglab ketgan, saroy ham bir yoqqa qarab yonboshlagan, hovli sahnini otquloq bilan sassiq alaf bosib ketgan edi. Olenkaning o‘zi an-

cha qarigan, husndan ham qolgan edi. Yoz kunlari u eshik oldidagi supachaga chiqib o'tiradi. Qalbi-da ilgarigidek bo'shliq hukm suradi, o'zidan ham sassiq alafning hidi kelib turadi, qish kunlari esa deraza yoniga o'tirib, hovlidagi qordan ko'zini uzmaydi. Bahor kelganda yoki shamol cherkov qo'ng'iroqlarining ovozi uchirib kelib qolgan chog'larda birdan o'tmish kunlar esiga tushib, yuragi „shuv“ etib ketadi. Ko'zlariga jiqqa yosh keladi, ammo bu ko'p davom etmaydi, birpasdan keyin yurakni yana bo'shliq egallaydi, bu dunyoda nima uchun yashayotganini yana bilmaydi. Briska degan qora mushugi bir ohangda miyovlab, unga erkalanadi, ammo bu ham Olenkaga ta'sir qilmaydi. Unga bu kerakmidi? Unga butun borlig'ini, butun yuragini, aql-farosatini maftun eta oladigan, hayotiga ma'no beradigan, kishini o'yg'a soladigan, uning sovib bo'rayotgan qonini qizita oladigan sevgi kerak! Etagiga chiqib olgan mushukni yerga itarib tushiradi-da, alami bilan:

– Ket, ket... jonga tegding! – deydi.

Shu yo'sinda hech bir shodliksiz, hech qanday fikrsiz kunlar, oylar, yillar o'tdi. Kuxarka Mavra nima desa shu edi.

Saraton kunlarining birida, podalar hamma yoqni changitib daladan qaytib kelayotgan oqshom paytida, kimdir ko'cha eshigini qattiq qoqdi. Olenkaning o'zi borib darvozani ochdi, ochishi bilan turgan yerida qotib qoldi: kelgan kishi – sochlari oqargan, shtatskiy kiyim kiygan ot doktori Smirnin edi. Olenkaning esiga butun o'tmish keldi, o'zini tutolmay, g'iq etmay boshini uning ko'ksiga qo'ydi-da, yig'lab yubordi. Hayajonlanib ketganidan ikkovlari ham uyga kirganlarini, choyga o'tirganlarini bilmay qoldi.

– Voy jonim-ey! – dedi u sevinchidan qaltiroq bosib.

– Vladimir Platonich! Qayerdan Xudo yarlaqab qoldi?

– Shu shaharda yashab qolmoqchiman, – dedi doktor. – Iste’foga chiqdim, endi erkinlikda baxt izlab topmoqchiman, bir yerga qo’nib olishim kerak. O’g’lim ham katta bo’lib qoldi, gimnaziyaga berishim kerak. Bilasizmi, men xotinim bilan yarashib olganman.

– Qayerda ular? – deb so’radi Olenka.

– Ular musofirxonada qolishdi, men uy qidirib yuribman.

– Ana xolos! Mening uyimni olaqoling! Nima qipti bu uyga? Sizlardan bir tiyin ham olmayman! – U yana hayajonlanib, yig’lay boshladi. – Sizlar bemalol shu katta uyga joylashaberinglar, menga hovlidagi kichkina uy ham yetib ortadi. Sizni yuborgan Xudodan o’rgilay!

Ertasi kuni uy tomini bo’yab, devorlarini oqlashga kirishildi, Olenka ikki qo’lini beliga qo’yib, hovlidagilarga har xil ishlarni buyurib yurar edi. Uning chehrasida ilgarigi jilmayishlar paydo bo’lgan, xuddi uzoq uyqudan uyg’onganday butun vujudiga qon yugurgan edi. Keyin oriq va xunuk, sochlari kalta qirqilgan, injiq yuzli bir xonim, semizgina, ko’k ko’z, ikki yuzida chuqurchasi bor Sasha degan bolani yetaklab kirib keldi. Ular ot doktorining xotini va o’n yashar o’g’li edi. Bola hovliga kirishi bilanoq mushukni quva ketdi, uning xushchaqchaq qo’ng’iroq kulgisi butun hovlini bosdi.

– Xola, bu sizning mushugingizmi? – deb so’radi bola. – Tuqqanda bittasini bizga bering, oyim sichqondan juda qo’rqadilar.

Olenka u bilan ancha so'zlashdi, choy ichirdi, go'yo bu bolani o'zi tug'ib o'stirgandek his qilib, ko'kragiga issiq yugurib, rohatlandi. Kechqurun Sasha ovqatxonada dars tayyorlab o'tirarkan, Olenka sevgiga to'lgan ko'zlarini undan uzmay:

– Chirog'im... Xushro'ygina... Aql-hushli bola ekansan! Oppog'im, – deb shivirladi.

– Har tarafi suv bilan o'ralgan quruq yer – orol deb ataladi, – deb o'qidi kitobdan Sasha.

– Har tarafi suv bilan o'ralgan quruq yer – orol deb ataladi, – deb takrorladi Olenka. Bu – necha yillab o'ysiz-fikrsiz kun kechirgan kishining ishonch bilan aytgan birinchi fikri edi.

Endi u mustaqil fikrga ega edi, kechki ovqat ustida Sashaning ota-onasiga gimnaziyada o'qishning naqadar og'irlashib ketgani, ammo shunday bo'lsa-da, real maktab ta'limidan ko'ra mumtoz maktab ta'limining afzalligi haqida gapirdi, chunki uning fikricha, gimnaziyada o'qigan kishiga hamma yo'l ochiq: xohla doktorlikka o'qi, xohla muhandislikka.

Sasha gimnaziyaga qatnay boshladi. Uning onasi Xarkovdagi singlisinikiga ketib, uzoq qolib ketdi. Otasi har kuni qayergadir yilqi ko'rgani ketib, ba'zan uch kunlab uyga qaytmas edi. Olenkaga Sashaning ota-onasi butunlay tashlab ketganday, bola uyda ortiqcha odamday tuyuldi, bola bechora ochdan o'ladi deb achindi. Ko'p o'tmay, u bolani katta uydan o'z uyiga olib, jajjigina bir bo'lmaga joylashtirdi.

Yarim yildan oshdiki, Sasha uning uyida turadi. Har kuni erta bilan Olenka uning oldiga kiradi, bola qo'lini chakkasiga qo'yib qattiq uxlab yotibdi, uyg'otgani ko'zi qiymaydi.

– Sashenka, – deydi u g'amginlik bilan, – tur,

qo'zim! Gimnaziyaga boradigan vaqt bo'ldi.

Abdulla Qodiriy nomidagi

viloyat AKM

INV № 2023/13-26

Sasha o'rnidan turib kiyinadi, ibodat qiladi, keyin nonushtaga o'tiradi. Uch stakan choy bilan ikkita katta teshik kulcha va moy surtilgan yarim-ta fransuz bulkani yeb oladi. U hali uyqudan toza uyg'ongani yo'q. Shuning uchun kayfi buzuqroq. Olenka uni xuddi uzoq safarga uzatayotganday unga tikilib deydi:

– Sashenka, masalni yaxshilab yodlab oldingmi? Meni tashvishga solib qo'ying-ku. Tirishib o'qi, op-poq qo'zim... Muallimlaring so'zidan chiqma...

– Qo'ysangiz-chi bu gaplaringizni! – deydi Sasha. Keyin u gimnaziyaga ketadi, o'zi kichkina, boshida kattakon shapka, yelkasida kitob jildi. Olenka uning ketidan asta-sekin qadam tashlab boradi.

– Sashenka! – deb chaqiradi.

Sasha qayrilib qaraydi. Olenka uning qo'liga xurmo yoxud popuk qistiradi. Gimnaziya joylashgan ko'chaga burilgandan keyin, Sasha o'zini baland bo'yli semiz xotin kuzatib qo'yishidan uyaladi. Orqasiga qaraydi-da:

– Xola, siz endi uyga ketabering, o'zim boraman, – deydi.

Olenka to'xtab, Sasha gimnaziya eshigidan kirib ko'zdan g'oyib bo'lguncha qarab turadi. O, Olenka bu bolani naqadar sevadi! U ilgari kechirgan sevgilarining hech biri ham bunchalik chuqur bo'lmagandi. Endilikda unda onalik hissi kuchayib bora-yotgan paytda, uning qalbi shu qadar fidokorlikka, saxiylikka va sevinchga to'lib-toshgan ediki, bunaqa hisni avval u sira sezmagani edi. Mana bu birovning bolasi uchun, uning yuzlaridagi kulgichlari, boshidagi shapkasi uchun butun jonini berishga tayyor edi. Nega bunday? Kim biladi deysiz?

Sashani gimnaziyaga uzatib, o'zi xursand, ohista, xushfe'l holda uyga qaytadi. Olti oy ichida ancha

yashargan yuzidan jilmayish arimaydi. Yoʻlda uchragan tanishlar uni koʻrib xursand boʻlishadi va:

– Yaxshimisiz, jonginam Olga Semyonovna! Eson-omongina yuribsizmi? – deyishadi.

– Gimnaziyada oʻqish ham qiyinlashib ketdi, – deydi u, bozorda uchragan tanishlariga. – Oʻzingiz oʻylang, kecha birinchi sinf bolalariga butun bir masalni yodlashga buyurishipti, lotinchadan tarjima qildirishipti, hisobdan masala berishipti... Yosh bola chidarmidi bunga?

Olenka muallimlar, saboqlar, darsliklar haqida, xullas, Sasha nimani gapirgan boʻlsa, u ham shuni gapiradi.

Soat uchda ikkovlari oʻtirib ovqat yeyishadi, kechqurunlari dars tayyorlashadi, qoʻshilishib yigʻilashadi. Sashani yotqizib boʻlib, Olenka uni uzoq choʻqintiradi, shivirlab duo oʻqiydi, keyin oʻrniga yotib, uzoq va nomaʼlum kelajak haqida, Sashaning doktor yoki muhandis boʻlib yetishib, uy-joyli boʻlishi, ot-aravaga ega boʻladigan, uylanib bolachaqa koʻradigan zamonlarni xayol qiladi... U koʻzlari uyquga ketarkan, hamon oʻshalarni oʻylaydi, yumuq koʻzlaridan oqqan yoshlar yuzlarini yuvadi. Qora mushuk ham uning biqiniga kirib joylashgan:

– Xr...xr... xr...

Birdan koʻcha eshik qattiq urildi. Olenka uygʻonib, qoʻrqqanidan nafas olmaydi, yuragi qattiq ura boshladi. Sal oʻtmay, eshik yana taqilladi.

„Xarkovdan telegramma kelgan boʻlsa-ya, – deb oʻylaydi u, vujudini titroq bosib, – onasi oʻgʻlini chaqirtirgan boʻlmasin... Oh, Xudoyim!“

Uni umidsizlik bosdi, boshini koʻtarolmadi, keyin ikki qoʻli, oyoqlari boʻshashib ketdi, oʻzini dunyoda eng baxtsiz banda his qildi. Biroq yana birpasdan

keyin hovlidan tanish ovozlar eshitildi, ot doktori-ning klubdan qaytgani ma'lum bo'ldi.

„Xudo, o'zingga shukur!“ deb qo'ydi Olenka.

Yuragi asta-sekin yengillashdi, u yana tinchidi. Yana o'rniga yotib, uyquda yotgan Sashani o'ylaydi. Sasha esa qo'shni xonada qattiq uyquda yotib, goho-goho:

– Senimi, shoshmay tur! Ket! Urushma! – deb uyqusiraydi.

NIQOB

X. degan jamoat klubida ezgu bir niyat bilan bal-maskarad yoki shu yerlik nozaninlar ta'biri bilan aytganda bal-parey berildi.

Soat tungi o'n ikki. Tansa tushmaydigan niqob-siz ziyolilar (bular besh nafar edi) qiroatxonadagi kattakon stol atrofida o'tirib, burun va soqollarini gazetaga ishqab o'qishar, mudrashar, poytaxt gazetalarining mahalliy muxbiri o'taketgan liberal bir janobning ta'biri bilan aytganda, „fikir“ qilishar edi.

Umumiy zaldan „Vyushki“ degan kadril sadosi eshitalardi. Eshik oldidan gurs-gurs qadam bosib, idish-tovoqlarni sharaqlatib damba-dam, lakeylar o'tib turishar edi.

– Mana shu yer tuzukka o'xshaydi, – dedi kimdir bosinqi, bo'g'iq tovush bilan. – Kiraveringlar! Bu yoqqa kiringlar!

Eshik ochilib, yo'g'on gavdali, pakana, kuchercha ust-bosh kiygan, shlyapasiga tovus pati taqqan niqobli bir kishi kirdi. Uning ketidan niqob kiygan ikki xonim va patnis ko'targan lakey ham kirdi. Patnisda bir ko'zacha likor, uch shisha qizil vino va bir necha stakan bor edi.

– Bu yoqqa! Bu yer salqinroq ham, – dedi u kishi. – Patnisni stolga qo‘y. O‘tiringlar, xonimlar! *Je vu pri a lya trimontran*¹. Sizlar, janoblar, nariroq siljinglar... Nima bu yerda...

U qalqib, stuldagi bir necha jurnalni qo‘li bilan surib tashladi.

– Bu yerga qo‘y! Sizlar, kitobxon janoblar, nariroq siljinglar; bu yerda gazeta-yu siyosatga balo bormi... Tashlanglar!

– Mumkinmi, sekinroq gapirsangiz, – dedi ziyolilardan biri niqob kiygan kishiga ko‘zoynak orqali qarab. – Bu yer bufet emas, qiroatxona... Bu yer ichkilik ichiladigan joy emas.

– Nega ichkilik ichiladigan joy emas ekan? Nima, stol qimirlab to‘kiladimi, yo ship o‘pirilib tushish ehtimoli bormi? Ajab! Ammo... Gapni cho‘zmang! Tashlang gazetani... Shusiz ham juda aqllisizlar... Biroz o‘qibsizlar bas, ko‘z ham ishdan chiqadi. Hammadan ham muhimi, menga yoqmayapti, hamma gap shunda.

Lakey patnisni stolga qo‘ydi, sochiqni bilagiga tashlab, eshik yoniga borib turdi. Xonimlar shu ondayoq vino ichishga kirishishdi.

– Gazetani shunday ichkiliklardan ortiq ko‘radigan aqlli odamlar ham bo‘lar ekan-da, deyman, – dedi tovus pati taqqan kishi, o‘ziga likor quyayotib. – Menimcha, muhtaram zotlar, ichgani pullaring bo‘lmagani uchun gazetani yaxshi ko‘rasizlar. Shunday emasmi? Xo-xo!.. O‘qiyaptilar! Xo‘sh, nima deb yozibdi? Hoy, ko‘zoynakli zot! Qanaqa faktlar to‘g‘risida o‘qiyotibsiz? Ho? E, qo‘ysangizchiya! Oliftagarchilik ham evi bilan-da! Undan ko‘ra iching-chi!

¹ Marhamat qiling (fran.).

Tovus pati taqqan kishi o'rnidan turib, ko'zoynakli janobning qo'lidagi gazetani tortib oldi. U kishining rangi oqardi, keyin qizardi va hayron bo'lib, goh boshqa ziyolilarga qaradi – ular ham bunga qarab turishar edi.

– Siz taltayib ketayotirsiz, muhtaram janob! – dedi u jahli chiqib. – Siz qiroatxonani mayxonaga aylantirayotirsiz, tartibsizlik qilishga, mening qo'limdagi gazetani tortib olishga haqingiz yo'q! Men siz aytgan odamlardan emasman! Siz meni bilasizmi, kimman! Men bank direktori Jestyakov bo'laman.

– Sendaqa Jestyakovlar menga pisand emas! Gazetingni esa mana-mana...

U gazetani yerdan olib mayda-mayda qilib tashladi.

– Janoblar, bu nima degan gap? – dedi Jestyakov. – Bu qanday bo'ldi... Bu hech aqlga sig'maydigan ish-ku...

– Achchiqlari keldi, – dedi u kishi kulib, – hay-hay, juda qo'rqib ketdim-ku! A'zoyi badanim titrab ketayotibdi! Menga qaranglar, muhtaram zotlar! Hazil harom, mening sizlar bilan gaplashgani hushim yo'q... Men mana bu xonimlar bilan yakka o'zim aysh-ishrat qilmoqchiman, shuning uchun ko'p xira bo'lmasdan, bu yerni bo'shatib qo'yinglar... Bo'la qolinglar! Janob Belebuxin, qani tuyog'ingni shiqillat! Nega tumshug'ingni jiyirasan? Chiq degandan keyin chiq! Chiq tezroq deyman, bo'lmasa bo'yningga tushiraman!

– Bu qanday bo'ldi? – dedi sud xazinachisi Belebuxin qizarib, yelkalarini qisib. – Tushunolmadim. Bir surbet bu yerga kirsa-yu... shunaqa qilib o'tirsa.

– „Surbet“ing nimasi? – dedi tovus pati taqqan kishi, g'azabi kelib qichqirdi va stolga shunday

mushtladiki, patnisdagi stakanlar sakrab ketdi. – Kimga aytayotirsan? Bu niqob kiyib olgan, nima desam bo'laveradi, deb o'ylaysanmi? He xotintaloq! Chiq deganimdan keyin chiq! Hoy, bank direktori, yaxshilikcha chiqib ket. Yo'qol hammang, muttahamlar! Tuyog'ingni shiqillat.

– Ko'ramiz, kim chiqib ketarkan! – dedi Jestyakov hayajondan ko'zoynagigacha terlab. – Ko'rsatib qo'yaman! Hoy, oqsoqolni chaqir bu yoqqa!

Bir daqiqadan keyin tansadan hansirab qolgan ko'kragiga ko'k tasma taqqan, kichkinagina, mal-larang oqsoqol kirdi.

– Chiqing bu yerdan! – dedi u. – Bu yer ichki-lik ichiladigan joy emas. Marhamat qilib bufetga chiqing!

– Sen nega kelding, – dedi niqobli kishi. – Men seni chaqirdimmi?

– Qo'lingizni paxsa qilmang! Chiqing deyman.

– Menga qara, senga bir daqiqa muhlat bera-man... Sen bu yerning oqsoqolisan, ulug'isan, shu-ning uchun mana bu masxarabozlarni sekin, izzati bilan bu yerdan olib chiqib ket. Mening xonimlarim bu yerda begona odam bo'lishini xushlamaydi... Uyalishadi. Men pul sarf qilganman. Bularning yechinib, yayrab o'tirishini istayman.

– Bu sho'rtumshuq bu yer og'il emasligini bil-maydi, shekilli, – dedi Jestyakov qichqirib. – Yevst-rat Spiridonichni chaqiringlar!

– Yevstrat Spiridonich! – deb qichqirdi zalda kim-dir. – Yevstrat Spiridonich qanilar?

Politsiya mundiri kiygan chol – Yevstrat Spiri-donich darrov keldi.

– Marhamat qilib, chiqing bu yerdan! – dedi u bo'g'iq tovush bilan va baqrayib, bo'yalgan mo'ylov-larini qimirlatdi.

– Obbo, juda qo‘rqitib yubording! – dedi niqobli kishi xaxolab kulib. – Voy, voy, qo‘rqitding-ku! Buni qaranglar-a! Mo‘ylovi mushukning mo‘yloviga o‘xshaydi. Baqrayganini ko‘r... Xa-xa-xa!

– Gapni cho‘zma! – dedi Yevstrat Spiridonich bor tovushi bilan baqirib titrab. – Chiq bu yerdan! Hozir buyuraman, olib chiqib tashlaydi!

Qiroatxona g‘ala-g‘ovur bo‘lib ketdi, qisqichbaqaday qizargan Yevstrat Spiridonich yer tepinib qichqirar edi. Jestyakov qichqirardi. Belebuxin qichqirardi. Hamma ziyolilar qichqirardi, ammo hammasining tovushini niqobli kishining yo‘g‘on tovushi bosib ketar edi. Bu to‘polon natijasida tansa to‘xtadi, hamma qiroatxonaga yopirilib kirdi.

Yevstrat Spiridonich, dag‘dag‘a uchun klubda bo‘lgan hamma mirshablarni chaqirdi, o‘zi bayonnoma yozgani o‘tirdi.

– Yoz, yoz, – dedi niqobli kishi uning qog‘oziga barmog‘i bilan niqtab. – Endi men sho‘rlikning boshimga nimalar kelar ekan-a? Sho‘rginam qursin! Men g‘aribni nega endi xarob qilasiz? Ha, ha! Xo‘sh? Bayonnoma tayyor bo‘ldimi? Hamma qo‘l qo‘ydimi? Xo‘p, endi qaranglar!.. Bir... ikki... uch!..

Niqobli kishi o‘rnidan turdi, qomatini rostlab yuzidan niqobini oldi. Mast basharasini ochib, hammaga qaradi va qilmishi qattiq ta‘sir etganidan zavqlanib, o‘zini kresloga tashladi va qahqaha urib kuldi.

Haqiqatan, uning bu qilmishi hammani hang-u mang qilib qo‘ydi. Hamma ziyolilar gangib – oqarib-bo‘zarib bir-biriga qaradi, ba‘zisi bo‘ynini qashladi. Yevstrat Spiridonich bilmasdan ko‘p ahmoqona bir ish qilganday tomog‘ini qirib qo‘ydi.

Ma'lum bo'ldiki, to'polon qilgan kishi shu yerlik millioner, fabrikant, faxriy grajdanin¹, o'zining janjalkashligi, ezgu ishlarga himmatli ekani va mahalliy matbuotda ko'p martalab zikr qilingan, maorifparvarligi bilan tanilgan Pyatigorov ekan.

– Xo'sh, chiqib ketasizlarmi, yo'qmi? – dedi Pyatigorov birpasdan keyin.

Ziyolilar indamasdan, oyoq uchida yurib, chiqib ketishdi va Pyatigorov eshikni qulflab oldi.

– Buning Pyatigorov ekanini sen bilar eding-ku, axir! – dedi sekin xirillab Yevstrat Spiridonich, qi-roatxonaga vino olib kirgan lakeyning yelkasidan ushlab silkib. – Nega indamading?

– Aytmagin degan edilar!

– „Aytmagin“ degan emishlar... Bir oy qamab qo'ysam, ana undan keyin „Aytmagin dedilar!“ de-yishni bilib olasan. Yo'qol!!! Sizlar ham chakki emas, janoblar, – dedi u ziyolilarga qarab, – birpas chiqib tursalaring nima bo'lar edi! Mana endi o'zlaring pi-shirgan oshni o'zlaring ichinglar! E janoblar, janob-lar... Yomon ko'rganim shunaqa ish, Xudo haqi!

Ziyolilar xuddi bir kor-hol bo'lishini oldindan sezganday bir-birlari bilan pichirlashib, bo'yinlarini qisib, xomush va xafa holda klubda yurar edilar... Ularning xotinlari, qizlari Pyatigorovning „koyiga-ni“ni va jahli chiqqanini bilib, asta-sekin uylariga tarqaldilar. Tansa to'xtab qoldi.

Soat ikkida Pyatigorov qiroatxonadan chiqdi. U mast, gandraklar edi. Zalga kirib, orkestrga yaqin bir yerga o'tirdi va musiqa eshitib, pinakka ketdi, keyin bir yoqqa qiyshayib, xurrak otdi.

¹ *Faxriy grajdanin* – podsho hukumati zamonida turli xizmatlari (aksari cherkov, monastir, kasalxona foydasiga iona qilganliklari) uchun ko'proq savdogarlarga beriladigan unvon.

– Chalma! – dedi oqsoqol musiqachilarga. – Jim!.. Yegor Nilich uyquga ketdilar.

– Uyingizga eltib qo‘yaymi, Yegor Nilich? – dedi Belebuxin engashib, millionerning qulog‘iga.

Pyatigorov xuddi yuziga qo‘ngan pashshani uchirmoqchi bo‘lganday labini qimirlatdi.

– Uyingizga eltib qo‘yaymi, – dedi Belebuxin yana. – Yo izvoshingizni chaqirtirib beraymi?

– A? Kimni? Sen... nima deysan?

– Uyingizga eltib qo‘yay... Alla qiling.

– Uyga ketaman... Eltib qo‘y!

Belebuxinning joni kirdi va Pyatigorovni ko‘tara boshladi. Boshqa ziyolilar ham chopib kelishdi va iyib ketishib, faxriy grajdaninni ko‘tarishdi, avaylab izvoshga olib chiqishdi.

– Faqat artist, talant egasigina shuncha odamni laqillatib ketishi mumkin, – dedi Jestyakov kulib, uni izvoshga o‘tqazayotib. – Juda-juda qoyil qoldim, Yegor Nilich! Hali-hali kulaman-a... Ha, ha... Biz bo‘lsak yugurib, jon kuydirib yuribmiz! Ha, ha. Ishonasizmi? Teatrda ham bunchalik kulgan emasman... Ko‘p qiziq ish qildingiz-da! Bu kecha – umr bo‘yi esimdan chiqmaydi.

Pyatigorovni kuzatib, ziyolilar xursand bo‘lishdi, tasalli topishdi.

– Menga qo‘lini berib xayrlashdi, – dedi Jestyakov mamnuniyat bilan. – Demak, tuzuk, xafa bo‘lmabdi...

– Iloyim shunday bo‘lsin, – dedi Yevstrat Spiridonich uf tortib.

– O‘zi ko‘p rasvo, yaramas odam, lekin xayrli ishlarga himmatli-da, shunisi bor!.. Xafa qilish yaramaydi!..

SOYLIKDA

I

Ukleyevo qishlog'i soylikda bo'lib, tosh yo'ldan va temiryo'l stansiyasidan qaraganda chit fabrikalarining mo'risi va cherkovning qo'ng'iroqxonasigina ko'rinar edi. O'tgan-ketgan yo'lovchilar, qaysi qishloq, deb so'raganlarida:

– Ma'rakaga kelgan dyachok, ikraning hammasini yeb qo'ygan qishloq, – deb javob berardilar.

Bir kun fabrikachi Kostukov ma'raka qilganda dyachok chol dasturxonga qo'yilgan ovqatlar orasida donador ikraga ko'zi tushib qolib, to'rt qadoqcha keladigan bir banka ikrani paqqos yeb qo'yibdi. Yon-veridagilar shuncha turtsalar, yengidan tortsalar ham, huzur qilganidan o'zini unutilib, pinagini buzmay yeyaveribdi. Bu voqeaga ko'p zamon bo'lib, dyachok allaqachon o'lib ketgan bo'lsa ham, ikra voqeasi haligacha esdan chiqmaydi. Bu yerdagilarning tirikchiligi shunchalik qashshoqligidanmi yoki odamlari bu o'n yilgi voqeadan boshqa hech narsani bilmaganlaridanmi, Ukleyevo qishlog'i to'g'risida bundan boshqa tuzukkina gap aytolmas edilar.

Ukleyevo qishlog'idan bezgak sira arimas, hatto yozda ham loyi qurimas, xususan, qarib qolgan katta tol daraxtlari soyasidagi devor tagi hamisha loy edi. Fabrikadan chiqarib tashlangan axlatlar bilan chitga naqsh bosganda ishlatiladigan tejob dorilarning sassig'i sira ketmasdi. Uchta chit fabrikasi bilan bitta ko'n zavodi qishloqdan bir chekkaroq, narida bo'lib, hammasidagi ishchilarning soni to'rt yuzdan oshmas edi. Ko'n zavodining axlatlaridan soyning suvi sasib, o'tloq yerlar ham zavod axlatla-

ridan iflos bo'lib, bu o'tlarni yegan mollarga kuydirgi kasali yuqib, dehqonlarning mollari qirilardi; shu boisdan fabrikani yopmoqqa buyruq bo'ldi. Ammo fabrika nomiga yopilgan hisoblanib, qishloq pristavi va uyezd doktoriga egasi har oy o'n so'mdan berib, fabrikani yashirin ishlataverdi. Qishloqda ikkitagina tunuka tomli tuzukkina g'isht uy bo'lib, birida volost mahkamasi, ikkinchisida, cherkov ro'baro'sidagi boloxonalik uyda, Epifan meshchanlaridan Grigoriy Petrov Sibukin joylashgan edi.

Grigoriyning baqqollik do'koni bor edi, ammo bu nomiga baqqollik bo'lib, araq, teri, bug'doy va har balo sotilardi. Grigoriy shu do'kon orqali, hatto mol jalloblik va cho'chqa jalloblik ham qilar edi. Chet eldagi xonimlar qalpoqlariga zag'izg'on pati kerak bo'lib qolsa, har juft zag'izg'ondan o'ttiz tiyindan foydalanib qolardi. U daraxtlarni sotib olib, kesib sotar, ijaraga pul qarz berar, xullas, uddaburon chol edi.

Grigoriyning ikki o'g'li bo'lib, Anisim degan katta o'g'li politsiya qidiruv bo'limida ishlar, uyga ahyon-ahyonda kelardi. Stepan degan kenja o'g'li do'konda otasiga qarashardi, ammo undan tuzukkina yordam umid qilib bo'lmas edi, chunki u nimjon va kar edi. Xotini Aksinya, qomati kelishgan, xushbichim, chiroyli ayol, hayit kunlari yasanib, boshiga shlyapa kiyib, soyabon ko'tarib, savlat to'kib chiqar, tong otishi bilan, barvaqt turar, kechasi allamahalda yotar, kunduzi tinmay, etagini ko'tarib, kalitlarni shiqirlatib, hali omborxonaga, hali do'konga, hali yerto'laga yugurar edi. Chol Sibukin keliniga tikilib turib, ich-ichidan quvonar, ko'zlari o'tdek yonib ketar va ayni vaqtda, bu kelin katta o'g'liga tushmay, aftidan, chiroyli xotinning nimaligini yaxshi bilmaydigan kar o'g'liga tushganiga achinardi.

Bola-chaqaga, uy-ro'zg'orga cholning mehri band, dunyoda bola-chaqasidan ortiq ko'rgan narsasi yo'q, izquvar katta o'g'li va haligi kelinini, ayniqsa, yaxshi ko'radi. Kar o'g'liga tushgan kelini Aksinya juda ishbilarmon, chaqqon, epchil chiqdi; uyga kelgan kunidan boshlab, darrov hamma ishni tasarruf qilib oldi. Kimga nasiyaga mol berish, kimga bermaslikni ham bilib oldi. Kalitlarni hech kimga bermas, hatto eriga ham ishonmas edi. Cho't qoqishga ham juda usta. Xuddi erkaklardek otlarning tishini ko'rar, yuzi doim kulib, tirjayib turar, baqirgan-chaqirgan edi. Chol ham uning deganidan chiqmas, nima desa zavqi kelib:

– Barakalla, xo'b kelinim bor-da! Husningga bal-li, barakalla... – derdi, xolos.

Chol beva edi, ammo o'g'li uylangandan keyin chidolmasdan, bir yildan so'ng, o'zi ham uylandi. Ukleyevo qishlog'idan o'ttiz chaqirim naridan Varvara Nikolayevna nomli tag-tugli bir qari qizni topdilar. Qizning yoshi anchaga borib qolgan bo'lsa ham, ko'hlik va barvasta edi. Boloxonadagi uyga yangi kelin tushishi bilan uyga fayz kirib, dera-zalarga yangi toza oyna solingandek, hamma yoq yaraqlab qoldi. Shamchiroqlar yoqildi, stollarga qor-dek oppoq dasturxonlar yozildi, darchalar tagi gul-zor bo'lib, qip-qizil tugmachagullar ochildi, ovqatni hamma bir idishdan yemay, har bir kishi alohida likopda yeydigan bo'ldi. Varvara Nikolayevna doim yoqimtoygina jilmayib turar, uydagi hamma narsa jilmayib turgandek ko'rinardi. Ilgari bu hovliga gadoylar, musofir-mujovir, xudojo'ylar hech yo'lamas edi. Endi darcha tagida Ukleyevo qishlog'idagi beva-bechora xotinlarning tilangani, araqxo'rligi uchun fabrikadan bo'shatib yuborilgan, ichkilik xarob qilgan kishilarning yo'talishi eshitiladigan bo'ldi. Var-

vara ularga pul, non, eski kiyim-kechak xayr-ehson qilar edi. Keyin o'rganib qolib, do'kondan ham uncha-muncha olib chiqib beradigan bo'ldi. Bir kun nimchoraklik choydan ikki dumalog'ini olib chiqib ketayotganini ko'rib qolgan kar, xijolat tortib yerga qaradi. Keyin:

– Oyim nimchorakdan ikki dumaloq choy olib ketdilar, pulini kimga yozib qo'yay? – deb otasidan so'radi.

Chol hech narsa demasdan birpas o'yladi va qoshlarini chimirib, boloxonadagi xotining oldiga chiqib ketdi.

– Jonim, agar do'kondan biron narsa kerak bo'lsa tortinib o'tirma, xijolat ham bo'lma, olaver, – dedi muloyimlik bilan.

Ertasiga kar hovlidan yugurganicha o'tib ketayotganida Varvaraga qarab:

– Oyi, nimayiki kerak bo'lsa olavering! – deb qichqirib o'tib ketdi.

Shamchiroqlar va qizil tugmachagullar bu uyda bir yangilik bo'lganidek, Varvaraning beva-bechoralarga xayr-ehson qilishi ham bir yangilik, fayz va xursandlik edi. Shak kuni va uch kunlab davom etadigan katta bayram kunlarida sassig'idan odam oldida turib bo'lmaydigan go'shtlarni qishloq odamlariga sotganlarida, mast qishloq odamlari o'roq, shapka, xotinlarining durrachalari va nima bo'lsa shuni garovga olib qolayotganlarida, yaramas araqni ichgan fabrika ishchilari loylarga bulanib dumalab yotganlarida, ro'yi zaminni gunoh bosib ketgandek ko'ringan vaqtlarda, qo'lansa, tuzlangan go'sht bilan ham, araq bilan ham hech ishi bo'lmagan yuvoshgina, ozodagina pokiza xotin uyda o'tirganligi eslariga tushib, bu gunohlar azobidan ko'ngillari biroz tasalli topar edi; bunday og'ir, vaz-

min kunlarda uning qilgan xayr-ehson va sadaqalari go'yo ularga bir raddibalodek tuyulardi.

Sibukinning uyida hech tinim yo'q, ertalab kun chiqar-chiqmas Aksinya dahlizda pishqirib yuz-qo'lini yuvayotgani eshitilib turar, oshxonada samovar go'yo bir noxush xabardan darak berganday baqir-buqur qaynab turar edi. Chol Grigoriy Petrov uzun qora to'nini, chit shimini, baland qo'njli yaraqlagan etigini kiyib olib, mashhur qo'shiqdagidek, qaynatalikni o'rniga qo'yib, poshnasini g'irchilatib oliftalik bilan uydan uyga yurar edi. Do'kon ochilib, kun yoyilgandan keyin otlarni xipcha poyga aravaga qo'shib, darvozaxonaga keltirishardi. Chol katta shapkasini qulog'igacha bosib kiyib, oliftalik bilan aravaga o'tirib olardi, ko'rgan kishi uni hech ellik oltiga kirgan demasdi. Xotini bilan kelini uni kuzatgani chiqardilar. Chol top-toza yangi chakmonni kiyib, uch yuz so'mga olgan katta qora ot qo'shilgan poyga aravaga o'tirganda qishloq odamlarining eshikka kelib iltimos va shikoyat qilishlarini yoqtirmas edi. Qishloq odamlaridan hazar qilar, ularni yomon ko'rar, bironta qishloq odami kelib, darvozaxonada uni kutib turganini bilsa, koyib:

– Nima qilib turibsan, yo'lingdan qolma, ketaver! – deb baqirar edi. Yoki kutib turgan odam gadoy bo'lsa:

– Xudo bersin! – deb jo'natib yuborar edi.

Chol ish yuzasidan safarga chiqqanda xotini kirchimol kiyimlar ustidan qora fartuk kiyib olib uylarni yig'ishtirar yoki oshxona ishlariga qarashar edi. Aksinya do'konda mol sotar, do'konda shishalarning chaqir-chuquri, tanga-chaqalarning jaranglashi, Aksinyaning kulgani va qichqirgani, xaridorlarning koyib achchiqlanganlari hovlida eshitilganda bilingki, do'konda yashirin araq sotish qizib

ketibdi. Kar ham do'konda o'tirar, ba'zan ko'chada boshyalang, ikki qo'lini cho'ntagiga solib, uylarga va osmonga angrayib qarab yurardi. Uyidagilar kuniga olti marta choy ichar, to'rt marta ovqat yer, kechqurun savdodan tushgan pulni sanab, daftarga yozgandan keyin miriqib uxlar edi.

Ukleyevo qishlog'idagi chit fabrikasining uchta-sida ham, fabrika egalari birodaron Xriminlarning kattasinikida ham, kichiginikida ham, Kostukov va sheriklarining uylarida ham telefon bor edi. Volost mahkamasiga ham telefon o'tkazilgan edi-ku, lekin ko'p fursat o'tmay, buzilib qoldi, chunki telefonning ichi kanaxona, suvarakxona bo'lib qoldi. Volost boshlig'i savodsiz odam edi va har bir so'zni bosh harfdan yozar, ammo telefon buzilib qolganda u:

– Ha, endi telefonsiz ishimiz qiyin bo'ladi, – deb qo'ydi.

Birodar Xriminlarning kattasi kichigi bilan doim sudlashib umr o'tkazar edi. Goho kichik Xriminlar ham bir-birlari bilan urishib qolib, sudlashar, yarashgunlaricha oradan bir-ikki oy o'tib ketar va bu muddat ichida fabrikalari yotib qolib, bu voqea Ukleyevo qishlog'ining odamlariga ancha ermak bo'lardi, chunki Xriminlar har urishganlarida allaqancha gap-so'z, mish-mishlar yoyilardi. Bayram kunlarida kichik Xriminlar bilan Kostukov arava poyga qilar va har gal qishloqdan bir necha buzoqni bosib o'ldirar edi. Aksinya ohorlik ko'ylaklar kiyib, yasanib, do'koni oldida tomosha qilib yurganda kichik Xriminlardan bittasi kelib, xuddi uni olib qochgandek, aravaga solib olib ketardi. Bunday bayram kunlarida chol Sibukin ham yangi sotib olgan otini ko'rsatmoq uchun aravasini qo'shib, xotini Varvarani ham yonida olib chiqardi.

Sayildan keyin, kechasi yotar paytida, kichik Xriminlarning hovlisida qimmatbaho yaxshi garmon chalinib, o‘yin boshlanardi, oydin kecha bo‘lganda, garmon ovozidan hamma hayajonlanib va dimog‘i chog‘ bo‘lib, bunday kezlarda Ukleyevo qishlog‘i soylikdagi pastqam joyga o‘xshamay ketardi.

II

Cholning katta o‘g‘li Anisim uyiga ahyon-ahyonda, katta bayramlarda kelardi, ammo hamqishloqlaridan tez-tez sovg‘a, xat yuborib turardi. Xatni o‘zi yozmay, boshqa bir xushxat odamga ariza yozgandek bir taxta qog‘ozga yozdirardi. Xatida Anisimning o‘zi birov bilan gaplashganida hech bir aytmaydigan gaplari ko‘p bo‘lardi. Chumonchi: „Hurmatli otamiz bilan onamizga o‘z iste‘molingiz uchun bir qadoq gulchoy yubordim“, kabi iboralar bilan yozar edi.

Har bir xatning oxirida xat pero bilan yozilgandek, tirnab: „Anisim Sibukin“ deb qo‘l qo‘yilar edi. Bu imzodan keyin yana haligi xushxat odamning qo‘li bilan: „Agent“ degan so‘z yozilar edi.

Anisimdan kelgan xatni qayta-qayta baland ovoz bilan o‘qirdilar. Ko‘ngli buzilib, o‘pkasi to‘lgan chol, hayajonidan qip-qizarib derdi:

– Otasining uyida turmoqni xohlamadi, mullalik ko‘chasiga kirib ketdi. Mayli, o‘z ta‘bi! Har kimning hunari!

Bir kun katta bayram oldida, jala quyib, yomg‘ir aralash qor yog‘ib turganda, chol xotini Varvara bilan deraza oldiga kelib, hovliga qarab turar edi, stansiya tomondan chanaga tushib kelayotgan katta o‘g‘li – Anisimni ko‘rib qoldi. Hech kim uni kelib qolar, deb o‘ylamagan edi. Anisimning dili g‘ash,

ahvoli parishonroq ko'rindi; uyga kirgandan keyin ham mudom chiroyi ochilmay yuraverdi. Qaytib ketadigan avzoyi ham yo'q, ahvoli xizmatdan bo'shaganga o'xshardi. Varvara uning kelganiga xursand bo'lib, kulimsirab tikilib-tikilib qarab turdi, keyin uh tortib, boshini chayqadi.

– Bu nima degan gap, yigitning yoshi yigirma sakkizga borgan bo'lsa-ku, hali ham uylanmasdan bo'ydoq yuraversa-ya. Voy-bo'...

Varvaraning narigi uydan turib ohista voybo'lagani eshitilib turardi. U chol bilan Aksinyaga shivirlab bir narsalar dedi, bularning chehralari bir narsaga qasd qilgan isyonchilardek, allaqanday sirli tusga kirdi.

Xullas, Anisimni uylantirishga qaror qildilar.

– Voy-bo'... sendan kichik ukang allaqachon uylansa-yu, sen hali ham bozordagi xo'rozdek toq yursang. Shu ham ishmi? Voy-bo', xotin olib uyjoy qilganingdan keyin, Xudo xohlasa, bilganingni qilasan, agar xizimatingga jo'nasang, xotining bu yerda bizga qanot-quyruq bo'lib qoladi. Yigit kishiga bu yurish yaramaydi. Qarab tursam, tartib-qoidadan juda chiqib ketibsan. Sho'rim qursin, shaharlik bo'lgandan keyin qiyin ekan-da, voy-bo', – dedi Varvara...

Sibukinning o'g'illari boyvachcha bo'lganidan, ularga chiroyli qizlarni qidirib topardilar. Anisimga ham chiroyli bir qizni topdilar. Anisimning o'zi xunuk, ko'rimsiz, zaif, bo'yi past, yuzlari shishgan, xomsemiz, ko'zlari o'qraygan, qarashi xunuk, soqoli yakkam-dukkan, sap-sariq, ko'sa edi. Xayol surib, fikrga cho'mganida, soqolini og'ziga tiqib chaynar, xunukligi ustiga, araqxo'r edi, uning bu qiligi aft-basharasidan ham bilinib turardi. Ammo unga juda xushro'y qalliq topilganini aytganlarida:

– Men ham chakana odam emasman. Bizning urug‘imizning hammasi chiroyli, – deb qo‘ydi.

Shaharning shundoqqina yonida Torguyevo qishlog‘i bor edi. Bu qishloqning yarmisi yaqinda shaharga qo‘shilib, yarmisi qishloqligicha qolgan, shaharga qo‘shilgan qismida bir beva xotin bor edi. Bu beva xotinning mardikor ishlab kun ko‘rib yurgan bechorahol bir singlisi bor edi, uning Lipa degan bir qizi bo‘lib, bu qiz ham mardikor ishlardi. Lipaning husni hammaning og‘ziga tushgan bo‘lsa ham, juda qashshoqligi ko‘plarni andishaga solib qo‘yardi. Bironta xotini o‘lgan yoki xotini qo‘ygan, qari odam topilib qolsa, qizning kambag‘alligiga qaramay olsa ajab emas, juda xotin qilib, nikohlab olmaganda, „shunchaki“ olar, qizni olsa, onasi ham qiznikida qorni to‘yib qoladi, deyishar edi. Varvara sovchi xotindan Lipaning ta‘rifini eshitib, Torguyevo qishlog‘iga borib uni ko‘rib keldi.

Bundan keyin boyagi xolasining uyida qizko‘rar bo‘lib, bunda ichkilik bilan ziyofat berildi. Lipa ham qizko‘rar uchun atayin tikilgan pushti ko‘ylagini kiyib keldi, sochiga taqilgan qip-qizil tasma cho‘g‘dek lovullab yonib turardi. Qiz nozikkina, nimjon, rangpar, aft-basharasi bejirim, oftobdan yuzi qoraygan edi. Dardli, ma‘yus tabassum yuzidan arimas, go‘dakona ma‘sum ko‘zlari javdirab turar edi.

Qiz hali yosh, ko‘kraklari ham bilinar-bilinmas, lekin bo‘yi yetib qolganidan, nikoh ravo hisoblanar edi. Qiz, darhaqiqat, chiroyli, faqat bir aybi bor, u ham bo‘lsa shuki, qo‘llari erkaklarnikidek katta va ikkita katta changakdek osilib turar edi.

Chol qizning xolasiga qarab, qizingiz sepsiz ekan, lekin bunga hech narsa demaymiz, kichik o‘g‘lim Stepanga ham shunday kambag‘al bolasi-

ni olib berdik, lekin hozir kelinimizdan nihoyatda xursandmiz, ishga epchil, chevar, qo'lidan har bir ish keladi, – dedi.

Lipa eshik yonida: „Nima qilsangiz, bilganingizni qiling, ixtiyorim sizda“, degandek mo'ltayib turar edi. Mardikor onasi Proskovya ham qo'rqqanidan nafasi ichiga tushib, ovozini chiqarmay, oshxonada o'tirar edi. Bir vaqtlarda yoshlik chog'ida, u bir boyning polini yuvib yurganida: boyning jahli chiqib, tepinib, uni qattiq koyib bergan ekan, shundan beri yuragini oldirib qo'ygani ekan. Qachon sal qo'rqsa qo'l-oyog'i, hatto yuzlari ham titrab ketar edi. Oshxonada o'tirib mehmonlarning gapiga quloq solar ekan, burchakdagi ikonalariga qarab cho'qinib qo'yar edi. Andak ichib olgan Anisim kayf bilan oshxonada eshigini ochib:

– Onajon, nega bu yerda o'tiribsiz? Siz yo'qligingiz uchun bizga tatimayapti, – dedi.

Proskovya bo'lsa yuragi yorilib, ozg'inligidan suyaklari chiqib qolgan ko'kragiga qo'llarini qo'yib:

– Qulluq, rahmat... juda-juda minnatdormiz... – dedi.

Qizko'rardan keyin to'y kuni tayinlandi. Anisim uyga kelgach, hushtak chalib, uydin uyga kirib yurdi, goh to'satdan bir narsa esiga tushib, ko'zi bilan yerni teshmoqchi bo'lgandek tikilgancha xayol surib qoladi. Yaqinda to'y, uylanishiga xursand bo'lgani ham, qallig'ini ko'rgisi kelgani ham ma'lum emas, hushtak chalib yuradi, xolos. Uylanishga ham otasi bilan o'gay onasi xohlagani uchun rozi bo'lgani, so'ngra qishloqda odat shunaqa bo'lib, o'g'il otaning uyiga bir xizmatkor keltirib berish uchun uylanishi rasm, uylanishi shu sababdan ekani bilinib turadi. Anisim qaytib ketayotganda ham hech shoshmadi,

xullas, bu gal yurish-turish butunlay boshqa, mahmadonaroq, gaplari poyintar-soyintar edi.

III

Shikalova qishlog'ida egachi-singil ikki xudojo'y mashinachi bor edi. To'yning sarpolarini tikishni shularga buyurdilar, bular kiyim bichgani kelib bemalol o'tirib, choy ichib ketardilar. Varvaraga qora uqa tutilgan, mayda marjon taqilgan jigarrang ko'ylak tikdilar, Aksinyaga och ko'kdan, ko'kragiga sariq uqa tutilgan keng etakli ko'ylak tikdilar. Mashinachilar sarpolarini tikib bo'lganlaridan keyin Sibukin ularga pul bermasdan, do'konidan mol berdi. Shuning uchun ular mo'm, sham, tuzlab qutiga tiqilgan baliqlarni tugib, juda xafa bo'lib chiqib ketdilar. Bu narsalar ularga sira kerak bo'lmaganidan, qishloqdan dalaga chiqqach, bir tepa ustiga o'tirib, yig'i boshladilar.

Anisim yangi sarpo kiyib, to'ygacha uch kun qolganda yetib keldi. Oyog'ida yaltirab turgan yangi kalish, yoqasida galstuk o'rniga ikki uchiga dumaloq soqqa taqilgan qizil bog'ich, yengini kiymasdan yelkasiga tashlab olgan yangi palto.

Anisim uyga kelib ulug'vorlik bilan ibodat qilgandan keyin, otasi bilan ko'rishdi va unga bir so'lkavoylikdan o'nta, yarim so'lkavoylikdan o'nta, onasi Varvaraga ham shunchadan pul berdi. Aksinyaga chorak so'mlikdan yigirma dona berdi. Bu sovg'aning chiroyi shu ediki, so'lkavoylarning hammasi yap-yangi, oftobga tutsa yaltirar edi. Anisim o'zini ulug'vor va odmi ko'rsatmoq uchun tumtayib, lunjlarini shishirar, undan doim vino isi kelib turardi; kelayotganda har stansiyada bufetdan vino ichib

turgan bo'lsa kerak. Bu gal ham uning gap-so'zida allaqanday bema'nilik, harakatlarida odamga yarashmagan qiliqlar bor edi. Keyin Anisim bilan chol choy ichib, ovqatlanib o'tirdi. Varvara yap-yangi so'lkavoylarni qo'lida o'ynab turib, shahardagi ham-qishloqlarini surishtirar edi.

Anisim uning savollariga javob berib dedi:

– Xudoga shukr, yaxshi, omon-eson yurishibdi. Faqat Ivan Yegorovning uyidagi hodisa shuki, uning kampiri Sofiya Nikiforovna o'lib qoldi. Sil kasal ekan. Ma'rakasi har kishi boshiga bir so'm yigirma besh tiyindan to'lab, bulkachinikida o'tkazildi. Uzumdan qilingan vinolar quyildi. Bizning qishlog'imizdan bo'lganlarga ham bir so'm-bir so'm yigirma besh tiyindan to'landi, ammo ular hech narsa yemadilar. Qishloq odamlari ovqat mazasini biladimi?

– Bir so'm yigirma besh tiyin! – dedi chol boshini chayqab.

– Ha, nima bo'пти? U yoq qishloq emas, biron-ta restoranga kirib ozroq ovqat yemoqchi bo'lsang, bitta-ikkita odam bilan o'tirishib qolasan; ichkilik boshlanib ketadi, bir mahal qarasang, tong otib qopti. Kishi boshiga uch-to'rt so'mdan tushaverdi. Samorodov bilan o'tirishib qolsak, u ovqatdan keyin konyak solingan qahva ichishni yaxshi ko'radi, konyakning bir rumkasi oltmish tiyindan.

Cholning havasi kelib:

– Hamma gaping yolg'on, hamma gaping yolg'on! – dedi.

– Men endi faqat shu Samorodov bilan ulfat-chilik qiladigan bo'ldim. Samorodov degan odamim sizga yuborgan xatlarimni yozgan kishi. Xati juda yaxshi.

Anisimning xursandligi oshib, Varvaraga qarab dedi:

– Ona, agar bu Samorodov degan odamning qanaqaligini aytib beraversam ishonmaysiz. Hammamiz unga Muxtor deb ot qo‘yganmiz, chunki o‘zi armaniga o‘xshagan qop-qora. Men uning butun ikir-chikiridan xabardorman, hamma sirlarini bila-man, u ham buni payqab, hech mening ketimdan qolmaydi. Hozir oramizdan qil o‘tmaydi. Mendan hadiksiraydi-yu, lekin mensiz bir lahza ham turolmaydi, qayerga borsam ketimdan qolmaydi. Oyi, sizga aytay, mening ko‘zim darrov har narsani iladi. Bironta qishloq odamining bozorda ko‘ylak sotib turganini ko‘rsam, darrov fahmlayman, shoshma, albatta, o‘g‘irlik ko‘ylak, deyman, keyin surishtirib qaragam, darvoqe, o‘g‘irlik chiqadi.

– Qanday qilib bilasan? – deb so‘raydi Varvara.

– Qanday qilib bilardim, ko‘zim pishib qolgan-da. Men ko‘ylakning qandayligini ham bilmayman-u, lekin ko‘nglim hadeb shunga chopaveradi, o‘g‘irlikka o‘xshayveradi. Qidiruv bo‘limidagilarning hammasi meni bilib qolganlar. O‘g‘irlik mollarni qidirgani bozorga chiqqanimda, „ovga“ chiqdi, deydilar. O‘g‘irlikni hamma ham biladi, lekin gap o‘g‘irlangan molni bekitishda, yerning bag‘ri keng-u, lekin o‘g‘irlik molni bekitishga joy topolmaydi.

– Bizning qishlog‘imizda o‘tgan hafta Guntorovlarning bitta qo‘chqori bilan ikkita sovlig‘ini o‘g‘ir-lab ketdilar, lekin buning payiga tushib qidiradigan odam yo‘q, – dedi Varvara uh tortib.

– Qidirib ko‘rsak bo‘ladi. Buning qiyinligi yo‘q, mumkin.

To‘y kuni ham kelib qoldi. Havo salqin, lekin osmon ochiq, ravshan aprel havosi edi. Ertalabdan boshlab Ukleyevo qishlog‘ida aravaning do‘g‘asiga, otlarning yoliga rang-barang shokildalar taqilgan uch otli, ikki otli aravalar qo‘ng‘iroqlarini jing‘illatib

o'taverdilar. Tollardagi qo'ng'izlar va chug'urchuqlar aravalarning to'olonidan bezovtalanib, Sibukinlarning to'yiga xursandlik qilayotgandek, tinmay sayrar edi.

Dasturxonga uzun-uzun baliqlar, yaxna go'shtlar, tuxum to'ldirib pishirilgan parrandalar, tunuka qutidagi tuzlangan baliqlar va boshqa har xil laziz ovqatlar, bir talay shishalarda arag'-u vinolar, dudlangan kolbasalar va achigan qisqichbaqalar qo'yildi. Chol qo'lidagi pichoqlarni bir-biriga qayrab, poshnasini do'qillatib dasturxon atrofida yurar edi. Varvarani u yoqqa-bu yoqqa chaqirib, hali uni, hali buni so'rashar edi. Varvara ham hovliqib, harsillab, mehmonxonadan oshxonaga, oshxonadan mehmonxonaga chopar edi. Oshxonada tong otardan beri Kostukovlardan bir oshpaz, kichik birodar Xriminlar tomonidan yuborilgan bir oshpaz xotin ovqat tayyorlamoqda edi. Aksinya sochlarini jingalak qilib, g'archillama yangi botinkani kiyib, belini sirib olib, ichko'ylak bilan hovlida u yoqdan bu yoqqa chopar, yalang'och sonlari bilan ko'kraklari har zamonda bir ko'rinib qolar edi. Shovqin-suron, koyishgan-so'kishgan, Xudoni o'rtaga solib qasam ichgan, o'tgan-ketganlar lang ochiq darvoza oldida to'xtab tomosha qilardi. Bunday harakatlardan, favqulodda bir ishga tayyorgarlik borligi sezilib turardi.

– Kelinga arava ketdi! – dedi birov.

Aravaning qo'ng'iroqlari qishloqdan chiqqandan keyin ham uzoqdan eshitilib turdi, keyin qo'ng'iroq ovozi tindi... Soat ikkidan o'tganda odamlar yana chuvalashib qoldilar. Yana qo'ng'iroq ovozi chiqdi. Hamma har tarafdin:

– Kelin kelyapti, kelin kelyapti – deb qolishdi. Cherkov odamga liq to'ldi, shamchiroqlar yoqildi,

chol Sibukinning ra'yiga qarab hofizlar nota o'qidilar. Chiroqlarning shu'lasini, rango-rang kiyimlarning jilvasi Lipaning ko'zini qamashtirdi, hofizlarning qattiq ovozi, nazarida, boshiga bolg'adek tegar edi. Umrida birinchi marta kiygan korseti¹ belini, tor botinkasi oyog'ini siqar edi. U behushlikdan uyg'ongandek karaxt, hayron bo'lib, angrayib turardi. Qora kamzul kiygan, galstuk o'rniga qizil bog'ich taqqan Anisim ham bir nuqtaga tikilib, hushi qochib turar, hofizlar avjga chiqqanlarida shoshib-pishib cho'qinib olardi; ko'ngli buzilib, o'pkasi to'lib, yig'lagisi kelardi. Bu cherkovni Anisim yoshlik chog'laridan biladi. Bir vaqtlarda, bolalik chog'ida marhuma onasi uni shu cherkovga keltirib cho'qintirgan, sal katta bo'lganida bolalar bilan bunda hofizlik qilgan edi. Shuning uchun cherkovning har yerini, undagi ikonalarining har birini juda yaxshi biladi. Bu kun nikoh, rasm-odat shu ekan, uylanmoq kerak ekan, lekin bu onda uylanish to'g'risida hech bir o'ylamas, to'y esidan tamomila chiqib ketgan edi. Ko'ziga jiq-jiq yosh to'lib, ikonalarini yaxshi ko'rolmas, yuragi siqilar edi. Ko'nglida Xudoga yolvorib, qurg'oqchilik vaqtida osmonda paydo bo'lgan qora bulutlar qishloq tepasidan tomchilamay o'tib ketganidek, bugun bo'lmasa ertaga uning boshiga tushay deb turgan balo-qazolarning ham ziyon-zahmatsiz o'tib ketishini so'rar edi. Gunohi to'la, gunoh loyiga botgan, najotdan hech bir umid yo'q, shuning uchun Xudodan marhamat so'rashga ham tili bormaydi, lekin shunday bo'lsa hamki, Xudoga iltijo qilib yolvordi, hatto piq-piq yig'lab yubordi, ammo uning bu holiga hech kim parvo qilmadi, chunki hamma uni

¹ Korset – xotinlar bellariga bog'laydigan, belni siqib turadigan belbog'.

ichib olgan deb o'ylar edi. O'pkasi shishib yig'lagan bolaning ovozi eshitildi:

– Oyijon, meni bu yerdan tezroq olib ket! O'rgilay oyi!

– Shovqinlama, hoy! – deb baqirdi pop.

Cherkovdan qaytib kelayotganlarida allaqancha odam orqalaridan ergashdi; do'konning oldini, darvozaxonani, hovlini, darcha tagini odam bosib ketdi. Maqtovchi xotinlar keldilar. Kelin bilan kuyov darvozadan kirishi bilan, eshik tagida nota ushlab tayyor turgan hofizlar birdan qo'shiq boshladilar; atayin shahardan keltirilgan musiqachi chalib yubordi. Baland bo'yli qadahlarda donning vijillab turgan vinolari keltirildi. Qalin qoshlari orasidan ko'zlari zo'rg'a ko'rinib turgan, baland bo'yli, qotmadan kelgan pudratchi usta Yelizarov kelin bilan kuyovga nasihat qilib, dedi:

– O'g'lim Anisim, qizim, sen ham bir-biringizga ozor bermang, xafa qilmang, Xudoning amridan chiqmasangiz, hech mahal xor bo'lmaysiz. – Bu so'zlarni aytib, pudratchi chol boshini Grigoriyning yelkasiga qo'yib yig'lab yubordi. – Grigoriy Petrov xursandlikdan yig'laylik! – dedi ingichka tovush bilan, so'ngra xaxolab kuldi. – Bu kelining ham ma'qul. Bekam-u ko'st, hech qayerda nuqsoni yo'q, hammasi joyida, chakki emas.

Bu mo'ysafid ustaning asli Yegorev uyezdidan edi, ammo yoshligidan beri Ukleyevo qishlog'idagi fabrikalarda ishlab, shu yerlik bo'lib qolgan qadimgi chol edi. Hamma vaqt uning aft-basharasi shunaqa, bo'yi novcha, qotma edi, shuning uchun ham uni yog'ochoyoq derdilar. Qirq yildan ortiqroq fabrikalarda faqat ustachilik ishi bilan shug'ullanganidanmi, har holda, birov to'g'risida gapirganda, biron narsa ustida so'zlaganda faqat uning mustahkam-

ligini yoki bepandligini surishtirar edi. Stol oldiga o'tirayotganda ham, avval birinchi stulni qimirlatib ko'rar, dasturxondagi baliqni ham ushlab qo'yardi.

Keltirilgan qadahni bir sidra ichib bo'lgandan keyin mehmonlar dasturxonga o'tirishdi. Stullarni surib, bir-birlari bilan gaplashar, ichkarida hofizlar ashula aytishar, musiqa chalar, hovlida xotin-xalajlar otinlik qilardi. Birov chinqirgan, birov baqirgan, xullas, shovqin-suron, g'alvadan bosh og'rir edi.

Boyagi yog'ochoyoq chol jim o'tirmay, stulini hali u yoqqa, hali bu yoqqa surar, yonidagilarni tirsagi bilan turtkilab, gaplashgani qo'ymas, hali yig'lar, hali xaxolab kular.

– Chiroqlarim, bo'talarim... Bo'tam Aksinya, Varvara, jigarlarim, hamjihat bo'laylik, ittifoq bo'laylik... – derdi g'uldurab.

Bu mo'ysafid ichkilikni kam ichardi, hozir bir rumka ingliz arag'i ichishi bilan mast bo'lib qoldi. Nimadan qilingani noma'lum bo'lgan bu zahardek achchiq araq, ichgan kishini darrov yumalatar edi. Hamma mast bo'lib, g'uldurab qoldi.

Mehmonlarning ichida ruhoniylar ham, xotini bilan kelgan gumashtalar ham, boshqa qishloqlardan kelgan savdogar va qovoqxonachilar ham bor edi. O'n to'rt yildan beri birga xizmat qilib kelayotgan va lekin bu muddatda bir qog'ozga ham qo'l qo'ymagan, mahkamalariga kelgan kishini aldamsandan, ranjitmasdan chiqazmagan volost boshlig'i va uning mirzasi yonma-yon o'tirar edi. Ikkovi ham bir-biridan semiz, to'q, ikkovining ham aft-basharasi shunday ediki, yolg'onchilik badanlariga juda singib ketganidan, yuzlarining terisi ham allanechuk dog'uliliklaridan shahodat berib turardi. Volost mirzasining ozib, qotib ketgan g'ilay xotini bolachaqalarining hammasini ergashtirib kelgan, xuddi

olg'ir lochindek dasturxonga qing'ayib qarar, qo'liga tushgan narsani o'zining va bolalarining cho'ntagiga tiqar edi.

Lipa cherkovda qay holda o'tirgan bo'lsa, hali ham shu holda behushdek o'tirar edi. Anisim Lipa bilan tanishgandan beri haligacha u bilan gaplashgani yo'q, shuning uchun uning tovushi qanaqa ekanini ham bilmaydi. Hozir u yonida o'tirgan bo'lsa ham, ingliz arag'ini indamay ichib o'tiribdi, xo'b ichib mast bo'lgandan keyin ro'baro'sida o'tirgan xolasiga so'z qotib dedi:

– Samorodov degan bir oshnam bor, ko'p ishbi-larmon odam, obro'si baland, martabasi ulug' kishi, gapni ham o'rniga qo'yadi, ammo sizga aytsam, xola, men uning hamma siridan voqifman. Bundan uning o'zi ham bexabar emas. Endi ikkovimiz Samorodovning sog'ligi uchun ichsak nima deysiz?

Varvara dasturxon atrofida yugurib-yelib yurar, mehmonlarga oling-oling qilar, lekin o'zi horigan, charchagan, parishonroq, ammo dasturxondagi turli-tuman ovqatlarga qarab xursand bo'lar edi, chunki hech kim uning mehmondorchiligini ta'na qilib, aybsitolmaydi. Kun botib, kech kirsam ham, ziyofat davom etdi. Mehmonlar nima yegan – nima ichganlarini, gapirgan gaplarini bilmas darajaga yetdilar. Hech kimning gapi eshitilmas, faqat onda-sonda musiqa to'xtaganda hovlida baqirayotgan bir xotinning ovozi eshitilib qolar edi:

– Qonimizni xo'b ichdinglar, juvonmarglar, nega sizlarga qiron kelmaydi! – deb baqirar edi xotin.

Kechqurun musiqa bilan o'yin boshlandi. Kichik Xriminlar o'z vinolarini ko'tarib keldilar. Ularning biri ikki qo'lida ikki shisha, og'zida rumka bilan kadril o'yiniga tushib hammani kuldiradi. Kadrilga

tushib turib, birdan boshqa o'yinni boshlab yuborardilar. Boshidan oyog'igacha ko'm-ko'k kiygan Aksinya hali u yoqqa, hali bu yoqqa lip-lip o'tib turar va uning uzun etagidan shamol ko'tarilar edi. Birov uning etak burmasini bosib olgan edi, buni ko'rib, boyagi yog'ochoyoq mo'ysafid usta baqirib:

– Hoy, etagingdagi shokilangni yulib oldi! Ey jigarlaring! – deb qo'ydi.

Aksinyaning baqrayib turgan soddagina ko'k ko'zlari hech yumilmas, og'zi doim iljayib turardi. Uning hech yumilmay baqrayib turgan ko'zlari, uzun bo'yni, kichkinagina boshi, tippa-tik g'oz turgan bo'yi ilonga o'xshabroq ketar edi. Ko'k kiyimi, ko'kragidagi sariq uqasi, tanobi qochib doim iljayib turgan og'zi – bahorda ko'karib yotgan bug'doy ichidan boshini chiqarib turgan ilonga o'xshardi. Birodar Xriminlar Aksinya bilan juda apoq-chapoq edilar va shu sababdan Xriminlarning kattasi bilan allaqachondan beri orasi juda yaqin bo'lib ketganligi oshkor bo'lib turardi. Kar eri hech narsani payqamas, xotinigga boqmas ham edi. U ikki oyog'ini chalishtirib olib, to'pponcha otgandek qarsillatib yong'oq chaqish bilan ovora edi.

Bir mahal chol Sibukinning o'zi ham davra o'rtasida o'yin tushmoqchi bo'lganini bildirib, ro'molchasini bir-ikki silkitgan edi, ichkari va tashqaridagi odamlar qiy-chuv ko'tarib:

– O'zi chiqdi! O'zi! – deb qichqirishdi.

O'yinga Varvara tushdi. Chol eri qo'lidagi ro'molchasini silkitib, poshnasini dukullatar edi, xolos, hovlida gavjum bo'lib darchadan tomosha qilib turganlar, shu payt xursandlikdan uning boyligini, undan ko'rgan jabr-jafolarini unutdilar.

Tomoshabinlar orasidan:

– Qoyilman, barakalla, Grigoriy Petrov! Qandingni ur! Hali ham joyida ekansan, bor bo‘l, barakalla! – degan ovozlar chiqdi.

Bu o‘yin-kulgi allamahalgacha cho‘zilib, soat birdan oshganda tamom bo‘ldi. Anisim gandraklab hofiz va sozandalar bilan xayrlasharkan, har qaysisiga yangi yarim so‘mlikdan in‘om qildi. Chol gandraklamasdan sal siltanglanib, mehmonlarni kuzatarkan, hammaga:

– To‘y ikki mingga tushdi, – derdi.

Mehmonlar tarqalayotganda Shikalova qishlog‘idagi qovoqxona egasining yangi to‘nini birov kiyib, eskisini tashlab ketibdi, degan ovoza tarqaldi. Bundan voqif bo‘lgan Anisim tutaqib ketib:

– To‘xta! Topmasdan qo‘ymayman! O‘g‘rining kimligini bilaman! To‘xta! – deb shovqin soldi.

Ko‘chaga chiqib, birovning orqasidan yugurgancha ketdi; keyin uni ushlab olib, qo‘ltig‘idan sudrab hovliga olib keldilar. Mast, jahldan qip-qizarib, terlab ketgan Anisimni orqasidan itarib, xolasi Lipani yechintirayotgan uyga kirgizib, eshikni yopdilar.

IV

Oradan besh kun o‘tdi. Ketmoqchi bo‘lib otlangan Anisim Varvara bilan xayrlashgani boloxonaga chiqdi. Varvara o‘tirgan uydagi shamchiroqlarning hammasi yoqig‘liq, hamma yoqdan xushbo‘y hid kelar, Varvaraning o‘zi deraza tagida o‘tirib, qizil tivitdan paypoq to‘qir edi. Varvara dedi:

– Nega buncha tez otlanib qolding, zerikdingmi? Voy-bo‘... Hech narsadan kamchiligimiz, muhtojligimiz yo‘q, yeganimiz oldimizda, yemaganimiz orqamizda, to‘yingni ham xo‘b yaxshi o‘tkazdik, urf-

odatni bajo keltirdik. Otang to'ygga ikki ming so'm sarf bo'ldi, deydi. Qisqasi, hech bir savdogar boydan kamligimiz yo'q, faqat zerikamiz, shunisi bor. Xalqqa ko'p ozor beramiz. Bo'tam, xalqqa yomon jabr qilamiz, shunga yuragim siqiladi. Xudo o'zi kechirsin! Otimizni alishtirsak ham, sotsak-olsak ham, bironta xizmatkor olsak ham, aldamasdan qo'ymaymiz. Do'konda sotilayotgan oqlama moyimiz achchiq, bo'rsigan, boshqalarning aravaga surtadigan qora moyi ham biznikidan yaxshi. Axir, insof qilib o'zing aytsang-chi, yog'ning yaxshisini sotsak bo'lmaydimi?

– Oyi, har kimning hunari!

– Axir, o'lim bor-ku orada! Qandoq qilay, voy-voy, axir, otangga aytsang-chil!

– Siz aytganingiz ma'qul.

– E-e! Men aytganim bilan nima derdi, sendaqa har kimning hunari, – deydi-qo'yadi. Axir, oxiratda har kimning hunari, deb qo'ya qolinmas, Xudo odil.

– Albatta, oxiratda buni hech kim surishtirib o'tirmaydi, oyi, baribir, Xudo yo'q-ku, surishtirish nimasi! – dedi Anisim, keyin bir uh tortib qo'ydi.

Varvara uning basharasiga hayron bo'lib qarab, kulib yubordi, keyin qo'lini siltab qo'ya qoldi. Onasining nihoyatda ajablanib, unga tentak degandek qaraganiga Anisim izza bo'lib, dedi:

– Ehtimol, Xudo bordir, lekin din yo'q. Nikoh vaqtida men o'z fikrim bilan ovora edim. Tuxum bosib yotgan tovuqning tagidan tuxumini olganda tuxumdan chiqmagan jo'ja chiyillagandek nikoh o'qiyotgan vaqtda mening ham vijdonim birdan chiyillab ketdi. Xudo bormikin, degan fikr xayolimdan ketmaydi. Lekin cherkovdan chiqishim bilan sal yozildim. Xudoning bor-yo'qligini men qayerdan bilay. Bizlarni bolalik chog'imizdan boshlab bu xil

narsalarga o'rgatmadilar. Emchakdan ayrilmagan bolaga ham faqat har kimning hunari degan gapni o'rgatdilar, xolos. Otam ham, haqiqatda, Xudoga ishonmaydi. Bir kun siz menga, Guntorevning qo'yi o'g'irlanibdi, degan edingiz. Men topdim, Shikalova qishlog'idagi bir kishi o'g'irlagan ekan. O'g'irlagan birov-ku, terilari dadamning do'koniga kelib qopti... Din-insof ana shu!

Anisim ko'zini qisib qo'yib, boshini chayqadi.

– Qishlog'imizning kattasi ham, mirzasi ham, dyachogi ham Xudoga ishonmaydi. Cherkovga borib cho'qinishlari, ro'za tutishlari – hammasi xo'jako'rsinga, riyokorlik, mabodo qiyomat-qoyim bo'lib qolsa, rasvo bo'lmaylik, deb qo'rqqanlaridan qilgan ishlari. Oxirzamon bo'ldi, xalqning dili susaydi, bolalar ota-onalarini, kichiklar kattalarni hurmat qilmaydilar, shunaqa shumliklardan, qiyomat yaqin kelib qoldi, deydilar. Bu gaplarning barisi yolg'on. Oyi, mening tushunganim shunchalikki, bu shumliklar hammasi odamlarda insof qolmaganidan. Men hammasidan voqifman, aqlim yetadi. Agar birovning egnidagi ko'ylagi o'g'irlik bo'lsa, ko'zim darrov ko'radi. Birov qovoqxonada o'tirgan bo'lsa, sizdaqa odam ko'rganda: choy ichib o'tiribdi, deydi-qo'yadi, lekin men bo'lsam uning vijdoni ham yo'qligini bilaman. Ertadan kechgacha izg'ib yurib, bitta ham vijdonli odamni ko'rmayman. Bu ishlarning hammasi shundanki, bu vijdonsizlar Xudoning bor-yo'qligini bilmaydilar... Xo'sh, endi xayr, oyi, sog'salomat bo'ling, yomon-yaxshi gapirgan bo'lsam, rozi bo'ling.

Anisim Varvaraning oyog'iga ta'zim qilib, minnatdorlik bildirdi.

– Oyi, qilgan yaxshiliklaringiz uchun minnatdorman. Bizning urug'imiz sizdan ko'p manfaat ko'rdi. Ko'p yaxshi xotinsiz, men sizdan juda xursandman.

Anisim ko'ngli buzilib, o'pkasi to'lib tashqariga chiqdi, ammo birozdan keyin qaytib kelib, oyisiga dedi:

– Samorodov meni bir chatoq ishga tiqib qo'ydi, bu ishdan yoki boy bo'lib ketaman, yoki rasvo bo'laman. Mabodo bu ish tufayli biror hodisa bo'lsa, oyijon, siz otamning ko'ngliga tasalli bering.

– Yomon niyat qilma, qo'y! Sho'rim qursin... Xudoning dargohi keng. Sen, Anisim, xotiningga sal yaxshiroq qarab silab-siypa, erkalat, ikkovingiz ham bir-biringizga tumshayganingiz-tumshaygan, sal chiroyingizni ochib kulsangiz nima qiladi.

– Xotinim juda g'alati... – dedi Anisim uh tortib. – Hech uquvi yo'q, indamasdan o'tiraveradi. Juda g'o'r, yosh. Mayli, biroz o'ssin.

Baland bo'yi semiz jiyron ot qo'shilgan arava eshik tagida tayyor turar edi.

Chol Sibukin yugurib kelib oliftalik bilan aravaga chiqib, tizginni ushladi. Varvara, Aksinya va ukasi bilan Anisim o'pishib xayrlashdi. Lipa ham eshik tagidagi zina ustida turar edi. U erini kuzatgani emas, o'zi shunchaki chiqqan odamdek har tarafga alanglab turar edi. Anisim uning oldiga kelib, lablarini yuziga sal tegizib o'pgach:

– Xayr, – dedi.

Lipa eriga qaramasdan turib allanechuk iljaydi. Yuzlari titradi. Buni ko'rganlarning negadir uning holiga rahmi keldi. Anisim ham irg'ib aravaga chiqib, biqinini ushlab o'tirib oldi, chunki u ham o'zini xushro'y deb bilardi.

Soylikdan yuqoriga chiqqach, Anisim dam-badam orqasiga qarab qishloqni tomosha qilardi. Havo iliq, osmon ochiq, bugun birinchi kun poda dalaga chiqqan, mollarning atrofida yasangan qizjuvonlar, xotin-xalajlar aylanishib yurishardi. Qo-

ramtir-targ'il buqa yaylovda yayrab bo'kirar, oldingi oyog'i bilan yer qazirdi. Yer va ko'kda to'rg'aylar sayrar. Anisim yaqindagina bo'yalgan baland cherkovga qarab, bundan besh kun avval u yerda ibodat qilgani esiga tushdi. Ko'k tomli maktabga, bir vaqtlarda o'zi qarmoq solib baliq tutgan, cho'milgan soyga qaradi. Ko'nglida allaqanday shodlik tug'ildi va bu chog'da ko'nglida: oldimda bir baland devor paydo bo'lib, yo'limni to'ssa-yu, boshqa hech narsa ko'rmasam, shu ko'rganlarim bas bo'lsa, o'tmishim bilan qola qolsam, dedi.

Stansiyaga kelgach, bufetga kirib bir ryumkadan „Xeres“ vino ichdilar. Chol pul to'lamoq uchun kissasiga qo'l solgan edi, Anisim:

– Yo'q, men to'layman! – dedi.

Cholning ko'ngli ko'tarilib, Anisimning yelkasiga qoqib qo'ygach, bufetchiga qarab, qanday o'g'lim bor-a, degandek ko'zini qisib qo'ydi.

– O'g'lim, ketmasdan uyda qolsang, ishimizni qo'lga olsang, yaxshi bo'lardi, juda bebaho odam bo'larding! Boshingdan oyog'inggacha zar quyardim.

– Dada, hech iloji yo'q.

„Xeres“ biroz nordonroq, surg'ich hidi kelar edi, ammo shunday bo'lsa ham, yana bir rumkadan ichdilar.

Chol o'g'lini kuzatib stansiyadan qaytib kelgach, kichik kelinini taniyolmay qoldi. Eri hovlidan chiqib ketishi bilan Lipaning chehrasi ochilib ketibdi. Eski yubkasini kiyib olib, yengini kiftigacha shimarib, yalangoyoq, dahlizni yuvib turgan ekan. Mayin ovoz bilan qo'shiq aytib, katta tog'orani loyqa suv bilan ko'tarib chiqayotganda, ma'sum go'daklardek oftobga qarab iljayganda, osmonda yurgan to'rg'aylarga o'xshab ketdi.

Eshik oldidan o'tib ketayotgan keksa xizmatkor boshini chayqadi va g'o'ldirab:

– Grigoriy Petrov, Xudo senga xo'b yaxshi kelin berdi-da. Xotin emas, yombi! – dedi.

V

Yog'ochoyoq Yelizarov va Lipa sakkizinchi iyul, juma kuni Kazanskoye qishlog'idagi cherkov bayrami munosabati bilan ibodatga borib, uyga qaytayotgan edi. Ularning orqasidan ancha narida Lipaning onasi Praskovya ham kelar, u betob bo'lib, harsillab, keyinroqda qolgan edi. Vaqt ham kech bo'lib qolgan edi.

Yog'ochoyoq Lipaning gapini eshitganda taajjublaniib.

– A-a-a!.. Shunaqami... Xo'sh, xo'sh, qani gapir, – deb qo'yar edi.

– Ilya Makarich, men o'zim murabboni juda yaxshi ko'raman. Bir burchakka o'tirib olib murabbo bilan choy ichganim-ichgan. Gohida Varvara Nikolayevna bilan birga o'tirib choyxo'rlik qilamiz. U kishi har xil ertaklar so'zlab beradilar. U kishining murabbosini ko'p, to'rt banka. „Lipa, tortinmasdan yeyaver“, deydilar.

– A-a-aa!.. To'rt banka!

– Davlatlari joyida, choyni oq bulka bilan ichishadi, mol go'shti ham mo'l, ro'zgorlari bikir, faqat, sizga aytsam, Ilya Makarich, bu uyda doim vahimadaman, juda qo'rqaman!

– Bolam, nimadan qo'rqasan! – deb so'radi mo'ysafid, keyin Proskovya qayerda qoldiykin, deb orqasiga qayrilib qaradi.

– Avvali shuki, to'ydan keyin Anisim Grigorichdan yuragim cho'chib qoldi. U kishi-ku meni hech

narsa qilib ranjitganlari yo'q, lekin qachonki menga yaqinlashsa, badanim uvushib, suyak-suyaklarim zirqirab ketadi. Bir kecha ham uxlaganim yo'q. Qo'rqqanimdan qaltirab, Xudo dedim, xolos. Endi, Ilya Makarich, sizga aytsam, Aksinyadan qo'rqaman. U-ku o'zi yomon emas, hamma vaqt kulib turadi, biroq gohida oynadan o'qrayib qarab qo'ysa, ko'zlari og'ilxonadagi qo'ynikidek ko'm-ko'k yonib ketadi. Kichik Xriminlar uni yo'ldan ozdirishyapti. „Qaynatangning Butyokinoda qirq botmoncha yeri bor, yer deganda ham qanday yerki, suvlik, qumlik yer. Sen, Aksinya, o'z nomingdan shu yerga xumdon sol, bizlarni o'zingga sherik qilib ol“, deydilar. Hozir g'ishtning mingi yigirma so'm, omadi yurishgan ish. Kecha ovqat yeb o'tirganimizda Aksinya qaynatamizga, „Butyokinoga men xumdon solaman, o'zim yurgizaman“, deb kulib qo'ydi... Grigoriy Petrovichning rangi o'chib ketdi. Uning gapi yoqmad, shekilli: „Men tirik borman, hech qaysingni ayirmayman, hammang bir uylik bo'lib turaverasan“, dedilar. Aksinyaning ko'zlari chaqchayib, tishlari g'ijirlab ketdi... Quymoq keltirib berdilar, yemadi!

Chol ajablanib:

– A-a-aa! Yemadi degin! – deb qo'ydi.

Lipa so'zida davom etdi:

– U qurg'urning uxlaganini ham bilib bo'lmaydi. Yarim soat o'tar-o'tmas, darrov turib, izg'iy boshlaydi. Bitta-yarimta o't qo'yib ketmadimi, bir narsani o'g'irlamadimi, deb tashvish qilaveradi... Ilya Makarich, sizga aytsam, men undan juda qo'rqaman! Kichik Xriminlar to'ydan keyin, uxlamasdan ham, to'ppa-to'g'ri shaharga sudlashgani ketdilar. Odamlar bu gaplarning hammasini Aksinyadan ko'radilar. Ikki og'a-ini unga xumdon qurib bermoqchi

bo'пти, uchinchisi bundan xafa bo'lib, o'rtada bir oydan beri fabrika to'xtab qoldi. Buning orqasida Proxor amakim ishsiz qolib, eshikma-eshik gadoychilik qilib yuribdi. Men amakimga: bekor yurmasdan ekin-tikin qilsang bo'lmaydimi, tirikchilikning aybi yo'q! – dedim. U menga „Halol ishdan chiqib qolibman, hech ishga bo'ynim yor bermaydi, Lipinka!“ deydi. Yosh butalar o'sgan chakalakzorga kelganda dam olgani va Proskovyani kutgani o'tirdilar. Yelizarov ko'p zamonlardan beri pudratchilik qilsa ham, mingani oti yo'q, hamisha yayov yurar, bita xaltaga non bilan piyoz solib, yelkasiga tashlab ketaverar; yurganda ham qadamini uzun tashlab, qo'llarini kerib yurar, shuning uchun unga hamroh bo'lgan odam yetib yurolmas edi.

Chakalakzor oldida yerga qadalgan bir yog'och bor edi, Yelizarov yog'ochning mahkamligini bilmoq uchun uni qimirlatib ko'rdi. Shu paytda harsillab Proskovya ham yetib keldi. Uning bujmaygan va hamisha xavf-xatarda turgan chehrasida shodlik alomati bor edi. Chunki bugun odam bo'lib u ham cherkovga kirdi, bozor aylanib, nok suvidan qilingan kvas ichdi. Bunday baxtli kunlar uning umrida nihoyatda kam bo'lardi. Hatto bugun, uning nazarida, endi birinchi marta rohat qilib yashagandek edi. Biroz dam olgandan keyin uchovlari birga yo'lga tushdilar. Kun botib, oftob shu'lasi daraxtlarga tushib turar edi. Oldinda odamlarning shovqinlashgani eshitildi. Ukleyevo qishlog'idan kelgan qizlar allaqachon o'tib ketgan edi, lekin chakalakzorda yurgan ekanlar, qo'ziqorin tergan bo'lsalar kerak.

Yelizarov:

– Hoy, qizlar! Hoy, nozaninlar! – deb baqirdi. Qizlar xaxolashib kulishib:

– Yog‘ochoyoq kelyapti! Betavfiq chol kelyapti! – dedi.

Qizlarning kulgisi aks sado berdi. Birozdan keyin chakalakzor ham orqada qoldi. Fabrikalarning mo‘risi, cherkov qo‘ng‘iroqxonasi tepasidagi xochlar yarqirab ko‘rindi. Bu esa – „ma‘rakaga kelgan dya-chok ikraning hammasini yeb qo‘ygan qishloq“ning o‘zi edi. Bora-bora uylarning tomi ham ko‘rindi, qishloq juda yaqin qoldi, soyning ichiga tushilsa, qishloqqa kirilardi. Yalangoyoq bo‘lib kelayotgan Lipa bilan onasi Praskovya oyoqlariga kiyib olmoq uchun o‘t ustiga o‘tirdilar, pudratchi chol ham ular yoniga borib o‘tirdi. Soy tepasidan turib qaralsa, qishloqning katta-katta tollari, oppoq cherkovi, soyi juda chiroyli ko‘rinar edi. Xasislikdan qoraga bo‘yalgan fabrika tomlari xunuk qilib turmasa, qishloq ham chiroyli edi. Soyning narigi bag‘riga ekilgan qora bug‘doy bo‘ron sochib yuborgandek to‘p-to‘p bo‘lib, har qayerda yotar, yaqindagina o‘rilib, hali bog‘lanmagan bug‘doylar ko‘rinib turar, suli ham allaqachon pishib, kunning shu‘lasidan sadafdek tovlanar edi. O‘roq qistov vaqti edi. Bugun bayram, ertaga shanba kuni bug‘doy o‘rmoq, poxol tashimoq, indinga yakshanba, yana bayram. Har kun uzoqda chaqmoq chaqib, momaqaldiroq bo‘lib turar, havo dim, osmonning yomg‘ir yog‘adigan vajohati bor edi. Har kim ekinlarga qarab, Xudo havoni bersa, don-dunlarni yig‘ishtirib olsak, derdi. Hammaning dimog‘i chog‘, ko‘ngli xursand, yuragida tezroq yig‘ishtirib olsak, degan tashvish.

– Bu yil o‘roqchilar qimmat, kuniga yetti tangedan, – dedi Praskovya.

Kazanskoye qishlog‘idagi bozordan qaytgan odamlar hali ham to‘xtamasdan kelmoqda. Yasangan xotin-xalajlar, yangi shapka kiygan fabrika ish-

chilari, beva-bechora gadoylar, bola-chaqalar kelar edi... Goho ko'chaning changini ko'tarib aravalar o'tib qolardi, aravaning orqasida bozordan qaytgan ot, sotilmasdan qolganiga quvongandek o'ynab kelar edi. Yurgani unamay, tixirlik qilayotgan sigirni birov shoxidan sudrab kelyapti, birov oyog'ini osiltirib o'tirib olgan mastlarni solib olgan aravasini choptirib kelyapti. Bir kampir boshiga kattakon shapka, oyog'iga katta etik kiyib olgan o'g'il bolani qo'lidan ushlab yetaklab kelyapti; bola kunning is-sig'idan, etigining kattaligidan va og'irligidan tizzasini bukolmay oyog'ini zo'rg'a ko'tarib qo'yayotgan bo'lsa ham, surnayini og'zidan qo'ymay chalar edi. Soylikdan pastga tushib ko'chaga burilganda ham surnayining ovozi kelar edi.

– Bizning xo'jayinlarimizga bir balo bo'ldi... – dedi Yelizarov, – ish chatoq! Kostukov mendan xafa. „Karnizga taxtani ko'p ishlatib yuboribsan“, deydi. Men nega ko'p bo'lsin, Vasiliy Danilich, kerakligidan ortiq ishlatganim yo'q, deb edim, shundan mojaro boshlanib ketdi. Men, axir, taxtani pishirib yemagandirman, deb edim, „Ablah, menga shunday gaplar aytgani qanday tiling bordi. Haddingdan oshma! Seni pudratchi qilgan men bo'laman!“ deb koyib ketdi. Men ham, ana xolos, pudratchi bo'lib ham har kuni ichishim choy edi, hali ham shu, dedim. „Hammangiz bir-biringizdan beshbattar muttahamsiz...“ degan so'zlarni ham qildi. Lekin men bir gapdan qola qolay dedim. Ko'nglimda, bizlar-ku bu dunyoda muttammiz-a, lekin sizlar u dunyoda muttammiz bo'lasiz, dedim. Ertasiga dabdabasi-dan tushibdi. „Sen, Makarich, mendan xafa bo'lma, aytgan so'zlarimga ranjima. Agar men bir-ikki kalima ortiqcha so'zni aytib yuborgan bo'lsam, yoshim sendan ulug', o'zim pervoy geldi savdogarman, sen

– Yog‘ochoyoq kelyapti! Betavfiq chol kelyapti! – dedi.

Qizlarning kulgisi aks sado berdi. Birozdan keyin chakalakzor ham orqada qoldi. Fabrikalarning mo‘risi, cherkov qo‘ng‘iroqxonasi tepasidagi xochlar yarqirab ko‘rindi. Bu esa – „ma‘rakaga kelgan dya-chok ikraning hammasini yeb qo‘ygan qishloq“ning o‘zi edi. Bora-bora uylarning tomi ham ko‘rindi, qishloq juda yaqin qoldi, soyning ichiga tushilsa, qishloqqa kirilardi. Yalangoyoq bo‘lib kelayotgan Lipa bilan onasi Praskovya oyoqlariga kiyib olmoq uchun o‘t ustiga o‘tirdilar, pudratchi chol ham ular yoniga borib o‘tirdi. Soy tepasidan turib qaralsa, qishloqning katta-katta tollari, oppoq cherkovi, soyi juda chiroyli ko‘rinar edi. Xasislikdan qoraga bo‘yalgan fabrika tomlari xunuk qilib turmasa, qishloq ham chiroyli edi. Soyning narigi bag‘riga ekilgan qora bug‘doy bo‘ron sochib yuborgandek to‘p-to‘p bo‘lib, har qayerda yotar, yaqindagina o‘rilib, hali bog‘lanmagan bug‘doylar ko‘rinib turar, sulii ham allaqachon pishib, kunning shu‘lasidan sadafdek tovlanar edi. O‘roq qistov vaqti edi. Bugun bayram, ertaga shanba kuni bug‘doy o‘rmoq, poxol tashimoq, indinga yakshanba, yana bayram. Har kun uzoqda chaqmoq chaqib, momaqaldiroq bo‘lib turar, havo dim, osmonning yomg‘ir yog‘adigan vajohati bor edi. Har kim ekinlarga qarab, Xudo havoni bersa, don-dunlarni yig‘ishtirib olsak, derdi. Hammaning dimog‘i chog‘, ko‘ngli xursand, yuragida tezroq yig‘ishtirib olsak, degan tashvish.

– Bu yil o‘roqchilar qimmat, kuniga yetti tangedan, – dedi Praskovya.

Kazanskoye qishlog‘idagi bozordan qaytgan odamlar hali ham to‘xtamasdan kelmoqda. Yasangan xotin-xalajlar, yangi shapka kiygan fabrika ish-

chilari, beva-bechora gadoylar, bola-chaqalar kelar edi... Goho ko'chaning changini ko'tarib aravalar o'tib qolardi, aravaning orqasida bozordan qaytgan ot, sotilmasdan qolganiga quvongandek o'ynab kelar edi. Yurgani unamay, tixirlik qilayotgan sigirni birov shoxidan sudrab kelyapti, birov oyog'ini osiltirib o'tirib olgan mastlarni solib olgan aravasini choptirib kelyapti. Bir kampir boshiga kattakon shapka, oyog'iga katta etik kiyib olgan o'g'il bolani qo'lidan ushlab yetaklab kelyapti; bola kunning is-sig'idan, etigining kattaligidan va og'irligidan tizzasini bukolmay oyog'ini zo'rg'a ko'tarib qo'yayotgan bo'lsa ham, surnayini og'zidan qo'ymay chalar edi. Soylikdan pastga tushib ko'chaga burilganda ham surnayining ovozi kelar edi.

– Bizning xo'jayinlarimizga bir balo bo'ldi... – dedi Yelizarov, – ish chatoq! Kostukov mendan xafa. „Karnizga taxtani ko'p ishlatib yuboribsan“, deydi. Men nega ko'p bo'lsin, Vasiliy Danilich, kerakligidan ortiq ishlatganim yo'q, deb edim, shundan mojaro boshlanib ketdi. Men, axir, taxtani pishirib yemagandirman, deb edim, „Ablah, menga shunday gaplar aytgani qanday tiling bordi. Haddingdan oshma! Seni pudratchi qilgan men bo'laman!“ deb koyib ketdi. Men ham, ana xolos, pudratchi bo'lib ham har kuni ichishim choy edi, hali ham shu, dedim. „Hammangiz bir-biringizdan beshbattar muttahamsiz...“ degan so'zlarni ham qildi. Lekin men bir gapdan qola qolay dedim. Ko'nglimda, bizlar-ku bu dunyoda muttammam-a, lekin sizlar u dunyoda muttammam bo'lasiz, dedim. Ertasiga dabdabasi-dan tushibdi. „Sen, Makarich, mendan xafa bo'lma, aytgan so'zlarimga ranjima. Agar men bir-ikki kalima ortiqcha so'zni aytib yuborgan bo'lsam, yoshim sendan ulug', o'zim pervoy geldi savdogarman, sen

bir soʻzdan qolishing kerak edi“, dedi. Men, albatta, siz pervoy geldi boysiz, men anchayin bir ustaman, bunisi toʻgʻri, ammo Yusuf paygʻambar ham duradgor usta edi. Bizning kasbimiz tabarruk, halol kasb, lekin sendan kattaman desangiz, Vasiliy Danilich, bu gapingizga iqorman, dedim. Ikkovimiz oʻrtamizda boʻlib oʻtib ketgan bu gaplardan keyin men tanamga oʻylab koʻrdim, kim katta? Birinchi geldiya savdogari kattami yoki duradgor ustami? Chirogʻlarim, albatta, usta katta boʻlsa kerak!

Yogʻochoyoq biroz oʻylab turib, yana dedi:

– Chirogʻlarim, gap shu, kim mehnat qilsa, kimki jabr-jafoni koʻp tortsa oʻsha katta.

Kun botdi, soy tepasida cherkovning devorlari va fabrikalar oldidagi yalangliklarni sutdek opoq tuman bosdi... Bir lahzada qorongʻilik tushib, soylikda chiroqlar miltillay boshladi. Hamma yoqni bosgan tuman endi tagsiz jarlikni bekitib turgandek koʻrinardi. Qashshoqlikda tugʻilib, qoʻrqib, yurak oldirib qoʻygan, vayron dillaridan boshqa hamma bor-yoʻqlarini boshqalarga berib, umr boʻyi bechoragarchilikda qolishga rozi boʻlgan Lipa bilan onasi, bu chogʻda sirlar ichiga botgan bepoyon olamdagi son-sanoqsiz jonivorlar qatorida „bizlar ham bir maxluqmiz“, degan xayolni koʻngillaridan kechirgan boʻlsalar kerak; soy tepasida oʻtirishning ularga gashti bor edi, bu chogʻda oʻzlarini baxtiyor bilib quvonar, hatto soylikka tushmasdan ilojlari yoʻqligini ham unutdilar.

Axiyri uylariga qaytib keldilar. Darvozaxonada, doʻkon oldida oʻroqchilar oʻtirardi. Ukleyevo qishlogʻining oʻzidagi oʻroqchilar, odatda, Sibukinning ishini qilmasdilar va shu sababdan boshqa qishloqdan oʻroqchi olardi. Oʻtirgan oʻroqchilar qorongʻida uzun-uzun qora soqolli odamlarga oʻxshab koʻri-

nardi. Do'kon ochiq, ichkarida bir bola bilan kar damka o'ynayotgani ko'rinib turardi. O'roqchilar sekin-sekin ovoz chiqarib, ohista-ohista qo'shiq aytar; dam-badam shovqinlab, kechagi mardikor pulini qistardilar, ammo ularni ertaga ham ketkizmasdan ishlatmoq uchun haqlarini bermay turardilar. Chol Sibukin faqat nimcha kiyib, Aksinya bilan eshik oldidagi daraxt tagida choy ichib o'tirar, stolda chiroq yonib turardi.

Darvoza orqasidan bir o'roqchi Sibukinni mazax qilgandek:

– Hoy, buva, hech bo'lmasa pulimizning yarim-yortisini berib tur! Hoy, buva! – derdi.

Bu gapdan keyin darrov xaxolab kulishardi, keyin yana sekin-sekin qo'shiq aytardilar... Yog'ochoyoq choy ichmoqchi bo'lib ular yoniga borib o'tirdi va so'z boshladi:

– Bozorga bordik, chiroqlarim, Xudoga shukur, juda yaxshi sayl qilib qaytdik. Biroq bir xunuk gap bo'ldi. Temirchi Sashka ozroq tamaki olib do'kondorga yarim so'm berib edi, bergan yarim so'lkavoyi qalbaki chiqib qoldi, – dedi. Bu so'zni aytib, Yog'ochoyoq u yon-bu yoniga alanglab qo'ydi. Ovozi ni chiqarmasdan ohista gapirmoqchi bo'ldi-yu, lekin xirillab qolib, gapini hamma eshitdi.

– Bergan yarim so'lkavoyi qalbaki ekanligi bilinib qolib, darrov qayerdan olding, deb surishtirib ketdilar. Menga Anisim Sibukin berib edi, to'yga borganimda bergan edi... dedi. Darrov mirshabni chaqirib, dakanglatib olib ketdilar... Petrovich, ehtiyot bo'l, yana biron gap chiqib qolmasin...

Darvoza orqasidan haligi masxara qilib gapirayotgan o'roqchining ovozi yana chiqdi:

– Hoy, buva! Hoy, buva!

U jim bo'ldi. Yog'ochoyoq yana tilga kirdi:

– Ey, chiroqlarim, chiroqlarim... – deb g‘uldu-raganicha o‘rnidan turdi. Uni uyqu yengib, mudroq bosdi.

– Chiroqlarim, choyingiz va qandingiz uchun rahmat, endi borib uxlay. Qarib, shartim ketib partim qolibdi, hech sog‘ joyim yo‘q, voy, voy! – deb qo‘zg‘aldi.

– O‘lim ham yaqinlashib qolganga o‘xshaydi! – deb qo‘ydi ketayotib.

Cholning ko‘ngli buzilib, o‘pkasi to‘ldi. Keksa Sibukin quyilgan choyini ichib tamom qilmay, xayol surib, o‘rnidan turmay o‘tiraverdi. U aftidan, allaqachon ko‘chaga chiqib ketgan Yog‘ochoyoqning oyoq tovushiga quloq solib turganga o‘xshardi.

Aksinya qaynatasining nima xayolda ekanini fahmlab:

– Temirchi Sashka yolg‘on aytgan bo‘lsa ham ajab emas, – dedi.

Sibukin uyiga kirib ketib, birozdan keyin bir tugunchani ko‘tarib chiqdi; tugunni ochib edi, yiltirab turgan yap-yangi so‘lkavoylar ko‘rindi. U so‘lkavoyning bittasini tishlab, keyin patnisga tashlab ko‘rdi, so‘ngra yana birini olib, haligiday patnisga tashlab ko‘rdi...

Hayron bo‘lib, taajjubda qolgandek Aksinyaga qarab turib:

– So‘lkavoylar darvoqe qalbaki ekan... Anisim sovg‘aga keltirgan so‘lkavoylari shu-da... Qizim, bularni sen olib qo‘y, – deb shivirlab tugunchani Aksinyaga tutqazdi. – Olib borib quduqqa tashla, qurib ketsin! Ehtiyot bo‘l, damingni chiqarma, yana bir balo bo‘lmasin... Samovarni ol, chiroqni o‘chir...

Omborxonada o‘tirgan Lipa bilan Praskovya chiroqlarning birin-ketin o‘chganini ko‘rdilar, faqat Varvaraning boloxonasida ko‘k, qizil shamchiroq-

lar yonib turardi, u yerda osoyishtalik, farovonlik va bexabarlik alomati aks etardi. Praskovya qizi Lipaning boylarga tushganiga hech ko'nikolmas va qizirikiga kelganda tortinib, ichkariga kirmasdan, g'arib kishidek dahlizda o'tirar, iltimos qilganday jilmayar edi. Choy-qandni dahlizga olib chiqib berardilar. Lipa ham yangi uyiga ko'nikolmadi, eri jo'nab ketgandan keyin o'z o'rnida yotmasdan, oshxonadami, omborxonadami, duch kelgan yerda yotib yuraverdi. Har kuni kir yuvar, uylarni tozalar, nazarida, hali ham mardikor ishlayotganday edi. Ibodatdan qaytib kelgach, oshxonaga kirib, oqsoch xotin bilan birga choy ichgandan keyin bostirmadagi chana bilan devor orasiga kirib, yerga joy solib yotdilar. Chiroq yo'q, qorong'i, xomut hidi kelib turardi. Uning oldidagi chiroq ham o'chdi. Karning do'konni bekitgani, o'roqchilarning hovliga yotgani eshitildi. Kichik Xriminlarnikidan qimmatbaho garmonning ovozi eshitalardi... Praskovya bilan Lipa uyquga kirdilar.

Birovning oyoq tovushi ularni bezovta qilib uyg'otganda oy to'lib qolgan edi. Bostirmaning eshigi oldida qo'lida ko'rpa-yostiq bilan Aksinya turibdi.

– Bu yer salqinroqqa o'xshaydi... – dedi-da, shundoqqina ostona tagiga joy solib yotdi, unga oy nuri tushib turardi.

Aksinya issig'lab, uxlolmay, ustidagi ko'rpalarni olib tashladi, dam-badam uh tortib qo'yardi. Oydin kechaning yorug'ida allaqanday chiroyli, basavlat bir hayvondek ko'rinardi. Bir muddat o'tar-o'tmas yana oyoq tovushi eshilib, oppoq oqarib eshikdan kirib kelgan chol ko'rindi.

– Aksinya! Shu yerdamisan?

Aksinya jahl bilan:

– Nimaydi! – dedi.

– Men senga, kecha pullarni quduqqa tashla, deb edim, tashladingmi?

– Nega endi dunyoni quduqqa tashlayman? O‘roqchilarga berdim...

Chol vahimaga tushib, hayron bo‘lib:

– Ey, Xudoyim! Juda battol xotinsan-da... Ey, Xudoyim! – deb qo‘ydi.

Qo‘lini siltab, o‘z-o‘zi bilan gaplashib chiqib ketdi. Birpasdan keyin Aksinya o‘tirib, afsus va namomat bilan, qattiq-qattiq uh tortib qo‘ydi. Keyin o‘rnidan turib, ko‘rpa-yostig‘ini quchoqlab chiqib ketdi.

– Onajon, nega meni shu uyga berding! – dedi onasiga qarab Lipa.

– Qizim, erga tegish qizlarning peshanasida bor. Buni men rasm qilganim yo‘q.

Behad va bepoyon qayg‘u-hasrat ikkovining ham ko‘nglini vayron qilgudek edi. Lekin yuqoridan, yulduzlar makoni bo‘lgan ko‘m-ko‘k osmondan birov ularni ko‘rib, Ukleyevo qishlog‘ida bo‘layotgan har bir ishdan xabardor bo‘lib poylab turganga o‘xshardi. Yorug‘ dunyoda yomonlik har qancha ko‘p bo‘lsa ham, haqqoniyat ham bor, bu haqqoniyat ham kechaning go‘zalligidek go‘zal va kechaning sokinligidek sokin. Oy nuri kechaning qorong‘isi bilan qo‘shilib ketgandek, Yer yuzida bor narsalar ham haqqoniyat va adolat bilan qo‘shilmoq fursatini kutadi. Ikkovining ham ko‘ngli orom topib, bir-birining pinjiga kirib uxladilar.

VI

Anisimni qalbaki pullar yasagani va ularni tarqatgani uchun turmaga tiqib qo‘yganliklari to‘g‘risida xabar kelganiga ancha bo‘ldi. Bir oy o‘tdi,

yarim yildan ham oshib ketdi, uzoq qish o'tib bahor keldi. Anisimning allaqachondan beri turmada yotganiga uning uyidagilari ham, qishloqdagilar ham ko'nikib qoldilar. Birov kechasi ularning uyi yoki do'koni oldidan o'tib ketayotgan bo'lsa, Anisimning qamoqda yotgani esiga tushardi. Qo'ng'iroq chalin-ganda ham negadir Anisimning qamoqda yotgani va yaqinda sud bo'lishi esga tushardi.

Hammaning nazarida, bu uyni qora bosgandek ko'rinardi. Uydan fayz ketdi, tomini zang bosdi, do'konning tunuka qoplangan, ko'kka bo'yalgan eshigi eskirib, kar aytgandek „tob tashlab“, baqav-li, kekxa Sibukin kabi qorayib qoldi, u ham qo-rayib ketganga o'xshardi. Necha vaqtlardan beri soch-soqolini oldirmas, mo'ylovlari o'sib ketgan, aravaga o'tirganda eski oliftachiligini qilmas, sak-rab chiqmas, eshigidagi gadoylarga: „Xudo bersin!“ demas edi. Kuch-quvvati ketib, munkayib, bedar-mon bo'lib qolganligi har bir ishidan ko'rinib turar edi. Odamlar ham avvalgidek izzat qilmaydigan, tap tortmaydigan bo'lib qoldilar. Mirshab ham av-valgidek porani haligacha olib turgan bo'lsa ham, do'konni bayonnoma qildi, yashirincha araq sotgani uchun sud qilmoqchi bo'lib uni uch marta shaharga chaqirdilar; ammo har gal guvohlar kelmaganidan sud qolib, chol ko'p sarson bo'ldi.

Sibukin o'g'lining oldiga ko'p qatnadi, birovni yollab kimgadir ariza berdi, nazr-niyozlar, xayr-ehsonlar qildi. Anisim qamalgan turma boshlig'iga „Ko'ngil o'z haddini biladi“, degan ibora yozilgan kumush stakan bilan uzun kumush qoshiq tuhfa qildi.

Varvara uyda o'tirib, dedi:

– Tuzukkina harakat qiladigan odam yo'q, sho'rim qursin... Birona amaldor odamdan iltimos qi-

linsa, tepamizdagi ulug'larga ariza berilsa, yaxshi bo'lardi. Hech bo'lmasa sudgacha kafilga berardilar! Bola faqir juda ezilib ketdi!

Anisimning qamalganiga Varvara juda xafa bo'lsa ham, ancha semirib, oppoq oqarib ketdi, hali ham uyida shamchiroqlar yoqar, uyini pokiza tutar, kelgan mehmonlar oldiga murabbolar, olma, halvolar qo'yar edi. Kar bilan Aksinya do'kondorlik qilardi. Aksinya Butyokinoda yangi xumdon solmoq harakatiga tushib, har kuni tarantasda xumdon tepasiga borib kelar, tarantasni o'zi minardi. Yo'lda bironta tanishni ko'rib qolsa, barra bug'doy ichidan boshini chiqarib turgan ilondek bo'ynini cho'zib, ko'nglida bir sirni bilgandek iljayib kulib qo'yardi. Lipa bo'lsa ro'zaga yaqin tug'ib olib, ermagi bola bo'lib qoldi. Bolasi ozg'in, zaif, yig'lashi ham, qarashi ham, hatto odam qatoriga sanab Nikifor deb ot qo'yganlari ham kishiga g'alati ko'rinardi. Lipa bolani belanchakka yotqizib qo'yib, o'zi eshik yoniga borar va:

– Salomalaykum, Nikifor Anisimich! – deb salom berar edi.

Keyin yugurib kelib o'pard, yana eshik tagiga qaytib borib haligidek:

– Salomalaykum, Nikifor Anisimovich! – derdi.

Bola qip-qizil oyoqlarini ko'tarib yig'lar, usta Yelizarovnikiga o'xshab uning yig'isi bilan kulgisi bir edi.

Oqibat, sud kuni tayin bo'ldi. Chol suddan besh kun ilgari jo'nab ketdi. Keyin qishloqdagilardan bir necha kishini guvohlikka olib ketganliklari ovoza bo'ldi. Sibukinning eski xizmatkoriga ham chaqiriq qog'ozi kelib, u ham jo'nab ketdi.

Sud payshanba kuni bo'ldi, lekin oradan bir necha kun o'tib, dushanba kelib qolgan bo'lsa ham,

chol qaytib kelmadi va hech bir daragi yo'q edi. Se-shanba kuni kechqurun Varvara derazalarni ochib, chol kelib qolarmikin, degan umid bilan ko'chaga quloq solib o'tirib edi, narigi uyda bo'lsa Lipa bolasi bilan o'ynab, uni irg'itib-irg'itib, xursandligidan derdi:

– Kattakon kishi bo'lasan, ikkovimiz birga mardikor ishlaymiz!

Buni eshitgan Varvara koyib:

– Hoy, bu nima deganing, mardikoring nimasi, ahmoq? Katta savdogar bo'ladi!.. – derdi.

Lipa sekin-sekin qo'shiq aytib turdi-da, birozdan keyin Varvaraning gapi esidan chiqib:

– Kattakon bo'lasan, birga-birga mardikor ishlaymiz! – degan gapini yana takror qildi.

– Hoy, hoy tag'in nima deb javrayapsan?

Lipa qo'lida bolasi bilan eshik oldida turib so'radi:

– Oyi, nega bola muncha shirin-a? Muncha unga mehrim baland? – deb ovozi tutilib, ko'ziga jiq-jiq yosh to'ldi. – Kim bu, qanaqa bola, osmonda uchib yurgan patdek yengil, o'zi bir burdagina, lekin biram yaxshi ko'raman-ey, nazarimda, tuppa-tuzuk odamga o'xshaydi. Tili yo'q, hech narsa gapirmaydi-yu, ammo ko'zlarini javdiratib turganda nima deganini tushunib turaman.

Stansiyaga yaqinlashib qolgan kechqurungi poezdning ovozi eshilib qoldi. Varvara, erim kelarmikin, deb quloq solib turdi. Lipaning gapi uning qulog'iga kirmas, uning nima deyayotganiga e'tibor ham bermas edi. Vaqtning o'tib ketganini ham fahmlamas, a'zoyi badani titrar, qo'rqqanidan yoki vahimasidan emas, voqeaning nima bo'lganini bilmocqchi bo'lib juda ajabsinganidan titrardi. Liq to'la

odam tushgan aravaning taqir-tuqur qilib tez o'tib ketganini ko'rdi, bular stansiyadan qaytib kelayotgan guvohlar edi. Arava do'kon oldidan o'tib ketayotganida Sibukinning eski xizmatkori irg'ib tushib, hovliga kirib ketdi. Hovlida undan gap so'rayotganlari, u bilan so'rashayotganliklari eshitilib turar edi...

– Huquqdan mahrum qilinib, mol-mulki tortib olinsin, o'zi olti yil Sibirga katorga ishiga yuborilsin, deb hukm bo'ldi, – dedi u shovqinlab.

Birovga kerosin sotayotgan Aksinya do'konning orqasidagi eshikdan bir qo'lida shisha, bir qo'lida cho'mich bilan, og'zida bir tanga pulni tishlab chiqib keldi.

– Dadam qani? – deb so'radi labini shipillatib.

– Stansiyada qoldi. „Qorong'i tushgandan keyin boraman“, dedi, – deb javob berdi xizmatkor.

Anisimning katorga ishiga hukm qilingani hovlidagilarga ma'lum bo'lgach, oshxonadagi oqsoch xotin bunday gapni eshitgandan keyin yig'lamasdan baqrayib turish uyat degan kabi, xuddi birov urgandek shovqin ko'tarib yig'lab yubordi.

– Anisim Grigorich, lochinim, bizlarni kimga tashlab ketding...

Yig'i ovozi eshitib kuchuklar ham vovullashdi. Varvara yugurganicha deraza oldiga kelib, betoqatlikdan yuragi siqilib, shovqinlab oqsoch xotinni ko'yimoqqa tutindi.

– Bas qil, Stepanida, bas qil! Xudo osin seni, yuragimni ezma!

Samovar qo'yish ham eslarida yo'q, hammaning boshi gangigan edi. Faqat Lipa nima voqea bo'lganini bilmaydi, chaqalog'i bilan ovora edi.

Chol stansiyadan kelgach, undan hech kim hech narsa so'rab ham o'tirmadi. Hamma bilan bir-bir

so'rashgandan keyin indamasdan uylarning hammasiga bir-bir kirib chiqdi, ovqat ham yemadi.

Er-xotin xoli qolganlaridan keyin, Varvara so'z boshlab:

– Harakat qiladigan odam bo'lmadi... Bittayarimta obro'liroq kishidan iltimos qilaylik demadimmi, mening gapimga quloq solmadinglar... Ariza tashlash kerak edi... – dedi.

Chol qo'lini siltab:

– Xo'b harakat qildim! Anisim kesilgandan keyin darrov uni himoya qilgan kattamiz oldiga bordim. „Endi hech narsa qilib bo'lmaydi, vaqt o'tdi“, dedi. Anisimning o'zi ham, vaqt o'tdi, dedi. Ammo men suddan chiqishim bilan darrov bir advokat bilan gaplashib, unga zaklat ham berdim... Biron hafta o'tkazib yana boraman, Xudo o'ngiga olsa ajab emas, – dedi.

Chol yana xomush bo'lib, indamasdan uylarni aylanib chiqdi, keyin qaytib yana Varvara oldiga kelganda dedi:

– Betobga o'xshayman. Boshim allaqanday karaxt, xayolim parishon.

Chol gapimni Lipa eshitib qolmasin, deb eshikni bekitib kelgach, ohista so'z boshladi.

– Pullarimda biroz chatoqlik bor. Esingda bormi, to'ydan avval Anisim menga bir so'mlik, yarim so'mlik yangi pullar keltirgan edi? Shu pullarning birmunchasini tugib bekitib qo'ygan edim, lekin qolganini o'z pulimga qo'shib yuborgan edim... Bir zamonlarda Xudo rahmati amakim Dmitriy Filatich Moskva bilan Qrimga qatnar edi. Amakimning bir xotini bor edi, bu xotin eri savdogarchilik bilan yurtma-yurt yurganda o'ynash qilardi. Olti nafar bolasi bor edi, ana shu amakim ichib mast bo'lgan-

da, „Bu bolalarning qaysi biri meniki-yu, qaysi biri meniki emasligini hech ajratib ololmayman“, derdi. Shunaqa yengiltabiat kishi edi. Shuning singari men ham hozir pulimning qaysi biri toza-yu, qaysi biri qalbakiligini bilolmay qoldim. Nazarimda, hammasi qalbakiga oʻxshaydi.

– Qoʻysangiz-chi, Xudo xayringizni bersin!

– Vokzalda chipta olganimda uch soʻm berib edim, nazarimda, u ham qalbakidek koʻrinib, vahimaga tushdim. Tobim yoʻqqa oʻxshaydi.

– Nimasini aytasan, hammamiz ham Xudoning bandasimiz... Shoʻrim qursin... – deb boshini chayqab qoʻydi Varvara. Keyin soʻz qotib dedi:

– Petrovich, buning andishasini qilib qoʻymoq kerak... Zamon nozik, sen ham yosh emassan, oʻlib ketsang, nevarangni xor qilmasinlar. Shu bechora Nifikorni xafa qiladilar, deb qoʻrqaman-da! Otasini endi yoʻqqa chiqarib qoʻyaver, onasi yosh, aqlipast... Hech boʻlmasa, Petrovich, shu Butyokinodagi yerni nevarang nomiga yozdirib qoʻysang-chi, yana oʻz tanangga oʻylab koʻr! Bolasi qurgʻur shiringina, odamning yuragi achiydi! Sustlik qilma, ertagayoq borib vasiqa qilib ber!

– Nevaram esimdan ham chiqib ketibdi-ya... Borib koʻrib kelay. Bolani tuzuk deysanmi? Unday boʻlsa oʻssin, katta boʻlsin, Xudo umr bersin!

Sibukin eshikni ochib, barmogʻi bilan Lipani chaqirib ishora qildi. Lipa bolasini koʻtarib qaynatasining oldiga keldi.

– Sen, bolam Lipa, muhtojliging boʻlsa, qarab oʻtirmasdan aytaver. Koʻngling nimani xohlasa, yeyaver, biz sendan qizgʻanmaymiz. Ishqilib, oʻzing sogʻ boʻl. Bolangni asra, endi, oʻgʻlimiz yoʻq, uning oʻrnini bossin.

Cholning ikki yuzidan ko'zyoshlari sharillab oqib, o'pkasi to'lib, piqillab o'rnidan turib ketdi. Birozdan keyin yotdi, yetti kundan beri ko'zi uyqu ko'rmaganidan, qattiq uxladi.

VII

Chol andak muddatga shaharga ketdi. Kimdir, uning vasiyatnoma yozgani shahar notariusiga ketganini, xumdon solingan yerni nevarasi Nikiforga vasiyat qilib qoldirmoqchi bo'lganini Aksinyaga aytib qo'yibdi. Chol bilan Varvara ikkovi daraxt tagida o'tirib, choy ichayotganda bu xabar Aksinya qulog'iga yetib, darrov do'konini ko'cha tomondan ham, hovli tomondan ham bekita solib kalitlarning hammasini qaynatasining oyog'i tagiga tashladi.

– Bo'ldi, endi men sizlarga mardikor bo'lmayman! Endi bilsam, men sizlarga kelin emas, malay ekanman. Hamma meni masxara qilyapti, kimni ko'rsang „Sibukinlar xo'b yaxshi malay topib oldilar-da!“ deydi. Men sizga xizmatkor tushmagandim. Men ota-onasi yo'q yetim emasman, Xudoga shukr, otam ham, onam ham bor, – deb ayyuhannos solib birdan yig'lab yubordi.

Aksinya sharillab oqib turgan ko'zyoshini artmasdan, jahli chiqqanidan g'ilay tortib, darg'azab bo'lib, ko'zlarini cholga tikkanicha turaverdi. Kuchining boricha baqirib shovqin solayotganidan, yuz-ko'zi, bo'yinlari qip-qizarib ketdi.

– Endi sizga xizmatkorlik qilib bo'ldim. Shuncha azob tortganim bas! Ish bo'lsa, ertadan kechgacha do'konda o'tirib, kechasi ham tinmay araqqa yugurish bo'lsa men ekanman-ku, yerni kesilganning xotini bilan ajinaga o'xshagan bolasi olar ekan-da. Uyning egasi u ekan-u, men unga oqsoch ekan-

man-da! Nimangiz bo'lsa, hammasini o'sha kesilgan o'g'lingizning xotiniga bering, o'shaning boshida qolsin, men o'z uyimga ketay! Endi boshqa bir ahmoqni qidirib, topib olarsiz!

Chol umrida bolalarini so'kmagan, urmagan edi, bola-chaqalaridan bitta-yarimtasi unga bunday dag'dag'a bilan so'zlar, uni behurmat qilar, deb xayoliga ham kelmagan edi. Shuning uchun kelining qilig'idan qo'rqib ketib, uyidagi javon orqasiga kirib, bekinib oldi. Varvara bo'lsa esankirab, o'tirgan joyidan turolmay qoldi, ari talagan kishidek nuqul ikki qo'lini siltar edi, xolos.

– Voy, sho'rim qursin, voy, o'la qolay, bu qanday gap? Nega shovqin solyapti bu? Voy, sho'rim qursin, axir, qo'ni-qo'shnilar eshitadi! Sekinroq, axir, sekinroq gapirsang nima qiladi! – derdi yuragi yorilib.

Aksinya shovqinini qo'ymas edi:

– Yerni kesilganning xotiniga beribsiz-ku, hammasini o'shanga bering, menga hech narsa kerak emas. Hammang qora yerga kir, hammangiz bir go'rsiz. Jabr-u jafongizni xo'b tortdim, endi bas! Muttaham o'g'rilar, o'tkanning o'rog'ini, ketganning ketmonini oldingiz, yosh-u qari demadingiz. Ijizat olmasdan yashirincha araq sotgan kim? Qalbaki pullaringiz-chi? Qalbaki pullar bilan sandiqlaringizni xo'b to'latib oldingiz, endi men kerak bo'lmay qoldimmi?

Lang ochiq turgan darvoza oldida allaqancha odam tomosha qilib turardi.

– Odamlar qarasa qarasin, xaloyiq ichida sharmandangizni chiqaraman, rasvoyi olam qilaman, oyog'im tagida dumalab yotarsiz!

Xo'p shovqin solgandan keyin:

– Hoy, Stepan! – deb kar erini chaqirdi. – Yur darrov, uyimizga ketamiz! Ota-onamnikiga keta-

man. Jinoyatchilar bilan turmayman. Yig'ishtir hamma narsangni!

Hovliga tortilgan arqonga yoyilgan kir ichida Aksinyaning ham kiyimlari bor edi. Borib ho'l kiyimlarini yig'ishtirib, hammasini karning qo'liga tashlayverdi, keyin alamiga chidolmay, u yoqdan bu yoqqa yugurib, boshqa ho'l kirlarni ham yerga tashlab, oyog'i bilan tepkiladi.

– Voy, sho'rim qursin, axir uni tiysanglar-chil! Nima balo bo'ldi unga. Bera qoling o'sha yerni, ola qolsin, Xudo urdi-ketdi, ola qolsin! – derdi Varvara.

Darvozaxonada tomosha qilib turganlar Aksinyaning qilayotgan shallaqiligini ko'rib:

– Ana xolos, xotin boshi bilan qilayotgan shallaqiligini qara, barakalla, sharmandalikni xo'b bo'y-niga olibdi-a! – derdi.

Aksinya kir yuvilayotgan oshxonaga yugurib kirdi. Oqsoch xotin soyga kir chaygani ketgan, Lipa yolg'iz kir yuvmoqda edi. O'choq tepasidagi qozondan, kirtog'oradan chiqqan bug'ga oshxona to'lgan, hech narsa ko'rinmas edi. Yerda yuvilmagan bir to'da kir turar, bu kirlar oldidagi skameykada qip-qizil oyoqlarini osmonga ko'tarib Nikifor yotardi, yerda yuvilmagan kir bor, bola skameykadan yiqilib tushsa, hech qayeri mayib bo'lmasdi. Aksinya oshxonaga kirgan paytda Lipa kirlar ichidan uning ko'ylagini olib, tog'oraga solib, endi stol ustida turgan katta cho'michdagi qaynoq suvga qo'l uzatib edi.

– Bu yoqqa ber! Bu yoqqa ber! Mening kirimni yuvish senga qolgani yo'q! Sen jinoyatchining xotinisani, martabangni, kimligingni bilib qo'y, – deb baqirib, ko'ylakni Lipaning qo'lidan tortib oldi.

Lipa esankirab angrayganicha qoldi; hayron bo'lib turgan paytda, Aksinyaning yotgan chaqa-

loqqa olayib qaraganini ko'rib qolib, uning niyati yomon ekaniga tushundi va yuragi yorilgunday bo'ldi...

– Yerimni olganning jazosi mana!

Aksinya bu so'zni aytib, cho'michdagi qaynoq suvni Nikiforning ustiga sohib yubordi.

Bundan keyin bir qattiq ovoz chiqdiki, Ukleyevo qishlog'ida haligacha bunday qattiq tovushni hech kim eshitmagan va Lipadek kichkinagina, nimjongina odamning bunday qattiq baqirishiga hech kim ishonmas edi. Bu qattiq ovozdan keyin hovli jim bo'lib qoldi. Aksinya o'sha eski iljayishini qilib, indamasdan, bemalol uyga kirib ketdi... Kar qo'lida kir bilan hali ham hovlida yurar edi, keyin yana indamasdan, shoshmasdan kirlarni yoya boshladi. Oqsoch xotin soy bo'yidan kelmaguncha oshxonaga kirib, unda nima bo'lganini bilib chiqishga hech kim botinolmadi.

VIII

Nikiforni zemstvo kasalxonasiga eltdilar. Kechqurun bola kasalxonada o'ldi. Lipa uni olib ketgani odam kelishini kutmay, bolasining o'ligini ko'rpa-chaga o'rab, yo'lga tushdi.

Yaqinda solingan yangi, derazalari katta-katta kasalxonaning turgan joyi balandlikda edi. Endi botayotgan kunning shu'lasini tushib, kasalxonaning ichiga o't ketgandek lovullab turardi. Lipa yo'ldan pastga tushib borib, qishloqqa yetmasdan, kichkina hovuz oldida to'xtadi. Bir xotin ot sug'organi keldi, lekin oti suv ichmadi, xotin sekin-sekin gapirib:

– Nega ichmaysan? Nima bo'ldi? – der edi taajjub bilan.

Qizil ko'ylakli bir bola hovuz bo'yida o'tirib otasi-ning etigini yuvardi. Qishloqda ham, yuqorida ham bulardan boshqa hech bir maxluq ko'rinmasdi. Lipa otga qarab turib:

– Ichmayapti... – dedi.

Xotin kishi ham, etik yuvгани kelgan bola ham jo'nab ketdi. Boshqa hech kim yo'q edi. Oftob ham qip-qizil zarhal alvonini yoyib botdi. Shafaqdan qizargan uzun-uzun bulutlar osmon yuziga yoyilib, go'yo oftobga posbonlik qilar edi. Qayerdadir uzoqda og'ilxonaga qamalib qolgan sigir ma'ragandek mushgir qichqirardi. Noma'lum bir qushning ovo-zini ko'klamda eshitmagan odam yo'q, lekin uning qanday qushligini va qayerdaligini hech kim bilmaydi. Yuqoridagi kasalxonada, hovuz yonidagi mayda daraxtlar ichida, qishloqning narigi tarafida, atrof-dagi o'lanzor, chamanzor manzaralar ichida bulbul-lar sayraydi. Kakku qush go'yo birovning yoshini sanar, har gal sanoqdan yanglishib, yana qaytadan boshlardi. Hovuzda qurbaqalar bir-birlarini chaqirishib vaqillashar, hatto ularning vaqirlashib nima deyayotganini uqib olsa ham bo'lardi: „Qurbaqa, qurbaqa, sen ham bo'lgil shunaqa!“ Hovuzda shunday vaqir-vuqur shovqin ediki, undagi maxluqlar xuddi bu bahor kechasida hech kim uxlamasin degandek, hatto badjahl qurbaqalar ham har nafasni g'animat bilib rohat va farog'at qilsinlar, dunyoga har kim bir keladi, deb g'avg'o ko'tarib sayrasha-yotgandek edi.

Osmonda yangi tug'ilgan oy kumushdek yaltirar, yulduzlar charaqlar edi. Lipa hovuz bo'yida uzoq o'tirib qolganini payqamadi, lekin o'rnidan turib yo'lga tushganda qishloqdagilar hammasi uyquga yotgan, chiroqlar o'chgan edi. Uyiga yana o'n ikki chaqirimcha yo'l bor, lekin yurmoqqa madori, yo'l-

ni topib yurishga es-hushi yo'q edi. Oy hali oldidan, hali yonidan yaltirab ko'rinar, kakku qush hali ham tinmasdan sayrar, Lipaga, „Hoy, ehtiyot bo'l, yo'ldan adashasan“, deb uni masxara qilgandek, kulgandek tuyulardi. Lipa jadallab kelayotganda boshidagi ro'moli tushib qolibdi. Osmonga qarab bolasining arvohini izlardi: onasidan bexabar orqamdan kelayotganmikin yoki osmonda yulduzlar orasida uchib yurganmikin? Kishi kechalari sayroqi qushlar orasida o'zi sayray olmay sayr qilib yurganda, o'zi xursandlik qilolmay, shodlik-xursandlik tovushlari har tarafdin to'xtamay kelib turgan joylarda yurganida, o'zini qanday g'arib sezadi. Yer yuzida ko'klammi, zimiston qishmi, undagi insonlar o'likmi-tirikmi, bunga hech parvo qilmay osmondan qarab turgan oy ham sendek tanho, sendek g'arib ko'ringan kezlarda odam o'zini nechog'lik g'arib his qiladi... Ko'nglida g'am-g'ussalar, dard-u alamlar to'lib-toshgan vaqtlarda yolg'izlik, g'ariblik og'ir. Koshki Lipaning yonida onasi yoki mo'ysafid usta bo'lsa yoki oqsoch xotin, hech bo'lmaganda, birona erkak bo'lsa!

Mushgirning bu-bulagani eshitildi.

Shu paytda to'satdan:

– Vavila, aravani qo'sh! – degan ovoz eshitildi.

Old tomondagi yo'l ustida gulxan yonib turardi. Otning alangasi o'chgan, faqat cho'g'lari qolgan. Otlarning pichan chaynashi eshitilardi. G'ira-shira qorong'ida ikki aravaning qorasi ko'rindi, biriga bochka yuklangan, ikkinchisi – pastrog'iga, qop ortilgan. Yana ikki kishining qorasi ham ko'rindi, biri arava qo'shmoqchi bo'lib ot yetaklab kelar, ikkinchisi qo'lini orqasiga qilib jim turardi. Arava oldidagi it irilladi. Ot yetaklab kelayotgan to'xtab:

– Birov kelayotganga o'xshaydi, – dedi.

Qimirlamasdan jim turgan odam:

– Sharik, jim tur! – deb qichqirdi. Bu odamning tovushidan mo'ysafid ekanligi bilinib turardi. Lipa to'xtab:

– Hormanglar! – dedi.

Mo'ysafid Lipaga yaqin keldi, lekin darrov javob bermasdan, birozdan keyin:

– Esonmisan! – dedi.

– Buva, itingiz qopmaydimi?

– Yo'q, o'tib ketaver, tegmaydi.

Lipa birpas indamay turgach:

– Men kasalxonaga borgan edim, o'g'lim kasalxonada o'ldi, o'ligini uyga olib ketyapman, – dedi.

Lipaning bu gapi mo'ysafidga yoqinqiramadi, shekilli, u nariroq turib, shoshib-pishib dedi:

– Chirog'im, xafa bo'lma, Xudoning xohishi, – keyin yonidagi hamrohiga qarab: – Bolam, muncha ivirsiysan, tezroq bo'lsang-chi! – dedi.

– Sening do'g'ang yo'q-ku, ko'rinmaydi, – dedi bola.

– Vavila, hech shuding yo'q-da.

Mo'ysafid cho'g' olib puflab yondirdi, cho'g'ning yorug'ida uning ko'zi bilan burni ko'rindi, xolos. Keyin do'g'a topilgach, qo'lida o't bilan Lipaning oldiga kelib, uning yuziga qaradi. Uning bu qarashida shafqat va mehribonlik bor edi.

– Bola-da, onaga bola shirin.

Bu so'zni aytib, mo'ysafid uh tortdi va boshini chayqab qo'ydi. Vavila o'tga bir narsa tashlab tepkilab edi, qop-qorong'i bo'lib qoldi. Ko'rinib turgan narsalar g'oyib bo'ldi, yana o'sha-o'sha dala, yulduzlari charaqlab turgan osmon, bir-birlarini bezovta qilib, uxlagani qo'ymay, chirqillashib turgan

qushlarning g'avg'osigina qoldi. Qiziloyoq qush ham o't yoqilgan joyning xuddi o'zida sayrab turgandek edi.

Ammo bir lahzadan keyin aravalar, mo'ysafid, uzun bo'lyi Vavila yana ko'rindi. Aravalar g'ijirlab katta yo'lga chiqdi.

Lipa mo'ysafiddan:

– Sizlar buzruklardanmisizlar? – deb so'radi.

– Yo'q, biz Firsanov qishlog'idanmiz.

– Sen hali menga bir nazar qilib eding, yuragimdagi hasratim biroz yozilgandek bo'ldi. Yoningdagi bola ham yuvoshgina ekan, shuning uchun men sizlarni buzruklarmisiz, deb gumon qildim.

– Qayerga borasan?

– Ukleyevo qishlog'iga.

– Aravaga chiqib ol. Kuzminko qishlog'igacha eltib qo'yamiz, u yerga borgach sen to'g'riga qarab ketasan, bizlar chapga burilamiz.

Vavila bochka ortgan aravaga chiqib oldi, mo'ysafid bilan Lipa boshqa aravaga chiqdilar. Vavila oldinda, sekin-sekin ketaverdilar.

– O'g'lim kuni bo'yi qiynaldi, ko'zlarini mo'ltillatib bir narsa demoqchi bo'ladi-ku, lekin ayto'lmadi. Parvardigorim! Men dardimga chidolmay hadeganda o'zimni ko'tarib-ko'tarib uraverdim. Bolamning karavoti oldida turolmasdan yiqilib tushaverdim. Buva, axir, sen bilarsan, yosh go'dakning ham jon berishi shuncha qiyin bo'ladimi? Erkakmi, xotinmi, katta odam qiynalib jon bersa, gunohini Xudo kechiradi, lekin go'dakning nima gunohi bor, nega go'dak ham qiynalib jon beradi?

– Kim biladi! – deb javob qildi chol.

Yarim soatcha indamasdan ketaverdilar.

Keyin chol so'z boshlab:

– Har narsani bilaverish yaxshi emas, parrandaga Xudo to‘rt emas, ikki qanot beribdi, ikki qanot bilan uchsa ham bo‘ladi. Shuningdek, odamzod ham hamma narsani bilavermaydi, yarmisini yoki choragini biladi. Dunyoda yashamoq uchun qancha bilmoq kerak bo‘lsa shunchasini biladi, – dedi.

– Buva, piyoda yurganim osonroq, aravada yuragim o‘ynab ketyapti.

– Mayli, o‘tiraver.

Mo‘ysafid esnab og‘zini cho‘qintirdi. Keyin yana:

– Mayli, o‘tiraver... – deb qo‘ydi. – Sening hasrating hasratmi? Hali ko‘p yashaysan, yaxshini ham, yomonni ham ko‘rasan. Yurtimizning bag‘ri keng, Rossiya ulkan! – shunday deb chol ikki tomonga qarab qo‘ydi. – Men Rossiyaning hamma yerini ko‘rdim, har yeriga bordim, har narsa ko‘rdim, chirog‘im, mening so‘zimga bovar qil. Hali yaxshi-yomonni ko‘p ko‘rasan. Piyoda Sibirga bordim, Amurga bordim, Oltoyga bordim, keyin Sibirga ko‘chib ketib, u yerda dehqonchilik qildim. Ammo Rossiyani sog‘inib, yana o‘z qishlog‘imga qaytib keldim. Rossiyaga qaytib kelganimizda ham piyoda keldik... Qayiqqa tushib kelganimiz hali ham esimda bor. Men juda ozib, abgor bo‘lib qolgan edim. Egni-boshim yirtiq, oyoqyalang, sovuqda junjikib bir burda qattiq nonni shimib kelayotgan edim, qayiqda bir boy ham kelayotgan ekan, agar o‘lib ketgan bo‘lsa, Xudo rahmat qilsin, bu boy meni ko‘rib juda rahmi keldi, ko‘zidan yoshi oqib ketdi. „Bechora, yegan noning ham qora, ko‘rgan kuning ham qora ekan...“ dedi. Qishloqqa kelganimda na bosh tiqquday uy bor, na hovli. Xotanim bor edi, Sibirda o‘ldi, o‘sha yerga ko‘mdim. Endi batraklik qilib ishlab yuribman. Nima qilay, men senga ayt-

sam, bundan beshbattar ham bo'lganman, lekin yaxshi kunlarni ham ko'rdim. Ammo, chirog'im, nima bo'lsa ham, o'lishni xohlamayman. Yana yigirma yil bo'lsa ham yashasam deyman, demak, umrimda yaxshi kunlar ko'p bo'lganidan-da. Ammo yurtimiz Rossiyaning bag'ri keng! – Bu so'zni aytib to'rt tarafga qarab, yana alanglab qo'ydi.

– Buva, odam o'lgandan keyin uning joni Yer yuzida qancha vaqtgacha yuradi? – deb so'radi Lipa.

– Kim bilsin! Qani, Vaviladan so'raylik-chi, u maktab ko'rgan. Zamona maktabida har bir narsani o'qitadi. Vavila!

– Ha!

– Odam o'lgandan keyin uning joni Yer yuzida qanchagacha yuradi?

Vavila avval otini to'xtatib, keyin javob berdi:

– To'qqiz kun. Amakim Kirilla o'lganda joni o'n uch kungacha uyimizdan ketmagan edi.

– Qayerdan bilasan?

– O'n uch kungacha pechni dukullatdi.

– Xo'p, yaxshi, yur – dedi mo'ysafid. Bu so'zlarining hech biriga ishonmagani avzoyidan ma'lum edi.

Kuzmenkoga yaqinlashganda aravalar tosh yo'lga burildi. Lipa aravadan tushib, piyoda ketdi. Tong yorishib qoldi, Lipa soylikka tushganda qishloqdagi uylar, cherkovlar hali ham tuman ichida edi. Havo sovuq, Lipaning nazarida, kakku qush hali ham tinmasdan kukkulab turgandek edi.

Lipa uyga qaytib kelganda hali poda chiqqani yo'q edi. Uydagilarning hammasi uxlab yotardi. Eshik oldidagi pillapoyaga chiqib, kutib o'tirdi. Hammadan avval chol tashqari chiqdi. Chol Lipaga ko'zi tushishi bilan darrov voqeani fahmladi. Ancha-

gacha hech narsa deyolmasdan, lablarini qimirlatib turdi. Birpasdan keyin:

– Ey, shoʻrlik Lipa, nevaramni asrolmading... – dedi.

Varvarani uygʻotdilar. U yigʻlab bolani saranjomlashga tutindi va dedi:

– Ey Xudoyim, shoʻrim qursin, bola faqir yaxshigina edi... Bittagina bolani ham eplolmading, tentak...

Ertalab va kechqurun motam tutdilar. Ertasiga bolani koʻmdilar. Goʻristondan qaytib kelgach, qishloq ruhoniylari va yana allaqancha mehmonlar kelib, ovqat koʻrmagan kishilardek xoʻb yedilar. Lipa xizmat qilib turdi. Pop tuzlangan qoʻziqorinni sanchqiga ilib, uni yupatar edi:

– Bolangga koʻp achinma, Xudoning xohishi shu ekan.

Hamma tarqab ketgandan keyin Lipa bolasining yoʻqligi, undan ajraganligini bilib, hoʻngrab yigʻlab yubordi. Qaysi uyga kirib, yigʻlab yuragini boʻshatishini bilmas, chunki bola oʻlgandan keyin, bu uyda begona va hech kimga keragi yoʻq, ortiqcha kishi ekanini fahmladi, bunga boshqalarning ham aqli yetib turardi.

Bir mahal Aksinya eshik oldiga kelib:

– Ovozingni oʻchir, koʻp boʻkiraverma, – deb baqirdi. Aza munosabati bilan Aksinya bosh-oyoq yangi kiyimlar kiyib, yuziga upa-eliklar surtib olgan edi.

Lipa yigʻisini bas qilmoqchi boʻlsa ham, oʻzini toʻxtatolmay, yana battarroq hoʻngrab yigʻladi.

– Kimga aytyapman? Bas qil! Chiqib ket hovli-dan, yoʻqol! Qadam bosma bu yerga! Jinoyatchining xotini! Yoʻqol!

Chol kalovlanib:

– Hoy, hoy!.. Bolam, shovqinlama, chirog‘im... Bolasi o‘lgandan keyin nima qilsin... – dedi.

Aksinya cholni masxara qilib:

– Nima qilsin deydi-ya... Mayli, buguncha yot-sin-ku, ertaga yo‘qolsin! – Cholning gapini masxara qilib yana, – nima qilsin deydi-ya, – deb kulganicha do‘konga kirib ketdi.

Lipa ertasiga tong otishi bilan onasi turgan Tor-guyevo qishlog‘iga jo‘nab ketdi.

IX

Endi do‘konning tomi, eshigi sirlangan, yangidek yaltiraydi. Uyning darchalarida avvalgidek ochilib turgan gullar. Sibukinning uyida bundan uch yil avval bo‘lgan voqealarni hamma unutgan.

Hali ham avvalgidek uyning egasi va oila boshlig‘i Grigoriy Petrovich hisoblanadi-ku, lekin hamma ishni Aksinya o‘z tasarrufiga olgan. Sotgan ham u, olgan ham u. Uning roziligi bo‘lmasa hech kim hech narsa qilolmaydi. Xumdonning ishlari rivojga minib ketdi. Temiryo‘lga g‘isht ko‘p kerak bo‘lganidan, g‘ishtning mingi yigirma to‘rt so‘mga chiqdi. Xotinlar, qiz-juvonlar stansiyaga g‘isht tashiydilar, vagonlarga ortadilar, kuniga tanga miridan pul ishlaydilar.

Aksinya Xriminlarga sherik bo‘ldi, endi ularning fabrikasi „Kichik Xriminlar va sheriklari“ deb ataladi. Stansiyaga yaqin joyda qovoqxona ochdilar, qimmatbaho garmonni endi fabrikada emas, qovoqxonada chaladilar. Pochtaxona boshlig‘i bilan stansiya boshlig‘i qovoqxonaga tez-tez kirib turadigan bo‘ldi. Pochta va stansiya boshliqlari ham

savdogarchilikka aylanishadigan bo'ldi. Kichik Xri-minlar kar Stepanga oltin soat in'om qildilar. Kar soatini dam-badam cho'ntagidan olib qulog'iga tutib ko'radi.

Qishloqdagilar, Aksinyaning har narsaga qurbi yetadi, deydilar. Darvoqe, ertalab turib o'ziga oro berib, iljayib zavodga ketayotganida, keyin, zavodga borib, uni qil, buni qil, deb xo'jayinlik qilganida hamma ish uning qo'lida ekani, nima qilsa qo'lidan kelishi, har narsaga qurbi yetishi ko'rinib turardi. Undan uydagilar ham, qishloqdagilar ham, zavoddagilar ham qo'rqardi. Pochtaxonaga kelganda pochta boshlig'i darrov o'rnidan sakrab turib, takalluf bilan:

– Kseniya Abramovna, marhamat qilib, o'tirsinlar! – deb turadi.

Nafis movutdan tikilgan beli burma kamzul, qo'nji baland amirkon etik kiygan, yoshi qaytib qolgan bo'lsa ham, oliftachiligini qo'ymagan bir pomeshchik, bir kun Aksinyaga ot sotganida uning gapiga mahliyo bo'lib, otni uning so'raganiga sotib ketgan edi. Pomeshchik Aksinyaning qo'lini qo'yib yubormasdan, uning o'ynab-kulgan ko'zlariga tikilib turib:

– Kseniya Abramovna, sizdek xotinga jonim fido bo'lsin, faqat ayting, qachon ikkimiz xoli o'tirib suhbatlasha olamiz?

Kseniya esa:

– Qachon desangiz, shu chog', – deb javob bergan.

Bundan keyin olifta chol har kuni pivo ichgani Aksinyaning do'koniga kelib turadigan bo'ldi. Pivosi kakra o'tdan achchiq bo'lsa ham, pomeshchik kallasini chayqab-chayqab ichaverdi.

Chol Sibukin endi ishga aralashmay qo'ydi, qo'liga pul ushlamaydigan bo'ldi, chunki rostakam pulni qalbakisidan ajratolmas va lekin dami ichida, bu sirni hech kimga aytmas edi. Cholning esi kirdi-chiqdi, parishonroq bo'lib qoldi, ovqatni ham bersalar yeb, bermasalar so'ramas edi. Uydagilar avval cholsiz ovqat yemas edi, endi u bo'lmasa ham yeyaveradigan bo'lib qoldilar. Varvara bo'lsa, ko'pincha:

– Kecha chol yana ovqat yemay yotib qoldi, – derdi.

Bu gapni ham juda beg'amlik, beparvolik bilan aytardi, chunki bu holga odatlanib qoldi. Sibukin negadir yozda ham, qishda ham po'stin kiyib yurar, faqat haddan tashqari issiq bo'lganda uydan eshikka chiqmay o'tirardi. Aksari po'stinining yoqasini ko'tarib, oldini o'rab olib qishloq ko'chasida, stansiya yo'lida sayr qilib yurardi yoki ba'zida erta-yu kech cherkovning darvozasi oldidagi skameykada o'tirardi. Bir o'tirgancha qimir etmasdan kechgacha o'tirardi. O'tgan-ketganlar salom bersalar, javob bermas, chunki hali ham qishloq odamlarini yoqtirmas edi. Undan biron narsa so'rasalar, juda yaxshi, ma'qul, deb javob berar edi-ku, lekin gapni cho'zmasdan, qisqa qilib qo'ya qolardi.

Qishloqda Sibukinni kelini uyidan haydab yuboribdi, ovqat bermasmish, gadoychilik qilib yurganmish, degan gaplar yoyildi. Bunga ba'zilar suyundi, ba'zilar xafa bo'ldi.

Varvara battarroq semirib, badani toza bo'lib, oqarib ketdi, hali ham xayr-ehsonini qo'ymas, Aksinya ham uning bu ishiga indamas edi. Murabosi ko'pligidan bu yil qaynatilgani kelasi yilgacha yeyilmasdan shakar boylab qolardi. Varvara bo'l-

sa murabbosini nima qilishini bilmay, yig'lagudek bo'lardi.

Anisimni eslaridan chiqara boshladilar. Bir kun undan xat kelib qoldi. Bu xat ham avvalgi xatlari-dek arizaga o'xshagan katta, bir taxta qog'ozga bayt bilan chiroyli qilib yozilgan edi. Do'sti Samorodov ham uning bilan birga qamoqda bo'lsa kerak. Baytning oxirida zo'rg'a o'qib bo'ladigan badxat bilan: „Men bu yerda kasaldan chiqmay qoldim, ahvolim yomon, Xudo haqi, menga ozroq yordam bering“, degan bir yo'lgina xat yozilgan edi.

Havo ochiq, kuz kunlaridan birida kech payti, chol Sibukin po'stinining yoqasini ko'tarib olib, cherkov eshigi tagida o'tirib edi, burkanib olganidan shapkasining soyaboni bilan burnidan boshqa hech joyi ko'rinmas edi. Uzun skameykaning narigi boshida pudratchi Yelizarov, uning yonida yoshi yetmishlarga borib qolgan, tishi to'kilib ketgan maktab qorovuli Yakov o'tirar edi. Yog'ochoyoq bilan qorovul gaplashar edi:

– Ota-ona keksayib qolganda ularni boqish bolalarning bo'ynida... Ota-onani hurmat qilish ham bolaning bo'ynida. Kelini buni o'z uyidan haydab qo'yibdi. Bechora cholga ovqat bermaydi, qayoqqa borsin? Uch kundan beri ovqat yemasmish, – derdi Yakov jahl bilan.

– Uch kundan beri-ya! – dedi Yog'ochoyoq ajablanib.

– Shu holda o'tiraveradi, birov bilan gaplashmaydi, xarob bo'lib qoldi, indamasdan yuraveradi. Bilmadim, nega indamas ekan? Sudga bersa-ku, keliniga yaxshi bo'lmaydi.

Yelizarov uning so'zini eshitmasdan:

– Kim sudga beribdi? – deb so'radi.

– Nimadi?

– Kelini-ku epchil xotin-a. Ularning uyida u boʻlmasa boʻlmaydi... Yaʼni koribadsiz ularning uyi uy emas demoqchiman...

Yakov hamon jahl qilib:

– Oʻz uyidan-a, avval Xudo bersa, oʻzing uy qil, keyin birovni uyidan hayda. Seni qara-yu, bachchagʻar, yaramas, – derdi.

Sibukin bu gaplarni eshitib, qimir etmasdan oʻtiraverdi.

– Oʻzingning uyingmi yoki begonanikimi, mayli, ishqilib, iliqqina boʻlsa, xotining urishavermasa boʻlgani... – dedi Yogʻoch-oyoq va kulib yubordi. – Yoshligimda xotim Nastasyaga juda mehribon edim, oʻzi juda yuvosh edi. „Makarich, uy olsang-chi, uy olsang-chi! Makarich, ot olsang-chi, bitta ot olsang-chi!“ deb javragani-javragan edi. Oʻlib ketayotganida ham „Makarich, axir, oʻzingga chopqir ot bilan bitta arava olsang-ku, piyoda yurmaysan-a“, deb oʻlib ketdi. Men boʻlsam unga shirin-shirin nondan boshqa hech narsa olib bermadim.

Yakov Yogʻochoyoqning gapiga quloq solmay, yana gapini maʼqullaydi:

– Eri kar, tentak, ahmoqligi shunchaki, gʻozdan ham battar, nimaga aqli yetardi? Gʻozni kallasiga ursang ham tushunmaydi.

Yogʻochoyoq uyiga ketmoqchi boʻlib oʻrnidan turdi. Yakov ham turdi, ikkovlari gaplashib ketdilar. Ular ellik qadamcha nari ketganlaridan keyin chol Sibukin ham oʻrnidan turib, xuddi sirpanchiq yerdan zoʻrgʻa yurib ketayotgandek, sekin-sekin, imilab, ular orqasidan ketaverdi.

Pastlikdagi qishloqqa allaqachon qorongʻi tushib, faqat pastdan yuqoriga ilonizi boʻlib ketgan yoʻl-

ning tepasigina yorug' edi. Kampirlar va ular bilan bolalar o'rmondan kelardi. Stansiyada vagonga g'isht yuklagan qiz-juvonlar yuz-ko'zlarini qip-qizil tuproqqa bulab, galalashib, qo'shiq aytib stansiya tomondan kelardi. Lipa ham xuddi kun botib, kech kirib, rohat vaqti kelganiga suyungandek, osmonga qarab, ingichka tovush bilan chinqirib, qo'shiq aytib, hammaning oldiga tushib kelardi. Kelayotgan xotinlar ichida Lipaning onasi mardikor Praskovya ham bor, u qo'lida tugun bilan harsillab kelar edi.

Lipa Yog'ochoyoqni ko'rib:

– Salom, Makarich! Qalaysiz! – deb so'rashdi.

Yog'ochoyoq quvonib:

– Yaxshimisan, bolam! Yaxshi qizlar, yaxshi juvonlar, boy buvalaringga ham qarab qo'yinglar, qo'zilarim, bo'talarim, chiroqlarim!

Yog'ochoyoqning xo'rliqi kelib, o'pkasi to'ldi.

Yog'ochoyoq bilan Yakov ikkovi gaplasha-gaplasha o'tib ketdi, ancha nari ketganlaridan keyin ham ularning g'ovur-g'uvur gaplari eshilib turardi. Birozdan keyin chol Sibukin ham kelib qoldi. Xotinlar uni ko'rgandan keyin hammalari jim bo'lib qoldilar. Lipa bilan Praskovya xotinlardan keyinroqda qolib, qarab turdilar. Chol ular oldiga kelganda Lipa engashib salom berdi:

– Assalom, Grigoriy Petrovich!

Onasi ham engashib salom berdi. Chol to'xtab, indamasdan ularga tikilgancha qarab turdi; lablari qaltirab, ko'zlariga jiq-jiq yosh to'ldi. Lipa onasining tugunidagi guruchli somsadan bir burda ushatib cholga berdi, chol somsani olib yedi.

Kun botib, oftobning balanddagi yo'lga tushib turgan yorug'i ham o'chdi. Qorong'i tushib havo sovidi. Lipa bilan Praskovya ancha yergacha cho'qina-cho'qina ketdilar.

MUJIKLAR

I

Moskvadagi „Slavyan bozori“ musofirxonasi-ning malayi Nikolay Chikildeyev kasal bo'ldi. Uning oyog'i tortishib, siltanglanib yuradigan bo'lib qoldi. Bir kuni patnisda yaxna go'sht, no'xat qo'yib bora-yotganda yo'lakda qoqilib, yiqilib tushdi. Xizmatdan chiqib ketishga to'g'ri keldi. O'zining va xotini-ning pullarini dori-darmonga sarf qilib, ovqatga ham pul qolmadi, ishsizlikdan zerikdi, so'ngra o'z qishlog'imga borsam, yaxshi bo'lar, deb o'yladi. O'z uyingda kasallik ham bilinmaydi, xarajat ham kam; uyda bo'lsang, har bir devor suyaydi, degan gap bejiz emas, axir.

Nikolay kech paytda o'z qishlog'i Jukovoga kirib keldi. Bolalik chog'lari esiga tushganda, tug'ilib o'sgan uyi xayolida yorug', dildor, bag'ri kengdek ko'ringan edi; endi uyga kirarkan, hatto qo'rqib ketdi: yorug' deb o'ylagan joyi nihoyatda qorong'i, tor va iflos edi. Nikolay bilan kelgan xotini Olga, qizi Sasha, uyning salkam yarmisini egallagan, is va pashshadan qorayib ketgan beso'naqay pechga qarab hayron bo'lardi. Pashshaning son-sanog'i yo'q! Pech qiyshaygan, devorlarning yog'ochlari egri-bugri, uy xuddi hozir qulab tushadigandek. Ikonalar turadigan burchakda shisha yorliqlari, gazet parchalari yopishtirilgan – bular go'yo surat o'rniga qo'yilgan. Kambag'allik, qashshoqlik! Uyda kattalardan hech kim yo'q, hamma o'roqda. Pech ustida yoshi sakkizlarga borgan mallasoch, aft-boshi kir bir qiz beparvogina o'tiribdi. U kelganlarga aqalli qaramadi. Pastda oq mushuk kosovga surkalib turardi. Sasha:

– Ma, pish-pish-pish, – deb mushukni chaqirdi.
Pech ustidagi qiz:

– Mushugimiz kar boʻlib qolgan, eshitmaydi, – dedi.

– Nega?

– Shunday. Urib kar qilishgan.

Nikolay bilan Olga bir qarashdayoq bundagi turmushning qanday ekanini fahmladilar, ammo tugunlarini yerga qoʻyib, indamay koʻchaga chiqdilar. Ularning uyi bir chekkadan uchinchi boʻlib, koʻrinishi eng xarob, eng eski edi; ikkinchi uy ham ularnikidan yaxshi emas, lekin uchinchisi tunuka tomli, oynalariga parda tutilgan edi. Bu uyning oldi toʻsilmagani, oʻzi alohida turibdi. Uylar bir qator tizilgan, butun qishloq jimjit, xomush, hovlilardan koʻrinib turgan tol, qaragʻay, chetan daraxtlari qishloq manzarasini chiroyli va yoqimli qilib turibdi.

Dehqon uylarining narigi tomonida soy boʻyiga qarab tushgan jarlik bor edi, bu jarlik baland va tikka boʻlib, goh joylarda tuproq tagidan kattakon toshlar chiqib turibdi. Bu toshlar, kulollar kovlagan chuqurlar yonida, jar bagʻrida aylanma yolgʻizoyoq yoʻllar bor; siniq idishlarning qora, qizil parchalari toʻp-toʻp boʻlib uyilib yotibdi, pastdagi keng yalanglik koʻm-koʻk oʻlanzor; oʻlanzorning oʻti oʻrilgan, hozir dehqonlarning mollari oʻtlab yuribdi. Qishloqdan bir chaqirimcha narida buralib-buralib oqqan soy boʻyida barradek sabzalar yashnaydi, soyning narigi yogʻida yana keng oʻlanzor, mollar oʻtlab, qator-qator oppoq gʻozlar yuribdi, soʻngra u yoqda ham bu tomondagidek baland qir, qir tepasida qishloq, qishloqda besh gumbazli cherkov, nariroqda pomeschikning uyi.

Olga cherkovga qarab choʻqingach:

– Sizlarning joylaringiz yaxshi ekan, yayraydigan yer ekan, ey Xudo! – deb qo‘ydi.

Xuddi shu paytda kechki ibodatga qo‘ng‘iroq chalindi (shanba oqshomi edi). Pastda chelakda suv olib kelayotgan ikki kichkina qiz qo‘ng‘iroq ovozini eshitish uchun cherkovga qayrilib qaradilar.

Nikolay xayol surib:

– „Slavyan bozori“da ovqat vaqti bo‘ldi... deb qo‘ydi.

Nikolay bilan Olga jar bo‘yida o‘tirib kunning botishini, suvda, cherkovning oynalarida tip-tiniq, sof va salqin, muloyim havoda qip-qizil osmonning tovlanib tovush urushini – Moskvada hech qachon bo‘lmaydigan bu manzarani tomosha qildilar. Quyosh botgach poda ma‘rab, bo‘kirib o‘tdi. Narigi tomondagi g‘ozlar uchib keldi, hamma yoq jim bo‘ldi, havodagi sokit shu‘la so‘ndi, qorong‘i tusha boshladi.

Bu orada Nikolayning otasi bilan onasi, chol-kampir qaytib keldilar. Ikkovining bo‘yi baravar, munkaygan, tishlari tushgan, ikkovi ham ozg‘in. Soyning narigi yog‘ida pomeschchiknikida ishlagan kelinlar – Marya bilan Fekla ham keldi. Kiryak degan o‘g‘illarining xotini Maryaning olti bolasi bor, soldatga olingan Denis degan o‘g‘illarining xotini Feklaning ikki nafar bolasi bor edi. Nikolay uyga kirib bola-chaqalarni, so‘ri ustida, belanchakda, uyning har yog‘ida, burchak-burchaklarda uymalashib yurgan katta-kichik gavdalarni, chol bilan kampirning qora nonni suvga botirib qanday ishtaha bilan yeyayotganlarini ko‘rganidan keyin kasal holda, pulsiz, buning ustiga bola-chaqasi bilan bu yerga chakki kelganini fahmladi – bekor qilibdi!

So‘rashib bo‘lganidan keyin:

– Kiryak og‘am qayoqda, – deb so‘radi.

– Savdogarnikida, o‘rmonda qorovullik qiladi, o‘zi yomon erkak emas-u, biroq juda yomon ichadi, – deb javob berdi otasi.

Kampir ko‘ziga yosh olib dedi:

– Uddaburon chiqmadi, erkaklarimizning peshanasi sho‘r, uyga tashib kelmasdan, uydan tashib ketadilar. Aybimizni bekitib nima qilamiz, Kiryak ham ko‘p ichadi, chol ham ichadi, qovoqxonadan beri kelmaydi. Xudoning qahriga qoldik.

Mehmonlar kelgani uchun samovar qo‘ydilar. Choydan baliq isi kelardi, qand mijilgan va sarg‘aygan, non va idish-tovoqlar ustida suvaraklar yuribdi. Ichishga odam jirkanadi, gaplar kishini ranjitadi – muhtojlik, kasallik to‘g‘risidagina so‘zlashadi. Bir piyoladan choy ichilgani ham yo‘q ediki, bir mahal, hovlidan mastning bo‘kirgani eshitildi:

– Ma-arya!

– Kiryakka o‘xshaydi, – dedi chol, – ana, o‘zi ham kelib qoldi.

Hamma jim bo‘ldi. Birozdan keyin xuddi yer tagidan kelganday haligi dag‘al bo‘kiriq yana eshitildi:

– Ma-arya!

Katta kelin Maryaning rangi o‘chdi, pech yoniga borib tiqildi. Keng yag‘rinli, durkun, kuchli va xunuk xotinning qo‘rqishi g‘alati ko‘rindi. Uning qizi, pech ustida beparvo o‘tirgan haligi qiz to‘satdan baqirib yig‘lab yubordi.

Chiroyli, keng yag‘rinli, baquvvat Fekla qizni jerkib:

– Vabo tekkur, sen nega yig‘laysan? Joning chiqmasin, o‘ldirmas! – deb baqirdi.

Nikolay choldan surishtirib bilsa: Marya o‘rmonda Kiryak bilan birga turishga qo‘rqar, eri har gal

ichib mast bo'lganda Maryani yo'qlab kelib, shovqin-suron ko'tarib, xotinini hech ayamasdan urar ekan.

Xuddi eshik tagida yana:

– Ma-arya! – degan bo'kiriq eshitildi.

Marya birov uni muzdek suvga sho'ng'itib olgandek, entika-entika:

– Xudo xayr bersin, jigarlarim, qutqarib oling, mehribonlarim, unga topshirib qo'ymang... – deb g'ulduradi.

Uydagi bolalarning hammasi, ularga qarab Sasha ham yig'lab yubordi. Mast kishining yo'talgani eshilib, baland bo'y, qorasoqol, quloqchin kiygan kishi kirib keldi; chiroq xira yonganidan yuzi ko'rinmagani uchun dahshatli tuyuldi. Bu Kiryak edi. U xotiniga yaqin kelib, uning yuziga qulochkashlab bir musht urdi. Xotini esa kaltakdan gandiraklab, churq etmay o'tirib qoldi, shu ondayoq burnidan qon keldi.

Chol pechga chiqar ekan:

– Ana sharmandalik, uyat, nomus. Mehmonlar oldida-ya. Qanday battollik! – deb g'ulduradi.

Kampir bukchayganicha nimanidir o'ylab, indamay turadi. Fekla belanchak tebratardi... Kiryak, chamasi, o'zining bunday dahshatli ekanligini bilib va bundan quvonib Maryani qo'lidan ushlab eshikka sudradi, battarroq qo'rqitmoq uchun hayvondek bo'kirdi, ammo shu chog' mehmonlarga ko'zi tushib to'xtadi.

Kiryak xotinini qo'yib yuborib, dedi:

– Ha, kelibsizlar... Tug'ishgan og'am bola-chaqasi bilan kelibdi... – dedi.

Gandiraklab turib qip-qizil mast ko'zlarini yirib ikonaga cho'qindi-da, yana gap ochdi:

– Og‘am ota uyiga bola-chaqasi bilan kelibdi... Moskvadan kelibsizlar-da. Poytaxtdan, shaharlar onasi Moskvadan keldim deng... Aybga qo‘shmay-sizlar...

Samovarga yaqin joyda skameykaga o‘tirib, idishdan ho‘plab-ho‘plab choy ichdi. Boshqalar indamay o‘tirardi... O‘n piyolaga yaqin choy ichdi, so‘ngra skameykaga suyanganicha xurрак ota boshladi.

Yotar vaqt bo‘ldi. Nikolay kasal bo‘lganidan, unga chol yoniga, pech ustiga joy solib berdilar; Sasha yerda yotdi. Olga ayollar bilan yotgani saroyga kirib, Marya yoniga yotar ekan:

– Ey, o‘rgilay, ko‘zyoshi qayg‘uni yuvmaydi! Sabrdan o‘zga chorang yo‘q. Aziz kitoblarda, agar birov o‘ng betingga ursa, chap betingni ham tutib ber... deyilgan, ey o‘rgilay, – dedi.

So‘ngra Moskvada, musofirxonada cho‘ri bo‘lganini salmoqlab gapirib berdi.

– Moskvaning uylari katta, bir ming olti yuzta cherkov bor, o‘rgilay; uylarda badavlat odamlar turadi, hammalari chiroyli, kelishgan, boadab!

Marya Moskva u yoqda tursin, loaqal o‘zining uyezd shahriga ham bormaganligini gapirib berdi. Marya o‘qimagan, duolarning hech qaysisini, hatto „Ey bor Xudoyo“ni ham bilmas edi. Marya ham, nariroqda bular gapiga quloq solib o‘tirgan ikkinchi kelin Fekla ham nihoyatda nodon bo‘lganlaridan hech narsaga tushunmasdi. Ikkovi ham erini yoqtirmas edi. Marya Kiryakdan qo‘rqar, uning oldida turganda qo‘rqqanidan qaltirar va qachonki uning bilan birga tursa, undan araq va tamaki hidi buruqsib turganidan, boshi karaxt bo‘lar edi. Fekladan eringni sog‘inmaysanmi, deb so‘raganda:

– Qo‘ying o‘shani! – deb javob berardi.

Gaplari tugab, jim bo‘ldilar...

Kun salqin, bostirma oldida xo‘roz qichqirib uxlatmas edi. Tongning ko‘kimtir nuri har teshikdan ko‘rinib turgan chog‘da Fekla asta-sekin o‘rnidan turib eshikka chiqdi, so‘ngra yalangoyoq shipillab qayoqqadir ketdi.

II

Olga cherkovga borarkan, Maryani ham birga olib ketdi. Ular so‘qmoqdan borib o‘lanzorga qarab tushayotganlarida xursand edilar. Olgaga bu yerning kengligi yoqar edi. Marya bo‘lsa ovsinini yaqin qarindoshdek bilardi. Kun chiqdi. Uyqudan karaxt bo‘lgan qirg‘iy o‘lanzor tepasidan pastlab uchmoqda, soy usti xira, unda-bunda tuman tentirab yurardi, ammo soyning narigi tomonidagi quyosh shu‘la tashladi, cherkov yarqirab turibdi, pomeshchikning bog‘ida zag‘chalar chag‘illardi.

– Chol tuzuk, lekin kampir serjahl, urishaveradi. O‘z bug‘doyimiz hayitgacha yetib berdi, endi qovoqxonadan un sotib olib yeb turibmiz, shuning uchun kampirning jig‘ibiyroni chiqayotibdi, ko‘p non yeysizlar, deb jahl qiladi, – dedi Marya.

– Ey, o‘rgilay. Sabr qil, boshqa chora yo‘q. Kitobda, barcha ojiza va bechoralar, g‘am-g‘ussada qolganlar, sabr qilinglar, deyilgan.

Olga salmoqlab so‘zlar, yurganda tipirchilab, tez yurar edi. Har kuni otinoylardek qiroat bilan injil o‘qir, o‘qiganining ko‘piga tushunmasa ham, aziz so‘zlarga kelganda ko‘ngli buzilib yig‘lab, „ashche“¹ „dondeje“² kabi so‘zlarni yuragi ezilib, hazin

¹ „Ashche“ – agar.

² „Dondeje“ – qachonki; har ikkisi ham eski slavyancha diniy so‘z.

tovush bilan aytar edi. U Xudoga, bibi Maryamga, aziz-avliyolarga ishonar, dunyoda na oddiy odamlarga, na nemislarga, na loʻlilarga va na yahudiylarga, xullas, hech kimga ozor berib boʻlmaydi, hatto hayvonlarga ham ozor yetkazgan kishining shoʻri quriydi, deb bilar edi, muqaddas kitoblarda shunday yozilgan, deb va shuning uchun bu muqaddas kitoblarni oʻqiganda, garchi soʻzlariga tushunmasa ham, koʻngli buzilib, yuzi yorishib, rahm-shafqat alomatlari paydo boʻlardi.

– Sen qayerliksan? – deb soʻradi Marya.

– Men vladimirlikman. Moskvaga borib qolganimga ancha boʻlgan, sakkiz yoshimda.

Soyga yaqinlashdilar. Soyning narigi boʻyida suv yoqasida qandaydir bir xotin yechinmoqda edi.

Marya u xotinni tanib:

– Bizning Fekla-ku, – dedi, – soyning narigi boʻyidagi boyning hovlisiga borib kelayotgandir. Unda boyning gumashtalari bor. Shunday shoʻx, qaqajonki, aslo qoʻya ber!

Qoraqosh, sochlari yoyilgan, yosh, durkun, qizdek Fekla soy boʻyidan oʻzini suvga tashlab, oyoqlari bilan suvni shaloplatib ketdi, toʻlqinlar har tomonga yoyildi.

Marya yana:

– Benihoyat shoʻx, – dedi.

Soy ustida lapanglab turgan yolgʻizoyoq yogʻoch koʻprik boʻlib, koʻprik tagida zogʻora baliqlar galalashib yurar edi. Suvga engashib turgan mayda butalar bargida shudring tomchilari yarqiraydi. Havo ilidi, koʻngil quvonadi. Naqadar goʻzal tong! Agar muhtojlik, qochib qutulib boʻlmaydigan dahshatli qashshoqlik boʻlmasa, bu dunyoda turmush nechogʻlik goʻzal boʻlardi! Agar orqaga qayrilib qishloqqa bir qaralsa, kechagi hodisalar darhol esga

tushadi, bu yerning afsonaviy go'zalligi, xursandlik nash'asi bir lahzada yo'qoladi.

Cherkovga kelishdi. Marya ichkari kirgani botinolmay, eshik oldida to'xtab qoldi. Garchi ibodatga chaqirgan qo'ng'iroq soat sakkizdan oshganda chalingan bo'lsa-da, tik turaverdi va shu turganicha sira o'tirmadi.

Injil o'qilayotganda butun xaloyiq alg'ov-dalg'ov bo'lib, cherkovga kirib kelgan pomeschiklar oilasiga yo'l berdi; oq ko'ylak, soyaboni keng shlyapa kiygan ikki qiz bilan matros kiyim kiygan qizil yuzli, semizgina bir bola kirib keldi. Ularning kelishi Olga ta'sir qildi. U bir qarashdayoq bular odamshavanda, o'qimishli, ko'hlik kishilar ekan, deb qo'ydi. Marya bo'lsa, kelganlar odam emas, yo'l bermaguday bo'lsa, uni bosib-yanchib ketadigan balo-qazodek, ularga zimdan xo'mrayib, ma'yuslanib qaradi.

Dyakon yo'g'on tovush bilan bir so'zni o'qisa, Maryaning nazarida, eri „Ma-arya“ deb bo'kirganday bo'lardi va cho'chib tushardi.

III

Mehmonlarning kelgani qishloqqa yoyildi, shuning uchun ibodatdan keyin ularni ko'rgani ancha odam keldi. Leonichevlar ham, Matveyevichlar va Ilichovlar ham Moskvada xizmat qilgan qarindoshlarini ko'rgani keldi. Jukovo qishlog'idan chiqqan savodli bolalarning hammasini Moskvaga eltib, oshxona va musofirxonalarga xizmatkorlikka berardilar (soyning narigi tomonidagi qishloq bolalarini esa faqat bulkaxonaga berardilar); bu narsa qadimdan, krepostnoylik zamonidan beri rasm bo'lib qolgan, u zamonda Jukovo qishlog'ida bo'lgan Luka Ivanovich degan bir dehqon nuqul o'z hamqishloqlarini xiz-

matga olar ekan. Qilgan ishlari hozir cho'pchakka aylanib qolgan bu odam Moskvadagi klublarning birida bufetchilik qilardi. Uning keltirgan odamlari o'rnashib olganlaridan keyin o'z qarindoshlarini chaqirib olib, ularni qovoqxona va restoranlarga joylashtirar ekanlar. Shu sababdan o'sha vaqtdan beri atrofdagi qishloqlarning odamlari Jukovo qishlog'ini „Malayobod“ yoki „Yundixo'r“ derdi. Nikolayni o'n bir yoshida Moskvaga eltib, u vaqtda „Ermitaj“ bog'ida kapeldinerlik¹ qiluvchi va Matveyevichlar oilasidan bo'lgan Ivan Makarich o'rniga joylashtirib qo'ygandilar. Endi Nikolay Matveyevichlarga minnatdorlik bilan der edi:

– Ivan Makarich mening valine'matim bo'lgan, uni kecha-yu kunduz duo qilish mening vazifam, chunki men uning orqasidan odam bo'ldim.

– Ey, bolam, – dedi ko'zyoshi aralash Ivan Makarichning opasi, novcha, oriq kampir, – ulardan hech xat-xabar yo'q.

– Qishda Omonda² xizmat qilgan edi. Hozir shahardan tashqarida allaqanday bir bog'da emish, keksayib qoldi! Burun yozda kuniga o'n so'm ishlagan kunlari bo'lar edi. Hozir har yerda ham ishning mazasi yo'q, qariganda azobga qoldi.

Kampirlar va xotinlar Nikolayning piyma kiygan oyog'iga, oppoq rangiga qarab, xafalanib dedilar:

– Uddaburon emassan, Nikolay Osipich, topishingda maza yo'q! Nachora!

Hamma Sashani erkalatar edi. Sasha o'n birga qadam qo'ygan bo'lsa-da, bo'yi yoshiga yarasha emas, pakana, o'zi oriq, ko'rgan kishi uni yettiga

¹ *Kapeldiner* – teatr, sirk kabi tomoshaxonalarda chipta tekshirib turuvchi odam.

² *Omon* – 90-yillar Moskvada bo'lgan bir restoran egasining familiyasi.

kirgan deydi. Oftobda qoraygan, sochlari pala-partish qirqilgan, uzun va keng etakli ko'ylak kiygan, boshqa qizlar orasida oppoqqina, shahloko'z, sochining uchiga qizil tasma bog'lagan Sasha bir turfa qiziq ko'rinar, xuddi daladan tutib, uyga olib kelingan jonivorga o'xshar edi.

– Qizim o'qishni ham biladi! – deb maqtandi Olga, qiziga muloyimgina qarab, – qani, o'qi-chi, qizim! – dedi unga burchakda turgan Injilni olib berib, – sen o'qi, mo'minlar eshitsinlar.

Injil eski, og'ir charm muqovasining chetlari to'zigan edi. Undan shunday bir hid keldiki, uyga monaxlar kirganday bo'ldi. Sasha qoshlarini chimirib qiroat bilan boshladi:

– „Onalar chiqib ketganlaridan keyin Yusuf tushida Jabroilni ko'rdi, Jabroil unga aytdiki, tur o'ringdan, bolani onasi bilan Misrga olib qoch... va mendan xabar bo'lguncha unda tur...“

– Bolani onasi bilan... – degan iborani Olga yana qaytardi va hayajonidan qip-qizarib ketdi.

„Dondeje“ iborasini eshitganda Olga o'zini tutolmay yig'lab yubordi. Unga qarab avval Marya, so'ngra Ivan Makarichning opasi ham yig'lab yubordi. Chol yo'taldi va nevarasiga dasturxondan biror narsa olib bermoqchi bo'lib, javdiradi: hech narsa topolmay, qo'l siltadi. Shundan so'ng Injil o'qish tamom bo'lib, ta'sirlanib, ko'ngli buzilgan qo'shnilar Olga va Sashadan mamnun bo'lib tarqaldilar.

Bayram munosabati bilan hammalari kun bo'yi uyda qolishdi. Eri ham, kelinlari ham, nevaralari ham acha, deb atagan kampir butun ishni o'zi qilishga tirishar edi. Pechni ham o'zi yoqdi, samovarni ham o'zi qo'ydi. Hatto yerto'laga ham o'zi tushar, keyin „ishlayverib o'lib bo'ldim“, deb shikoyat

qilardi. Biron kishi bekor qolmasligi, birovning ortiqcha emasligi, chol va kelinlar bekor o'tirmasligining g'ami ham uning ustida. Qo'shni qovoqxona egasining g'ozlari, nazarida, chorvoqqa kelayotganday bo'ladi. Kampir darhol uzun tayoq olib yugurib chiqdi-da, o'zi singari burishgan va nimjon karami yonida yarim soatcha chinqirib vaysadi. Nazarida, jo'jalarga sor tegayotganday bo'lib, urishib-qarg'ab sorni haydashga tutinadi. U ertadan kechgacha achchiqlanar hamda vaysardi, ko'pincha, shunday shovqin ko'tarar ediki, ko'chadan o'tib borayotgan kishilar to'xtab qarashar edi.

O'z choliga ham yaxshi muomala qilmasdi. Uni goh yalqov, goh baloga uchragur, derdi. Chol ham epchilgina, inobatli odam emasdi, agar kampir shunday qilib turmasa, u hech ishlamas, pechkaning ustiga chiqib, gaplashib o'tiraverar edi. U o'g'liga o'zining allaqanday dushmanlaridan, qo'shnilaridan yetgan alamlardan hasrat qilib, ezmalik bilan uni zeriktirar edi.

U biqinini ushlab turib dedi:

– Shunaqa... Bayramdan so'ng oradan bir hafta o'tib, pudini o'n uch tiyindan pichan sotdim. O'z ixtiyorim bilan... shunday qilib... xo'p, demak, men pichanni o'z ixtiyorim bilan olib boraman, hech kim bilan ishim yo'q. Shu vaqtda qaragam, yo'ldagi qovoqxonadan oqsoqol Antip Sedelnikov chiqib qoldi. „Qayoqqa olib borayotirsan, bu xashak-pashakni“, – deb qulog'imning tagiga bir tarsaki tushirdi.

Kayfi tarqalgan Kiryakning boshi qattiq og'rir va akasidan xijolat bo'lar edi.

Kiryak karaxt boshini qimirlatib:

– Araqning oqibati shu. Ey, Xudo-yey! Akalar, opalar, gunohimni kechiring, Iso haqi, o'zim ham pushaymonman, – derdi.

Bayram munosabati bilan qovoqxonadan shoʻr baliq sotib olib, uning kallasidan shoʻrva qaynatildi. Qiyom vaqtida hamma choy ichgani oʻtirib, choyni uzoq, to terlaguncha ichishdi. Hamma choy icha-icha xuddi shishib ketganday koʻrinar edi. Shundan soʻng shoʻrvani katta bir togʻoraga quyib, oʻrtaga qoʻydilar. Hammalari shu bir togʻoradan ichdilar. Shoʻr baliqni esa kampir yashirib qoʻydi.

Kechqurun kulol jar boʻyida oʻt yoqib, quvachalarni xumdonga soldi. Pastdagi oʻtloqda qizlar qoʻshiq aytishdi. Garmon chalishdi. Soyning narigi yuzidagi xumdonga ham oʻt yoqilgan. Unda ham qizlar qoʻshiq aytdilar. Qoʻshiq uzoqdan ohangdor va mungli eshitilar edi. Qovoqxonada va uning atrofida erkaklar gʻovur koʻtarardi. Badmastlik bilan poyma-poy ashula qilar va shunday soʻkishar ediki, uni eshitganda Olga bir irgʻib tushib:

– Voy, shoʻrim qursin! – derdi.

Soʻkishlarning hech tinmaganligi, bir oyogʻi goʻrda boʻlgan chollarning hammadan koʻra qattiqroq va uzoqroq soʻkinishlari Olgani hayratda qoldirdi. Bolalar va qizlar esa bu soʻkinishlarni eshitib, hech uyalmas, aftidan, yoshlikdanoq bunga oʻrganib qolgan edi.

Vaqt yarim kechadan oʻtdi. Soyning bu va narigi yuzidagi xumdonlarda oʻt oʻchdi. Pastdagi oʻtloqda va qovoqxonada hamon oʻyin-kulgi davom etar edi. Chol bilan Kiryak mast – bir-birini suyab, bir-birini turtkilab, Olga bilan Marya yotgan omborning oldiga kelishdi.

– Qoʻy, – derdi chol yolvorib, – qoʻy... yaxshi, moʻmin xotin... Gunoh boʻladi..

– Ma-arya! – deb qichqirdi Kiryak.

– Qoʻy... gunoh... bu yomon xotin emas.

Ikkovi saroy yonida biroz turib, soʻngra ketishdi.

– Sevaman men dala gullarini, chamanzorda gullar terishni, – deb chol chinqirib birdaniga ashula boshladi.

Soʻngra tupurdi. Yomon bir soʻkindi-da, uyga kirib ketdi.

IV

Kampir Sashani polizni qoʻriqlagani qoʻyib, gʻozlarni kirgizma, deb buyurdi. Issiq avgust kuni edi. Qovoqxona egasining gʻozlari galalashib narigi yoqdan polizga kirsalar boʻlardiku, ammo hozir qovoqxona yonida toʻkilib yotgan sulini terib yeyish bilan ovora edi. Faqat bir erkak gʻoz, kampir tayogʻini koʻtarib kelmayotibdimi, deganday boʻynini choʻzib qarab qoʻydi. Boshqa gʻozlar past tomondan kelishi mumkin edi, ammo bular hozir soyning narigi yogʻidagi oʻtloqda qator-qator tizilishib, oʻtlab yurar edi. Sasha biroz turdi-da, zerikdi. Gʻozlar kelmaganidan keyin jar boʻyiga qarab ketdi.

Sasha u yerda Maryaning katta qizi Motkani koʻrdi. Motka katta bir toshning ustida turib, cherkovga qarar edi. Marya oʻn uch bola tugʻgan, ammo bulardan faqat olti nafari qolgan. Bularning hammasi qiz, eng katta qizi sakkiz yoshda edi. Motka yalangoyoq, uzun koʻylak kiyib, oftob qizigʻida turar edi. Oftob uning miyasini qaynatar, ammo buni sezmay, toshday qotib turardi. Sasha uning yoniga borib, cherkovga qarab dedi:

– Cherkov Xudoning uyi. Odamlar chiroq, sham yoqadilar, Xudoning esa qizil, koʻk, zangor koʻzga oʻxshagan shamchirogʻi bor. Kechasi cherkovda Xudo yuradi: uning yonida bibi Maryam bilan Xudo sevgan Nikolay duk, duk, duk qadam tashlaydi... Qorovul qoʻrqadi, vahima bosadi! – Sasha onasining

oyog'ini osiltirib, titrab-qaqshab, yig'lamsirab onasiga dedi:

– Uni urishga haddingiz sig'maydi! Uni urishga hech haqqingiz yo'q!

– Pech ustidan tushmay harom o'l, san iltozi, sen tekinxo'rlarni bu yerga qaysi ofat keltirdi, – deb baqirdi Fekla g'azab bilan.

Sasha, Motka va boshqa hamma qizlar pechning burchagiga o'tib Nikolayning orqasiga g'uj bo'lishib, indamay, gapga quloq solishar va qo'rquvdan yuraklarining dukullashi eshitilib turar edi. Oilada kasali uzoqqa cho'zilgan va tuzalish umidi bo'lmagan kishi bo'lsa, shunday daqiqalar bo'ladiki, yaqinlari dillarida unga o'lim tilaydilar va faqat bolalargina yaqin kishilarining o'limidan qo'rqib, shu haqda o'ylaganda vahimaga tushadilar. Qizlarning nafasleri ichiga tushib Nikolayga ma'yus qarashdi va ichlarida: bu yaqin kunlarda o'ladi, deb unga ko'ngil ko'taradigan, rahm-shafqatli biron so'z aytgilari va yig'lagilari keldi.

Nikolay xuddi himoya kutganday Olganing pinjiga kirdi va sekin, titroq tovush bilan dedi:

– Jonim Olga, bunda turishga toqatim qolmadi, Xudo haqi, opang Klavdiya Abramovnaga xat yoz, bor bisotini sotsin, garovga qo'ysin va bizga pul yuborsin. Bu yerdan ketamiz. E Xudo!.. Yana bir Moskvani ko'rsam, armonim yo'q, tushimda ko'rin-sa ham mayli!

Kech bo'lib, uyga qorong'i tushgach, shunday diqqinapas bo'ldiki, gapirish ham qiyin edi. Badjahl kampir qora nonning qobig'ini suvga botirib, bir soatcha so'rib o'tirdi. Marya sigirini sog'ib, paqirda sut olib kelib skameykaga qo'ydi. Kampir sutni shoshilmasdan, ro'za bo'lgani uchun hech kim ichmaydi, deb xotirjam bo'lsa kerak, paqirdan kuva-

chaga quydi. Faqat kichkina tarelkaga Feklaning bolasiga ozgina quyib berdi. Kampir bilan Marya kuvachani yertoʻlaga olib tushib ketganda, Motka birdan qoʻzgʻalib, pechning ustidan osilib tushdi-da, qoq non toʻgʻralgan yogʻoch kosa turgan skameykaning oldiga kelib, tarelkadagi sutdan kosaga jinday quydi.

Kampir uyga qaytib kelib, yana oʻsha qattiq nonning qobigʻini kemira boshladi. Sasha bilan Motka esa pechning ustida oʻtirib unga qarashar va uning roʻzasi buzilganidan, endi doʻzaxga tushadi, deb xursand boʻlardi. Ikkovi tinchlanib, uxlagani yotdi. Sasha tushida qiyomatni koʻrdi: xumdonday katta pech yoqilgan, sigirga oʻxshash qop-qora dev, kampir boya gʻozlarni haydaganiday, uzun tayoq ushlab kampirni oʻtga haydar edi.

V

Hayit kechasi soat oʻn birdan oshganda pastdagi oʻtloqda oʻynab yurgan qiz va yigitlar toʻsatdan qiy-chuv koʻtarib qishloqqa qarab yugurishdi: jar tepasida oʻtirganlar avval nima boʻlganini payqamadilar.

– Oʻt tushdi! Oʻt tushdi! Yondik! – deb baqirgan ovozlari eshitildi.

Yuqorida turganlar qayrilib qarab, dahshatli, juda gʻalati bir manzarani koʻrishdi. Eng chetdagi uylarning poxol tomi ustida odam boʻyi alanga buralib yonib turibdi, undan xuddi fontanday har tomonga uchqunlar sochilmoqda. Olov lovullab bir lahzada butun tomga tutashdi va oʻtning charsillagan ovozi eshitildi.

Oyning yuzi xiralandi, lopillab turgan qip-qizil shuʻla butun qishloqni bosdi, yerda tutunning qora

ko'lankasi yuradi, har yoqdan qurum hidi keladi. Pastda yugurishib yurganlarning nafasi bo'g'ildi, qaltirashib, bir-birlarini turtishib, yig'lashib, gaplashishga tillari kelmas, o'tning ravshan nuridan yaxshi ko'rolmay, bir-birlarini tanimas edi. Hamma yoq vahima ichida edi. Tutun aralash o't ichida kap-tarlar uchib yurishi, qovoqxonadagilar yong'indan bexabar, bemalol garmon chalib, ashulani baralla qo'yib o'tirishi, ayniqsa, vahimali edi.

Birov bo'kirib:

– Semyon akaning uyi kuydi, – dedi.

Garchi yong'in qishloqning narigi tomonida bo'lsa-da, Marya uyning oldida betoqatlik bilan yig'lab, titrab-qahshab qo'llarini ishqab yuribdi. Nikolay ham oyog'iga piyma kiyib chiqdi, go'daklar ham ko'ylakchan yugurishib chiqdilar. O'nboshining uyi oldidagi cho'yanni chaladilar. Dong, dong, dong... ovozi ko'kka yoyildi, tinmay dong'illash yurakni orziqtirar, badanni jimillatar edi. Qari kampirlar ikonalarini ko'tarib chiqadilar. Hovlilardagi qo'y, sigir va buzoqlarni darvozadan ko'chaga haydab yubordilar, sandiq, po'stak, bochkalarni tashqariga olib chiqdilar. Uyurda otlarni tepib zarar yetkazganidan yilqiga qo'shmay qo'yilgan qora ayg'ir yechib yuborilgach, tepinib, kishnab bir-ikki marta qishloqning u boshidan bu boshiga chopib o'tdi, birdan arava oldida to'xtab, orqa oyog'i bilan aravani tepa boshladi.

Soyning narigi tomonidagi cherkovda qo'ng'iroq ham chalindi.

Yongan uy oldi issiq va shunday yorug' ediki, yerdagi o't-o'lanlarning har biri ko'rinardi. Tashqariga chiqarilgan sandiqlarning biri ustida cho'michburun, shapkasini qulog'igacha bostirib kiygan, egnida nimcha Semyon o'tirardi. Semyonning

xotini mukka tushib hushsiz, ingrab yotar edi. Saksonlarga borib qolgan, bo'yi bir qarich, soqoli ikki qarich degandek, uzun soqolli pakana bir chol qo'lida oq tugun bilan boshyalang shu orada yuribdi, chol bu yerlik bo'lmasa-da, yong'inga sabab bo'lganga o'xshaydi. Uning tepakal boshida o'tning shu'lasini aks etadi. O'zi va sochlari lo'ldek qop-qora oqsoqol Antip Sedelnikov bolta bilan uy oldiga kelib, darchalarni urib tushirdi, so'ngra negadir uyning eshigi oldidagi ayvonchani buza boshladi. U:

– Xotinlar, suv! Mashinani keltir! Aylantir! – deb qichqirardi.

Yaqindagina qovoqxonada kayf surib o'tirgan kishilar suv sepadigan mashinani sudrab kelardilar. Bularning barchasi mast, gansiraklab yiqilar, hammalarining yuzlarida ojizlik ifodasi bor, ko'zlari yosh edi.

Oqsoqol ham mast, u:

– Qizlar, suv! Bu yoqqa bur! – deb qichqirardi.

Xotin-qizlar pastdagi buloqqa tushib, chelak va bochkalarni to'ldirib suv keltiradilar, suvni mashinaga quyib yana yugurgancha suvga ketadilar. Olga ham, Marya ham, Sasha ham, Motka ham suv tashidilar. Xotinlar ham, bolalar ham mashinani bosmoqdalar, mashinaning ichagi pishillab, suv sepib turibdi. Oqsoqol suvni hali eshikka, hali derazaga qaratib, ba'zida barmog'i bilan to'sadi va bu sababdan suv battarroq pishillaydi.

Har tomondan:

– Qandingni ur, Antip! Barakalla! – degan ovozlari chiqadi.

Antip bo'lsa uyning dahliziga, o't ichida kirib, undan qichqiradi.

– Mashinani bos! Mo'minlar, g'ayrat qiling, bunday balodan saqlasin!

Mujiklar g'uj-g'uj bo'lib, angrayib, o'tga qarab turadilar. Nima qilishni hech kim bilmas, hamma hayron, atrofda esa poxol, bug'doy bog'lari g'aram-g'aram. Kiryak bilan otasi chol Osip ham shundalar, ikkovlarining ham kayfi taraq. Chol bunday bemalol kayf surib yurganidan xijolat tortganday yerda yotgan xotinga qarab:

– Onaxon, muncha o'zingni qiynaysan! Uying bo'lsa xatga olingan. Hukumat puli. Qayg'urib nima qilasan! – dedi.

Semyon har kimga bir gapirib, o'tning nimadan chiqqanini so'zlar edi:

– Tugun ko'tarib yurgan haligi mo'ysafid general Jukovning xizmatkori... Xudo rahmati generalimizning oshpazi edi. Kechqurun kelib: „Bir kecha qo'nib ketay...“ deb so'radi... Ma'lumki, bir stakandan araq ichishdik, o'zingiz bilasiz-ku... xotinim samovar qo'ymoqchi bo'ldi, mo'ysafidga choy berish kerak edi. Bemahalda falokat bosib, samovarni dahlizga qo'ygan ekan, karnayidan chiqqan olov shipdagi poxolga urib, shu falokat bo'ldi, o'zimizning yonib ketishimizga sal qoldi. Mo'ysafidning shapkasi ham o'tda qoldi, falokat bosdi.

Cho'yanni tinmay chalyaptilar, soyning narigi yog'idagi cherkovning qo'ng'irog'i ham har damda chalinib turibdi. Olga o'tda yarqillab, olov alangasidan qizargan qo'ylarga va tutun ichida uchib yurgan qizg'ish kaptarlarga vahima bilan qarab, hali pastga, hali yuqoriga harsillab chopar edi. Uning nazarida, qo'ng'iroqning ovozi tig'parrondek yuragiga qadalayotganday, yong'in sira tugamaydiganday, Sashasi yo'qolib qolganday edi... Uyning shipi gumburlab qulab tushganda, endi butun qishloq yonib tushadi, degan fikr uning tinkasini quritdi, suv ta-

shishga darmoni qolmay, chelagini yoniga qo'yib, jar bo'yida o'tirib qoldi. Uning yonida, pastroqda bir talay xotinlar o'tirib, azaga kelganday yig'lashardi.

Shu paytda narigi tomondagi pomeschikning gumashta va xizmatkorlari ikki aravada o't o'chiradigan mashina keltirdilar. Tugmalari ochiq oq kiyim kiygan yoshgina bir talaba ham keldi. Boltalar bilan uyni buza ketdilar. Yonib turgan yog'och devorga narvon qo'yib, birdaniga besh kishi chiqdi. Hammadan avval haligi talaba chiqdi. U qip-qizargan, bo'g'ilib baqirar, o't o'chirishning mashqini olgan odamga o'xshar edi. Uyning yog'ochlarini, og'ilxona va chetan devorni buzib tashladilar, g'aram qilib qo'yilgan yaqindagi pichanni tashib ketdilar.

To'plangan xalq orasidan:

– Buzdirmang! Buzgani qo'yma! – degan tovushlar chiqdi.

Kiryak g'ayratga kirib, narigi tomondan kelganlarning uyni buzishlariga yo'l qo'ymaslik uchun, dadillik bilan uyga qarab yurdi. Lekin pomeschikning xizmatkorlaridan biri uni qaytarib, bo'yniga bir soldi. Boshqalar kulishdi. Xizmatkor yana bir urdi, Kiryak yiqilib tushdi, so'ngra emaklab orqasiga qaytdi va odamlar orasiga kirib ketdi.

Narigi tomondan shlyapa kiygan chiroyli ikki qiz keldi, – haligi talabaning singillari bo'lsalar kerak. Qizlar nariroqda turib, o'tni tomosha qiladilar, uydan buzib chiqarilgan yog'ochlar yonmasalar ham, tutab yotardilar, talaba suv sepadigan ichakni goh bu yog'ochlarga, goh turgan odamlarga, goh suv tashiyotgan xotinlarga qaratib suv sochar edi.

Qizlar xavotir olib, yigitdan koyigandek:

– Jorj! Jorj! – deb qichqirardilar. O't o'chdi. Odamlar tarqala boshlaganlarida tong yorishib

qolgan edi, hammaning rangi o'chib, so'rraygan... Osmonda yulduzlar so'nib, tong endi yorishib ketayotgan chog'ida hamisha shunday ko'rinadi. Mujiqlar tarqalib ketayotganda hazillashib kular, general Jukovning oshpazini mazax qilib, uning kuygan shapkasini askiyaga olardi. Ular yong'in chiqarib o'ynashgilari bor, yong'inning bunday tez tugaganidan, hatto achinganday ko'rinadilar.

Olga talabaga qarab:

– Boyvachcha, siz o't o'chirishga usta ekansiz. Bizning Moskvaga boradigan ekansiz, unda har kuni o't tushib turadi, – dedi.

Qizlardan biri:

– Siz moskvalikmisiz, – deb so'radi.

– Balli. Erim „Slavyan bozori“da ishlardi. – Sovuqdan qaltirab, onasi pinjiga tiqilib turgan Sashani ko'rsatib, – bu qizim, u ham moskvalik, – dedi.

Qizlar talabaga fransuzchalab bir narsa dedilar, u Sashaga bir tanga berdi. Chol Osip buni ko'rgach iljayib, yuzida tamagirlik alomati ko'rindi.

– Boyvachcha, Xudoga shukurki, shamol bo'lmadi, shamol turganda bir soatga qolmay yonib tushardik, – dedi u talabaga qarab. So'ngra ovozi andak pasaytirib, uyalinqirab yana dedi, – marta-bangiz ulug' bo'lsin, saxiy janoblar, ertalab sovuq, andak ilinqirab olsak, yaxshi bo'lardi. Iltifot qilib yarim shisha araqqa yetadigan xayr qilsangiz.

Unga hech narsa berishmadi, u g'uldurab ko'yindi-da, uyiga qarab ketdi. Olga jar bo'yida turib, haligi ikki aravaning kechuvdan o'tishini, boyvachchalarning o'lanzordan borishlarini tomosha qilib turdi. Narigi yoqda ularning foytunlari turibdi. Olga uyga qaytib kelgach, shodlik bilan eriga aytar edi:

– Shunday yaxshi, shunday chiroyli, aslo qo‘yaverasiz! Qizlar hurga o‘xshaydi.

Uyqusirab turgan Fekla jahl bilan:

– Yer yutsin ularni! – dedi.

VI

Marya o‘zini baxtsiz hisoblar va o‘ziga o‘lim tilar edi. Fekla esa bu turmushdan rozi, qashshoqlik, ifloslik, tinimsiz so‘kish unga yoqar edi. Nima bersalar surishtirmasdan yer, to‘g‘ri kelgan joyda yotib ketaverar edi. Yuvundini shundoqqina ostonaga to‘kib, to‘kkan yuvundisini yalangoyoq bosib ketaverar edi. U Olga bilan Nikolayni birinchi kundanoq yomon ko‘rib qoldi, buning sababi shu edi, ki, Fekla yaxshi ko‘rgan bu turmushni ular yomon ko‘rardilar.

– Ko‘raman, bu yerga kelib nima yerkansiz, moskvalik asilzodalar! Ko‘raman! – derdi Fekla ular holiga kulib.

Sentabr oyining boshida, bir kun ertalab, Fekla birdaniga ikki chelak suv ko‘tarib keldi, sovuqdan qip-qizarib, husniga husn qo‘shilgandi. Shu paytda Marya bilan Olga o‘tirib choy ichmoqda edi.

Buni ko‘rgan Fekla ularga tekkizib:

– Ha, qand-choy ichinglar! – deb qo‘ydi. So‘ngra chelaklarni yerga qo‘yarkan, zarda bilan Olgaga yana gap otib, – boyvachchalarni qarang! Har kuni choy ichishni xo‘p odat qilib olishibdi! Choy icha berib tag‘in qorinlaring yorilmasin! Moskvada xo‘p yayrab, semirib yurgan-da, semiz, baqaloq!

So‘ngra obkash bilan Olganing yelkasiga shunday tushirdi, ikki ovsin chapak urib:

– Voy, sho‘rim qursin, – deb qoldi.

So'ngra Fekla soy bo'yiga ketayotib, shunday baland ovoz bilan qarg'ab ketdiki, uyda o'tirganlarga aniq eshitilar edi.

Kech kirdi. Uzun kuz kechasi boshlandi. Uyda ipak o'rardilar. Fekladan boshqa hamma ipak o'rash bilan mashg'ul. Fekla soyning narigi tomoniga ketgan. Ipakni yaqindagi fabrikadan olardilar. Hammalari bir bo'lib haftada yigirma tiyindan ortiq pul ishlamas edi.

– Janoblar qo'lida ekanimizda yaxshi edi, – dedi chol ipak o'rarkan. – Vaqtida ishlab, vaqtida uxlab, vaqtida ovqat yerdik. Tushda karam sho'rva bilan bo'tqa, kechqurun yana shu ovqat. Bodring bilan karam mo'l, xohlaganingcha yeyaver. Qattiqqo'llik ham baravj edi. Har kim o'z ishini bilar edi.

Faqat bitta chiroq tutab, xira yonib turar edi. Birov chiroq oldini to'sib, oynaga soya tushsa, oydin ravshan ko'rinardi. Chol Osip salmoqlab, ozodlikdan ilgari¹ dehqonlarning qanday yashaganlarini, hozir bunday muhtojlik, bunday qashshoqlik ichida qolgan joylarda, bir zamonlar tozi itlar bilan ov qilinib, ov vaqtida erkaklarga araq ichirganlarini, ovda ushlangan parrandalarni aravalarga solib, Moskva-dagi boyvachchalar uchun olib ketganlarini, yomonlarni darra bilan urib, Tver muzofotiga badarg'a qilinganini, yaxshi odamlar ko'p in'omlar qilganini gapirib ketdi. Kampir ham undan bundan gapirib berdi. Kampir hech narsani unutmabdi, ko'rganlari hammasi esida. Kampir, eri buzuq, fohishaboz bo'lsa-da, o'zi juda taqvodor bo'lgan bekasi to'g'risida so'zlab berdi. Uning hamma qizlari nojo'ya odamlarga tekkan. Biri araqxo'rga, biri meshchanga tek-

¹ Bu o'rinda 1861-yilda, Aleksandr II zamonida dehqonlarni krepostnoy huquqdan ozod qilmasdan ilgarigi ahvol gapiriladi.

kan ekan, yana bittasini olib qochib ketganlar (u mahalda yosh bo'lgan kampir qizni olib qochishga yordam bergan ekan), qizlarining hammasi, onalari singari dog'-hasrat bilan tez kun ichida o'lib ketgan ekan. Kampir bularni esga olib, hatto o'pkasi to'lib, ko'zyosh ham qilib qo'ydi.

To'satdan birov eshikni qoqishi bilan hammalari cho'chib tushdilar.

– Osip amaki, bir kecha uyingda qo'ndir!

General Jukovning oshpazi, shapkasi yong'inda kuygan, pakana, tepakal mo'ysafid kirib keldi. U o'tirib gap tingladi-da, bo'lib o'tgan har xil voqealarni eslab, gapga kirishdi. Nikolay pech ustida oyog'ini osiltirib o'tirib, mo'ysafidning so'zlarini tinglar va nuqul janoblar zamonida qanday ovqatlar pishirilganini so'rardi. Bitki, kotletka, har xil sho'rvalar, qovurmalaridan gaplashdilar, hamma narsa esida yaxshi turgan oshpaz bu vaqtda pishirilmaydigan ovqatlar nomini aytar edi. Chunonchi, buqa ko'zidan pishiriladigan „nahori“ degan ovqat bor ekan.

– „Mareshal“ degan kotletka u mahalda ham bo'larmidi? – deb so'radi Nikolay.

– Yo'q.

Nikolay nazarga ilmaganday boshini chayqab:

– Ey, sizlar ham oshpazmi! – deb qo'ydi.

Qizlar pech ustida turib, baqraygancha pastga boqar, ular bulutli osmondagi yulduzlardek uymlashib, juda ko'pday ko'rinardi. Aytilayotgan gaplar ularga yoqar, ular uh tortib, hayajonlanib turar, quvonchdan va qo'rqqandan ranglari o'char edi. Hammadan ham qiziq voqeani gapirgan kampirning so'zini ular nafaslarini ichga yutib, qimirlagani ham qo'rqib, jim tinglardilar.

Hamma hech narsa demay, jimgina uxlashga yotdi; xotinlardan ko'ngillari bezovta bo'lib, hayajonga

kelgan keksalar yoshlikning yaxshiligi to'g'risida xayol surib ketdilar, nima bo'lsa-da, yoshlikdan unutilmas shodlik, dildor xotira qoladi, keksalik qanday sovuq, qanday mash'um, o'lim yaqinlashib kelmoqda, uni, hatto o'ylamagan yaxshi! Chiroq o'chdi... Qorong'ilik, oyning yorug'ida yarqirab turgan ikki darcha, jimlik, belanchakning g'irchillashi negadir umrning o'tganini, o'tgan umrni aslo qaytarib bo'lmazligini eslatardi... Odam mudrab, andak o'zini unutishi bilan birov yelkasiga tegib, yuziga dam urib uyg'otadi-yu, shu bilan uyqu qochadi, butun badani uvushgan, o'lim xayoli miyadan sira chiqmaydi. U yonboshga aylansa, o'lim esidan chiqadi, lekin muhtojlik, ovqat g'ami, uning qimmatlagani to'g'risidagi eski fikrlar boshidan ketmaydi, ammo birozdan keyin umrning o'tgani, uni qaytarib bo'lmazligi yana esga tushadi...

Oshpaz uh tortib:

– Ey Parvardigor! – deb qo'ydi.

Birov sekin-sekin oynani chertdi. Fekla qaytib kelgan bo'lsa kerak. Olga o'rnidan turib, esnab, shivirlab duo o'qidi va eshikni ochdi, so'ngra dahliz eshigining tambasini tortib chiqardi. Lekin hech kim kirmadi, faqat ko'chadan gurullab sovuq kirdi va oyning yorug'i tushdi. Ochiq eshikdan jimjit bo'sh ko'cha, osmonda suzib ketayotgan oy ko'rindi.

– Kim? – dedi Olga.

– Men, – degan javob eshitildi.

Eshik oldida qip-yalang'och Fekla devorga suyanib turardi. Sovuqdan qaltirab, tishi tishiga tegmas, oy yorug'ida oppoq, chiroyli va g'alatiroq ko'rindi. Badanidagi soyalar, terisidagi oyning jilvasi, ayniqsa, qora qoshlari va dirkillab turgan ko'kragi aniq, ravshan ko'rinardi.

– Anov tomondagi battollar kiyimlarimni yechib olib, shu holimda qo‘yib yubordilar... Qip-yalang‘och keldim. Biror kiyim keltir, – dedi Fekla.

Olga ham qaltirab, sekingina:

– Uyga kirsangiz-chi! – dedi.

– Chol-kampir bilib qolmasinlar.

Darvoqe, kampir bezovtalanib, valdiray boshlagach, chol ham: „Kim undagi“, deb so‘radi. Olga o‘z yupkasi bilan ko‘ylagini keltirib Feklaga kiydirdi, so‘ngra ikkovlari eshikni tiqirlatmasdan, sekingina uyga kirdilar.

Kampir kim kelganini fahmlab, jahl bilan:

– Senmisan barno? Ha, sayoq yurmay juvanmarg bo‘lgur! – deb qarg‘adi.

Olga Feklani o‘rarkan:

– O‘rgilay, mayli, mayli xafa bo‘lma – deb shivirladi.

Yana jimlik boshlandi. Uyda hammaning uyqusida halovat yo‘q, har kimni bir balo bezovta qilardi. Cholning beli og‘rir, kampir tashvish va jahldan, Marya qo‘rquvdan, bolalar qo‘tir va ochlikdan uxlayolmas edi. Bu kun ham ularning uyqusida halovat bo‘lmadi. Hamma bezovta bo‘lib, ag‘anashar, uyqusirar, suv ichgani turardi.

Fekla to‘satdan dag‘al ovoz chiqarib ho‘ngrab yubordi, ammo darhol o‘zini bosib oldi, faqat piqillab yig‘lagani tobora pasayib, bora-bora o‘chdi. Goh-goh soyning narigi yog‘idagi soatning jaranglagani eshiltildi; ammo soat g‘alati: avval beshga, keyin uchga jom uradi.

Oshpaz uh tortib:

– Ey Parvardigor! – deb qo‘ydi.

Derazadan qaraganda oydinmi yoki tong otib qoldimi, bilish qiyin edi. Marya turib tashqari chiqdi, hovlida sigir sog‘arkan: – „ho‘-o‘sh, ho‘-o‘sh“, de-

gani eshilib turibdi. Kampir ham tashqari chiqdi. Uy ichi qorong'i bo'lsa-da, buyumlar ko'rinar edi.

Kechasi bilan uxlagan Nikolay pechdan tushdi. Ko'k sandiqchasidan xizmatda kiyadigan to'nini olib kiydi, so'ngra deraza oldiga kelib, yenglarini rostlab, etagini ushlab boqqach, iljaydi. So'ngra to'nini avaylab yechdi-da, sandiqqa solib qo'ygach, yana yotdi.

Marya qaytib kelib pechga o't yoqdi. Aftidan, uyqusi chala bo'lsa kerak, yurgan yo'lida esnar edi. Tushida biror narsa ko'rganmi yoki kechagi xotiralar esiga tushdimi, pech oldida huzur qilib bir kerishdi-da:

– Yo'q, har qalay, erkinlik yaxshi, – deb qo'ydi.

VII

– Ulug' keldilar, – pristavni qishloqda ulug' deb atardilar. Uning qachon va nega kelishi bir hafta ilgari qishloqqa ma'lum bo'lardi. Jukovoda atigi qirq xonadon bo'lsa-da, podsholik xazinasini va zemstvoga to'lanadigan boqimanda ikki ming so'mdan oshib ketgan edi.

Pristav qovoqxonaga kelib tushdi. Bunda u ikki stakan choy „shimirgach“, oqsoqol uyiga piyoda jo'nadi. Oqsoqolning uyi oldida boqimandasi bor bir talay odam to'planib turardi. Oqsoqol Antip Sedelnikov yosh, o'ttizdan sal oshgan, serjahl bo'lib, kambag'al, soliqlarni vaqtida to'lamasa ham, doim ulug'lar tarafini olar edi. Oqsoqolli o'zini yupantirib, qo'lida hukumati borligi yoqsa kerakki, buni qattiqqo'llik bilan namoyish qilar edi. Yig'inlarda undan hamma qo'rqqan, uning aytganidan chiqmas edi. Ba'zida ko'chada yoki qovoqxonada oldida bironta mastni ko'rib qolsa, qo'l-oyog'ini bog'lab

avaxtga qamar edi, bir kun, hatto Osip o'rniga – yig'inga kelib qarg'ayvergan kampirni ham avaxtga bir kecha-kunduz qamab qo'yan edi. U shaharda turmagan, hech kitob o'qimagan bo'lsa-da, allaqayerlardan har xil po'rim so'zlarni bilib olib, bu so'zlarni gapirganda takrorlashni yaxshi ko'rardi, bularni odamlar yaxshi tushunmasa ham, oqsoqolni hurmat qiladi.

Osip soliq daftarini ko'tarib, oqsoqolning uyiga kirib kelganda, ikki chekkasidan uzun bakn qo'yan, kulrang kamzul kiygan, ozg'in mo'ysafid uyning to'rida, stolda o'tirib bir narsa yozar edi. Uy ozoda, devorlarga turli jurnallardan qirqib olingan har xil suratlar yopishtirilgan, ikonalar osilgan, ko'zga ko'rinarli joyda eski bulg'or podshosi Battenbergning¹ surati osilgan. Stol oldida Antip Sedelnikov qo'llarini qovushtirib turibdi.

Gal Osipga kelganda Antip pristavga qarab:

– Janobi oliylari, bu kishining bir yuz o'n to'qqiz so'm qarzi bor. Hayit oldida bir so'm berganicha, boshqa bir chaqa bergani yo'q, – dedi.

Pristav Osipga qarab, so'radi:

– Jigarim, nega bunday qilding?

Osip hovliqib gap boshladi:

– Rahm-shafqat qiling, janobi oliylari, o'tgan yil Lutoretskiylik boy „Pichaningni menga sot“, deb juda qistab qo'ymadi. Sotsam sotay dedim. Yuz pudcha pichanni bola-chaqam to'qayda o'rib qo'yan edi, sotish uchun. Shunday qilib, bitishdik... Hammasi joyida, o'z xohishim bilan bitishdik...

¹ **Aleksandr Battenberg** – 1879-yil rus podshosi Bulg'oriya taxtiga o'tqazgan olmon to'rasi. 1886-yilda Aleksandr III g'azabiga duchor bo'lib, taxtdan kechib, Bulg'oriyani tashlab ketishga majbur bo'lgan.

Osip oqsoqol ustidan arz qilmoqchi bo'lib, boshqa erkaklarni guvohga chaqirgan tarzda gapirib, bir ularga qarar, terlab-pishib, ko'zlari javdirar, g'azablanar edi.

Pristav Osipga qarab:

– Nima deyayotganingni tushunmayman, – dedi. – Men sendan nega boqimandani to'lamading, deb so'rayman... Hech qaysingiz to'lamaysiz, sizlar uchun men javobgar bo'laymi?

– Qurbim kelmaydi!

Oqsoqol gap qotib:

– Janobi oliylari, bu gaplar tagsiz, Chikildeyevlar bechoralar toifasidan, bu to'g'ri, lekin marhamat qilib boshqalardan so'rasangiz, hammasining sababi bor – araqxo'rlar, so'ngra hammalari juda havoyi bo'lib ketganlar. Hech narsaga tushunmaydilar, nodonlar, – dedi.

Pristav allanarsalar yozdi-da, so'ngra Osipga qarab, xuddi suv so'rayotganday ohistagina, koyimasdan:

– Bor yo'qol, – dedi.

Birozdan keyin pristav ketdi. U yo'tala-yo'tala jo'ngina shaldiroq aravasiga chiqayotganda, hatto uning cho'zinchoq qoqsuyak orqasiga qaraganda ham, Osip, oqsoqol, Jukovo qishlog'idagi boqimandalar ham allaqachon esidan chiqqanligi, faqat o'zining yumushlari bilan mashg'ulligi ko'rinib turardi. Pristav bir chaqirim joyga ham bormasdan, bir mahal Antip Sedelnikov Chikildeyevlar uyidan samovar ko'tarib chiqib qoldi, uning ketidan kampir chinqirib, harsillab kelardi.

– Bermayman! Qurib ketkur, bermayman dedim, bermayman!

Antip qadamini katta-katta tashlab, ildam kelayotibdi, munkaygan kampir bo'lsa entikib, yiqilib-

surilib g'azab bilan uning ketidan borardi. Kampirning ro'moli yelkasiga tushgan, ko'kish sochlarini shamol uchirardi. Kampir birdaniga to'xtadi-da, xuddi qo'zg'olon ko'targan xotindek ko'kragiga mushtlab, dod-voy ko'tarib, baqira boshladi:

– Mo'minlar, Xudodan qo'rqqanlar! Sho'rim qur-sin, poymol bo'ldim! Do'stlar, bular dastidan dod! Voy, voy... bolalarim, dodimga yeting.

Oqsoqol kampirga jiddiy tusda:

– Hoy kampir, aqlingni yo'qotma! – dedi.

Chikildeyevlar uyi samovarsiz butunlay befayz bo'lib qoldi. Samovardan ajralish uyning or-nomusi-ni tahqir etish va haqorat qilishday tuyuldi. Oqsoqol stol, hamma skameyka, hamma xurmachalarni olib ketganda bunchalik huvullab qolmas edi. Kampir shovqin solar, Marya yig'lar, unga qarab qizlar ham yig'lar edi. Chol o'zini aybdor bilib, bir burchakda g'amgin va xomush o'tirardi. Nikolay ham jim. Kampir Nikolayni yaxshi ko'rar va unga rahmi kelar edi, lekin endi rahm-shafqatini ham unutib, to'satdan uning ustiga o'dag'aylab bordi va mushtini basharasiga niqtab, ta'na qila boshladi:

– Hamma balo senda, yozgan xatlaringda „Slav-yan bozori“da oyiga ellik so'mdan pul topaman, deb maqtanar eding, nega bizga ko'proq pul yubormad-ing! Nega kelding, yana bola-chaqang bilan kelib-san? O'lib qolsang, ko'mishga pul qani?..

Nikolay, Olga va Sashaga qaragan odam achinar edi.

Chol yo'talib shapkasini qo'liga oldi-da, oqsoqol-nikiga qarab ketdi. Qorong'i tushib qolgan edi. An-tip Sedelnikov pech oldida o'tirib, lunjini shishirib, bir narsani payvand qilardi. Is-tutun burqsardi. Chikildeyevlarning bolalariga o'xshagan ozg'in, ir-

kit bolalari yerda uymalashib yuribdi. Sepkil yuzli, gorni chiqqan xunukkina xotini ipak o'rayapti. Bu oila qashshoq va bechora, yolg'iz Antipgina chiroyli, azamat yigitdek edi. Kursi ustida qatorasiga beshta samovar turibdi. Chol Battenberg suratiga qarab cho'qingach, aytdi:

– Antip, rahming kelsin, samovarni ber! Iso payg'ambar haqi, ber!

– Uch so'm olib kelsang, olasan.

– Qurbim kelmaydi!

Antip lunjini shishirib o'tni puflar, o't lovullab yonar va samovarlarda shu'lasini ko'rinar edi. Chol qo'lidagi shapkasini g'ijimlar, biroz o'ylab, keyin yana:

– Ber! – dedi.

Qorachadan kelgan oqsoqol bu onda qop-qorayib jodugarga o'xshab ketdi. Oqsoqol Osipga jahl bilan qarab, bidirlab aytdi:

– Har narsa qilsa, zemstvo boshlig'i qiladi. Yigirma oltinchida bo'ladigan katta majlisda og'zakimi yoki ariza yozibmi shikoyat qila qol.

Osip hech narsaga tushunmadi, lekin shu bilan qanoat hosil qilib, uyga qaytib ketdi.

Oradan o'n kuncha o'tgandan keyin, pristav yana kelib, bir soatcha turdi-da, qaytib ketdi. Bu kunlarda izg'irinli qora sovuq edi. Soyning suvi muzlagan bo'lsa ham, qor yog'gani yo'q, odamlar yo'lsizlikdan juda qiynalib qolgan edi. Bir kun hayit arafasida kechqurun Osipning qo'shnilari gaplashib o'tirishgani keldilar. Hayit oqshomida yumush qilish gunoh bo'lganidan, chiroq yoqmasdan qorong'i-da o'tirdilar. Anchagina noxush xabarlar bor edi. Chunonchi, boqimanda uchun ikki-uch xonadonning tovuqlarini tortib olib, volost mahkamasiga yuborgan ekanlar, ularga qaraydigan odam bo'l-

maganidan, harom o'lib qolibdi. Bir necha qo'yning oyoqlarini bog'lab, aravaga solib yuborgan ekanlar, har qishloqda aravadan aravaga solib bir qo'yni o'ldirib qo'yibdilar. Endi ayb kimda, deb mojaro qilib o'tirishibdi.

– Kimda bo'lardi, zemstvoda, – derdi.

– Albatta, zemstvoda!

Zemstvoning nimaligini hech qaysilari bilmasalar-da, butun aybni zemstvoga yuklardilar, boqimandalar mojarosida ham, jabr-zulmlarda, hosilsizlikda ham zemstvoni ayblardilar. Fabrika, do'kon va karvonsaroylari bo'lgan badavlat erkaklar zemstvoga vakil¹ bo'lib qaytib kelganlaridan keyin norozi bo'lib, fabrika va qovoqxonalarda zemstvoni so'ka boshladilar va shundan beri zemstvoni so'kish odat bo'lib qoldi.

Xudo qor bermayapti, o'tin keltiray desak, qatqaloqdan na piyoda yurib bo'ladi, na otliq, deyishar edi. Burun, bundan 15–20 yil avval Jukovo qishlog'ida bo'ladigan suhbatlar ancha mazali bo'lar edi. U vaqtda har bir kekxa kishining qiyofasida allaqanday sir borday, qandaydir bir narsani biladiganday, allanarsalarni kutganday ko'rinardi. Oltin muhrli yorliqlar, yer tarkanasi, yangi yerlar, yombilar to'g'risida allaqanday kinoya bilan so'zlashar edi. Endi jukovoliklarning hech qanday sirli so'zlari yo'q, butun turmushlari ro'yobda, kaft ustida: muhtojlik, ochlik, qor yog'maganligi haqida so'zlashadi, xolos...

Gap sop bo'lib, jim bo'ldilar. So'ngra yana tovuqlar, qo'ylar eslariga tushib, aybdor kimligi to'g'risida mojaro qila boshladilar.

¹ **Zemstvo vakili** – zemstvo mahkamasiga dehqonlardan saylangan vakil. Bu saylovda qatnashmoq uchun ancha davlatmand bo'lmoq kerak bo'lganidan, nuqul boylar, ya'ni quloqlar saylanardi.

Osip xafalanib:

– Zemstvo aybli-da, boshqa kim bo'lardi, – deb qo'ydi.

VIII

Qishloqning katta cherkovi olti chaqirim naridagi Kosogorovda bo'lib, odamlar bu joyga faqat ishi tushganda, ya'ni bolalariga nom qo'yish, nikoh qilish, janoza o'qish lozim bo'lganda borar edi. Ibodat qilishga soyning narigi betidagi cherkovga borardi. Bayram kunlarida, so'ngra havo ochiq kunlarda qizlar yasanib, gala-gala bo'lib kunduzi ibodatga borardi. Qizlar rang-barang – qizil, ko'k, sariq ko'ylak kiyib, o'lanzordan o'tib borayotganlarida ularga qarasangiz, ko'ngil shodlanardi. Havo bulut bo'lgan kunlari hammalari uyda o'tirar edi. Fitr ro'zani cherkovning jilovxonasida berardilar. Fitrni vaqtida bermagan kishilar bo'lsa, hayit kuni pop xoch ko'tarib uyma-uy yurib, o'n besh tiyindan yig'ib olar edi.

– Chol Xudoga ishonmas va shu sababdan aslo uni esiga olmas edi. G'ayritabiiy hodisalarga ishonar va lekin buni yolg'iz xotinlarga tegishli deb bilardi. Uning oldida dindan yoki mo'jizadan gapirsalar va unga bironta savol berilsa, xushyoqmaslik bilan chakkasini qashib:

– Kim biladi deysan-a! – deb qo'yardi.

Kampir Xudoga ishonardi-yu, lekin undagi bu ishonch aniq va ravshan emas edi. Uning xayoli alg'ov-dalg'ov, gunohlar, o'lim, imonni saqlash esiga tushdi deguncha, muhtojlik, tashvishlar darrov xayolini olib qochardi-da, hozirgina o'ylab turgan narsalarni esdan chiqarardi. Duolarni esdan chiqa-

rib qoʻygan, kechqurunlari yotar oldida ikonalar oldiga kelib, shivirlab:

– Qozon shahridagi aziz avliyolarga, Smolensk shahridagi aziz avliyolarga, bibi Maryamga sigʻinaman... – derdi.

Marya bilan Fekla choʻqinar, har yil roʻza tutar, ammo hech narsaga tushunmasdilar. Bolalariga ibodatni oʻrgatmas, Xudo toʻgʻrisida hech narsa demas, hech qanday odob-qoida oʻrgatmas, faqat roʻzada goʻshtli va moyli ovqat yedirtirmasdilar. Boshqa oilalarda ham shunaqa, Xudoga ishongan, tushungan odam kam edi. Lekin shunday boʻlsa-da, hamma muqaddas kitoblarni hurmat qilar, sevar edi, biroq kitob yoʻq, oʻqib tushuntirib beradigan odam topilmas edi, shuning uchun ham Olga baʼzida Injil oʻqiganidan, uni izzat va hurmat qilib, u bilan Sashani sizlab gapirishardi.

Olga qoʻshni qishloqlar va ikki monastir, yigirma yetti cherkovi boʻlgan uyezd shahridagi jomelarda boʻladigan ibodat va tantanaga koʻp borar edi. Olga merovroq edi, shu sababdan toat-ibodatga ketganida, bola-chaqasini butunlay unutar, soʻngra uyiga qaytayotganida eri bilan qizi borligi esiga tushib, shodlanar va xursandlikdan iljayib:

– Xudo marhamat qildi! – derdi.

Qishloqda boʻlgan har bir ish, uning nazdida, qabohat edi va diqqatini oshirardi. Bayramlarning hammasida Aziz Ilya, Uspene, Vozdvijenya kunlari ichishardi. Pokrov kuni Jukovo qishlogʻida bayram qilinib, erkaklar uch kun muttasil ichishdi. Jamoa pulidan ellik soʻmni ichkilikka sarf qildilar, soʻngra har xonadondan araq puli yigʻib oldilar. Bayramning birinchi kunida Chikildeyevlarning qoʻyi soʻyildi, ertalab ham, tushda ham, oqshom ham

bearmon yedilar, so'ngra bolalar kechasi uyg'onib ham yedilar. Kiryak uch kungacha xo'p ichdi, hatto shapkasi bilan etigini ham sotib ichdi. Maryani shunday do'pposladiki, bechoraga suv sepib zo'rg'a o'ziga keltirdilar. Keyin hamma xijolat tortib, o'z qilmishidan o'zi jirkandi.

Malayobod, deb nom chiqargan Jukovo qishlog'ida ham ozib-yozib bir kuni katta diniy bayram bo'ldi. Avgust oyi edi, xoch, tug' va alamlarni ko'tarib, qishloqma-qishloq aylantirib chiqdilar. Bu marosim Jukovoga keladigan kuni havoni bulut bosdi; qizlar ertalab rang-barang kiyim kiyib, yasanib peshvoz chiqishdi. Kechga yaqin xoch ko'tarib boshlab kelishdi, bu chog' soyning narigi betidagi cherkov qo'ng'irog'i chalindi. Qishloqning o'z odamlari va begonalar to'planib, ko'cha to'ldi. Shovqin-suron, to'polon, qiy-chuv... Chol, kampir, Kiryak – hammalari xochga qo'l cho'zib, unga iltijo qilar, ko'zlarini javdiratib, yig'lab:

– Madadgohimiz! Volidayi mehribonimiz! – dedilar.

Xuddi hammaning qulfi dili ochilib, Yer bilan osmon o'rtasi bo'sh emasligini birdaniga anglagandek, boylar va zolimlar egallamay qolgan narsalar ham borday, xo'rlik va haqoratlardan, qullik iskanjasidan, toqat qilib bo'lmaydigan haddan tashqari muhtojlikdan, dahshatli araqdan himoya qiluvchi mehribon borday tuyulardi.

Marya ho'ngrab:

– Pushti panohimiz! Volidayi mehribonimiz! – deb yig'lar edi.

Toat-ibodat tugadi, xochlarni olib ketdilar, barcha ishlar yana eski iziga tushdi, qovoqxonadan yana haqorat va mastlarning g'alvalari eshitalaverdi.

O'limdan faqat badavlat erkaklar qo'rqardilar. Ular boyigan sari dillari susayib, Xudoga, oxiratga ishonmasdilar. Yolg'iz, qiyomatda nima qilaman, degan xayolda, qo'rqanlaridan cherkovga chiroq yoqar, goho ibodatga borib qo'yardilar. Kambag'alroq erkaklar o'limdan qo'rqmas edi. Chol bilan kampirning yuziga: yoshingni yashading, u dunyo safariga otlanaver, derdilar, bunga ular xafa ham bo'lmasdi. Nikolaydan hech andisha qilmay, uning oldida Feklaga, Nikolay o'lsa, ering Denisga ijozat bo'lur, askarlikdan bo'shab keladi, degan gaplarni aytardilar. Marya bo'lsa o'limdan qo'rqish u yon tursin, o'lim tez kelmayapti, deb afsuslanar, bolalari o'lsa, suyunar edi.

O'limdan qo'rqmasalar ham, lekin har xil og'riqlardan juda qattiq qo'rqardilar. Kampirning qorni og'rib, eti uvushib qolguday bo'lsa, darhol pechga chiqib, o'ralib yotib olardi-da: „O'ldim, o'ldim!“ deb voy-voylashga tushardi. Chol darrov popnikiga yugurar, pop kampirning boshida kalima aytib, kampirga o'limlik kiyim kiydirardilar. Tumov, chipqon, qursoq og'rig'i va qornidan yurakka o'tib ketadigan gijjalar to'g'risida ko'p gapirishardi. Tumovdan juda yomon qo'rqishar, shuning uchun, hatto yozda ham qalin kiyimlar kiyar va pechga chiqib isinardilar. Kampir e'tiborni yaxshi ko'rardi, shu sababdan kasalxonaga ko'p qatnar va bunda doim – yoshim yetmishda emas, ellik sakkizda, derdi. Kampir o'z xayolida, – doktor yoshimni bilib qolsa, kasalimni davolamay, o'ladigan vaqting bo'lib qolibdi, qarati b nima qilasan, der, deb qo'rqar edi. Kasalxonaga borganida, odatda, ikki-uch qiz bolani yoniga olib erta bilan ketib, kechqurun ochiqib va achchiqlanib, o'ziga tomizg'i dori, qizlariga surtadigan dori olib qaytardi. Bir borganida Nikolayni ham olib bor-

di, so'ngra Nikolay ikki haftagacha, tomizg'i dorini ichib ancha yengillashdim, deb yurdi.

Kampir o'ttiz chaqirim atrofidagi doktor, feldsher va tabiblarning hammasini tanir va lekin ularning bittasini ham yoqtirmas edi. Bayram kuni pop xoch ko'tarib uyma-uy yurib, fitr ro'za yig'ib yurganda, pop bilan birga kelgan dyachok kampirga, shaharda avaxta oldida, burun harbiy feldsher bo'lgan bir mo'ysafid bor, juda yaxshi davolaydi, shu kishiga borib ko'ring, deb maslahat berdi. Kampir dyachokning aytganini qilib, dastlabki qor yog'ishi bilan, shaharga borib, sersoqol, uzun kiyim kiygan, yuzining ko'k tomirlari chiqqan, cho'qingan¹ bir mo'ysafidni olib keldi. Xuddi shu kezda uyda xalfalar ishlar edi. Vahimali ko'zoynak taqqan chol mashinachi latta-puttalardan, yamab-yasqab nimcha tikmoqda, ikki yigitcha kigiz etik bosmoqda edi. Araqxo'rliги uchun ishdan bo'shatilib, uyga kelib qolgan Kiryak, mashinachi yonida o'tirib xomut yamar edi. Uy tiqilinch, havosi buzuq, rutubatli. Cho'qingan Nikolayni ko'rib, banka qo'yishni buyurdi.

Cho'qingan Nikolayga banka qo'ydi, chol mashinachi bilan Kiryak va qizlar tomosha qilib turibdi, nazarlarida, kasalning chiqib ketayotganini ko'rganday bo'lishdi. Ko'kragiga qo'yilgan bankalarning etini so'rib, sekin-sekin qora qonga to'lib borayotganini Nikolay ham ko'rdi va badanidan, darhaqiqat, allanarsa chiqib ketayotganini sezib, suyunganidan iljaydi.

– Yaxshi ekan, Xudo shifo bersin, – dedi mashinachi, cho'qingan tabib o'n ikkita banka qo'ygach, so'ngra yana o'n ikkita qo'ydi-da, choy ichib jo'nab ketdi. Nikolayni qaltiroq bosdi, xotinlar aytganday,

¹ Xristian diniga kirgan yahudiy, tatar va boshqalarni „cho'qingan“ der edilar.

bujmayib, yuzi bir burda bo'lib qoldi. Barmoqlari ko'kardi. Ko'rpaga o'ralib, po'stinini ustiga tashlasa ham isimadi.

U kechga tomon o'sal tortdi, yerga yotqizing, mashinachi tamaki chekmasin, deb injiqlik qildi, so'ngra jim bo'ldi, ertalab o'ldi.

IX

Evo, qanday uzun, qanday qahraton qish!

Yil boshida o'z bug'doylari sop bo'lib, shundan beri unni sotib olardilar. Endi uyiga kelib qolgan Kiryak kechqurunlari shovqin-suron ko'tarib, hammani qo'rqitar, ertalab bosh og'rig'i va xijolatdan qiynalardi. Uni ko'rgan kishining rahmi kelardi. Og'ilxonada och qolgan sigir kecha-kunduz ma'rab, kampir bilan Maryaning yuragini ezardi. Aksiga olib, sovuq hech yumshamadi, qor ko'p yog'ib tepa-tepa bo'lib ketdi, qish cho'zildi. Hayit arafasida qattiq izg'irin turib, qor yog'ib berdi.

Ammo, har qalay, qish o'tdi. Aprel boshida kunduzi havo isib, kechalari sovuq bo'lib turdi. Qish bo'sh kelmay turibdi. Lekin bir kun issiq bo'lib, qish yengildi, ariqlarga suv keldi, qushlar sayradi. O'lanzorni, soy bo'yidagi butalarni bahor suvi bosdi. Jukovo qishlog'i bilan soyning narigi tomoni o'rtasidagi joylarning hammasini suv bosib, katta ko'l hosil bo'ldi, ko'lda gala-gala yovvoyi o'rdaklar paydo bo'ldi. Ko'klamda kunning qizarib botishi, barra bulutlar har kun kechqurun kutilmagan bir hodisa ko'rsatardi. Kunning botishidagi shu rang va shu bulutlarni suratda ko'rganda kishi ishonmaydigan ajoyib hodisalar ro'y berdi.

Turnalar birga yur, deb chaqirganday, mungli ovoz bilan qichqirib, tez uchib bormoqda. Olga jar

bo'yida turib, toshqin suvga, kunga, go'yo yasharganday yaraqlab turgan cherkovga anchagacha qarab qolardi, ko'zlaridan yosh oqar, qayoqqa boshi og'sa, shu yoqqa, hatto dunyoning narigi chekkasigacha ketgisi kelganidan, yuragi siqilib shoshardi. Moskvaga qaytib ketib, oqsoch bo'lishga, Kiryak ham u bilan birga borib qorovullikka kirishga jazm qilib qo'yan. Koshki, tezroq ketishning iloji bo'lsa.

Yo'llar qurib, havo andak ilishi bilan yo'lga tushdilar. Olga va Sasha orqalarida to'rvalari, oyoqlariga chipta kavush kiyib, tong g'ira-shira otishi bilan uydan chiqdilar. Marya ham chiqib, ularni kuzatib qo'ydi. Kiryak kasal bo'lganidan bir hafta keyinroq jo'namoqchi bo'ldi. Olga erini esiga olib, so'nggi marta cherkovga qarab cho'qindi; yig'lab yubormasa ham, yuzi burishib, kampirialnikidek xunuklashdi. Qish ichi Olga ozib, xunuklashib, sochlari biroz oqardi, chehrasidagi avvalgi muloyim, yoqimli tabassum o'rnida, tortgan qayg'u-alamlar dog'i ko'rinar, qarashlari so'niq, ojiz, harakatsiz, o'zi merov bo'lib qoldi. Qishloq va erkaklardan ajragisi kelmasdi. Nikolayning jasadini ko'tarib ketayotganlarida, har uy oldida to'xtab, duo-fotiha qilganlari, uning qayg'usiga qo'shib, hammaning yig'lagani yodiga tushdi. Yoz va qish ichi shunday og'ir damlar, shunday qiyin kunlar bo'ldiki, bundagi odamlar hayvonlardan battar yashagandek, ular bilan birga yashamoq dahshatli ko'ringan edi. Ular dag'al, insofsiz, iflos, doim mast, bir-birlarini hurmat qilmaganlaridan, doim urishardilar, bir-birlaridan qo'rqadilar va shubhalanadilar. Qovoqxonada ochib, xalqni araqxo'rlikka o'rgatgan kim? Mujik. Jamoa pulini, maktab va cherkov pulini ichkilikka sarf qilib qo'yan kim? Mujik. Qo'shnisining moli-

ni o'g'irlagan, birovlarinikiga o't qo'ygan, bir shisha araq uchun sudda yolg'on guvohlik bergan kim? Zemstvo yig'inlarida, boshqa majlislarda erkaklarga qarshi gapirgan kim? Mujik. Shunaqa, ular bilan birga turmoq dahshat, biroq, har holda, ular ham odam, ular ham qayg'u-hasratlar tortadilar, ular ham odam bolalaridek yig'laydilar. Ular turmushida besabab hech narsa yo'q. Kechalari a'zoyi badanlarini og'ir mehnat og'ritadi, shiddatli qahraton qishlar, barakasiz hosil, tor-tanqislik ularni qiynaydi, lekin ularga hech qayerdan yordam, najot yo'q. Boyroq va zo'rroqlari ularga yordam qilolmaydi, chunki bularning o'zlari dag'al, insofsiz, araqxo'r, bular ham jirkanch so'zlar bilan so'kishadi. Eng kichik amaldor yoki har bir boyning gumashtasi erkaklarga bexonumon, darbadarlardek muomala qiladi, hatto oqsoqollarni, ruhoniy boshliqlarni ham sansirab gapiradi va, bunga haqim bor, deb o'ylaydi. Zotan, yulib-yulqamoq, haqorat qilmoq, do'q qilib qo'rqitmoq uchun qishloqqa kelib-ketadigan manfaatparast, ochko'z, buzuq va dangasa odamlardan yordam yoki yaxshilik kutib bo'ladimi? Qishda Kiryakni savalagani olib ketayotganlarida chol bilan kampirning qanday bechora va ojiz holda turganlari Olganing esiga tushdi. Endi Olganing bu kishilarga rahmi kelib, yuragi ezilib yo'lda borarkan, qishloq uylariga qayta-qayta qaradi.

Marya uch chaqirim joygacha kuzatib borgandan keyin, xayrlashdi, cho'kka tushib, yuzini tuproqqa urib faryod ko'tardi:

– Yana yolg'iz qoldim, bechora, sho'rlik boshim, yana yakka qoldim...

Marya anchagacha shu holda yig'lab qoldi. Olga va Sasha, Maryaning tiz cho'kib, ikki qo'li bilan

boshini ushlab, kimgadir ta'zim qilganini, uning boshi ustida zag'chalar uchib yurganini anchagacha ko'rib bordilar.

Kun ko'tarilib, havo isidi. Jukovo qishlog'i uzoqda qoldi. Yo'l yurishning nash'asi bor. Olga bilan Sasha qishloqni, Maryani unutdilar, vaqtlari chog', har narsa bahrlarini ochar edi. Goh eski qo'rg'onlar uchraydi, qator-qator simyog'ochlar ufqda g'oyib bo'lib, allaqayoqlarga ketadi, simlarning guvullashida ham sir bor. Gohida uzoqda, ko'm-ko'k daraxtlar ichida qo'rg'onchalar ko'rinadi, u yoqda nam havo, kunjut isi keladi va negadir unda baxtli kishilar turgandek tuyuladi. Goh dalada tanho oqarib yotgan ot suyagi uchraydi. To'rg'aylar tinmasdan sayraydi, bedanalar bir-birini chaqiradi. Qiziloyoq birov zang bosgan mixni sug'urayotganday chig'illaydi.

Tush paytida Olga bilan Sasha katta qishloqqa keldilar. Bundagi katta ko'chada general Jukovning oshpazi bo'lmish chol uchrab qoldi. Chol issiqdan terga botgan, qip-qizil tepakal boshi oftobdan yaltiraydi. U ham, Olga ham bir-birlarini tanimadilar, so'ngra ikkovlari birdaniga qayrilib qarab, bir-birlarini tanisalar ham so'zlashmasdan, har qaysisi o'z yo'liga ketaverdi. Olga boyroq, yangiroq ko'ringan uyning ochiq derazasi tagida to'xtab ta'zim qilgach, ingichka ovozi xonish qilganday baland ko'tarib, tilandi:

– Mo'minlar, Xudo yo'liga xayr-ehson qilinglar, rahmingiz kelsin, ota-bobolaringizni Xudo rahmat qilsin, tan-joningiz sog' bo'lsin.

Sasha ham onasining aytganini takrorladi:

– Mo'minlar, Xudo yo'liga xayr-ehson qilinglar, rahmingiz kelsin, ota-bobolaringizni Xudo rahmat qilsin...

MUNDARIJA

Jonginam. <i>Odil Rahimiy tarjimasi</i>	3
Niqob. <i>Abdulla Qahhor tarjimasi</i>	20
Soylikda. <i>Nabi Alimuhamedov tarjimasi</i>	27
Mujiklar. <i>Nabi Alimuhamedov tarjimasi</i>	84

Adabiy-badiiy nashr

ANTON CHEXOV

NIQOB

„Ziyo nashr“ nashriyoti
Toshkent – 2022

Muharrir	<i>Malika Kamolova</i>
Badiiy muharrir	<i>Bahodir Ibragimov</i>
Musahhih	<i>Zikrilla Mamatov</i>
Sahifalovchi	<i>O'g'iloy Qurbonova</i>

Nashriyot litsenziyasi AA № 0008, 27.03.2019

24.08.2022 da bosishga ruxsat etildi.

Qog'oz bichimi 84×108¹/₃₂. Ofset qog'oz. „Bookman Old Style“
garniturasida ofset usulida bosildi. Shartli bosma tabog'i 6,72.

Adadi 1000 nusxa. Shartnoma № 20-22.

Buyurtma raqami

„Ziyo nashr“

Mas'uliyati cheklangan jamiyat

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 23-mavze, 42-uy.

„DIZAYN-PRINT“ va „Yangi asr avlodi“ bosmaxonalarida
chop etildi.

„DIZAYN-PRINT“ MCHJ,

Toshkent shahar, Chilonzor tumani, Cho'ponota ko'chasi,
28-a uy.

„Yangi asr avlodi“ MCHJ,

Toshkent shahar, Chilonzor tumani, Qatortol ko'chasi, 60-uy.

Anton
Chepov

NIQOB

ZIYO NASHR

fb.com/ziyo.nashr

@ zionashr@mail.ru

ISBN 978-9943-8520-2-0

9 789943 852020